

ჯემალ გემახარია

**ქართულ-აზხაზურ  
ურთიერთობათა  
ისტორიიდან**

ნაშრომში საარქივო დოკუმენტებისა და სხვა მასალებზე საფუძველზე ავტორი აანალიზებს რუსეთის მიერ დაპყრობილი ქართველი და აფხაზი ხალხების ურთიერთობას, აწხელს ცარიზმის მზავრულ პოლიტიკას, რომლის მიზანი იყო ორი მოძმე ხალხის დაპირისპირება, აფხაზეთის ასიმილაცია, მისი ჩამოშორება საქართველოსაგან. დიდი ყურადღება აქვს დათმობილი აფხაზეთის მიმართ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პოლიტიკის, ასევე ბოლშევიკური რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის შედეგად შექმნილი ეგრეთ წოდებული აფხაზეთის სსრ-ის სტატუსთან დაკავშირებული საკითხების გაშუქებას. მონოგრაფიაში გამოყენებული მრავალფეროვანი ფაქტობრივი მასალა, რომლის მნიშვნელოვანი ნაწილი პირველად შემოდის მეცნიერული კვლევის სფეროში, უარყოფს ისტორიის ფალსიფიკატორების უნიადაგო მონაქორს.

რედაქტორი  
ლევან თოიძე

0301050700 — 068  
გ  $\frac{\text{M } 601(08)-91}{114 — 1991}$

TSBN 5—529.

© გამომცემლობა „საქართველო“, 1991 წ.

ვეძენი აფხაზეთში 1989 წლის  
15 — 16 ივლისს ტრაგიკულად  
დაღუპულ მამულიშვილთა ნათელ  
ხსოვნას.

## შ ე ს ა ვ ა ლ ი

1990 წლის 25 აგვისტოს ქ. სოხუმში შედგა აფხაზეთის ასსრ უმაღლესი საბჭოს ეგრეთ წოდებული X სესია, რომელმაც მიიღო დადგენილება „აფხაზეთის სახელმწიფოებრიობის დაცვის სამართლებრივი გარანტიების შესახებ“ და „დეკლარაცია აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სახელმწიფო სუვერენიტეტის შესახებ“.<sup>1</sup>

მეორე დღესვე, 1990 წლის 26 აგვისტოს, საქართველოს სსრ უზენაესი საბჭოს პრეზიდიუმმა დეკლარაცია და დადგენილება გამოაცხადა ბათილად, იურიდიული ძალის არმქონედ, ჩათვალა რა ზემოაღნიშნული გადაწყვეტილებები საქართველოს ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი და ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის შეცვლის სამართლებრივი თვალსაზრისით უსაფუძვლო ცდად.<sup>2</sup>

სულ მალე გაირკვა, რომ 1990 წლის 25 აგვისტოს ჩატარებული სესია სინამდვილეში წარმოადგენდა დეპუტატთა ჯგუფის კრებას. ეგრეთ წოდებულ სესიაზე ძალით მიყვანილ რამდენიმე დეპუტატს კენჭისყრაში მონაწილეობა საერთოდ არ მიუღია, რაც არ ყოფილა მხედველობაში მიღებული ხმების დათვლისას. გაითვალისწინა რა ყოველივე ეს, აფხაზეთის უზენაესი საბჭოს საგანგებო სესიამ (1990 წ. 31 აგვისტო) გაათქმა 25 აგვისტოს მიღებული დოკუმენტები. მან ამხილა ეგრეთ წოდებული სესიის ორგანიზატორები, რომლებმაც სამანდატო კომისიის მონაცემების დამახინჯებისა და პროცედურული საკითხების დარღვევის გზით<sup>3</sup> მიიღეს არაკანონიერი, ავტონომიური რეპუბლიკის მოსახლეობის უმრავლესობის ნების სა-

<sup>1</sup> სოვეტსკაია აბხაზია, 1990, 28 აგვისტო.

<sup>2</sup> იხ. კომუნისტი, 1990, 28 აგვისტო.

<sup>3</sup> იხ. აფხაზეთის ასსრ უმაღლესი საბჭოს საგანგებო სესიის მასალები.— საბჭოთა აფხაზეთი, 1990, 1 და 5 სექტემბერი; ჟღერს საწმისი, 1990, №5.

წინააღმდეგო გადაწყვეტილებები. ეს ფაქტი, სხვათა შორის, მიუთითებს იმაზე, თუ რა ზნეობისა და შორალის ადამიანებმა ჩაიგდეს ხელში აფხაზური მოძრაობის სადავეები. ჯერ იყო და თავიდან ბოლომდე ცილისმწამებლური, ქართველი ერის შეურაცხყოფელი წერილი გაუგზავნეს 1988 წლის ივნისში სკკპ საკავშირო კონფერენციას, ცამეტი თვის შემდეგ (1989 წ. 15—16 ივლისი) მოამზადეს და განახორციელეს შეიარაღებული თავდასხმა ქართულ მოსახლეობაზე, გავიდა კიდევ 13 თვე და 1990 წლის 25 აგვისტოს ჩაიღინეს, შეიძლება ითქვას, პარლამენტური ბანდიტიზმი.

ყველა ეს აქცია, მართალია, სრული კრაზით დამთავრდა (იგივე ბედი ელის მორიგ გამოხდომებსაც), მაგრამ არსებობს აუცილებელი საჭიროება იმისა, რომ ვაძხილოთ სეპარატიზმის „მეცნიერული“ საფუძვლები. 25 აგვისტოს სესიად წოდებულ კრებაზე წარმოდგენილი აფხაზეთის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარის ვ. კობახიას მოხსენება წარმოადგენს აფხაზური ისტორიოგრაფიის ბოლო სიტყვას. აფხაზი ისტორიკოსები, ჩვენი აზრით, მხოლოდ კონიუნქტურული პოლიტიკური მოსაზრებებით რჩებიან, სამწუხაროდ, დღემდე ბოლშევიზმისა და იმპერიის აპოლოგეტებად, გაცვეთილ-გაფშევილი კომუნისტური დოგმების ერთგულ დამცველებად. ეს კი ერთ-ერთი მიზეზი გახლავთ ქართველებსა და აფხაზებს შორის არსებული უთანხმოებისა როგორც მეცნიერებაში, ისე პოლიტიკაში.

1. სამართლიანობა მოითხოვს ითქვას, რომ 25 აგვისტოს წაკითხული მოხსენების ავტორებმა უკვე გადადგეს ნახევარი ნაბიჯი მაინც სიმართლისაკენ. კარგია, რომ მასში საერთოდ არ არის მოხსენებულიც კი ყბადაღებული „აფხაზური კომუნა“ (ჩვენთვის გასაგებია ეს რასაც ნიშნავს), აფხაზთა სახალხო საბჭოს უკვე აღარ უწოდებენ „ნაციონალისტურ-თავადაზნაურულს“, „ანტიხალხურს“ და ა. შ.

ნახევარი ნაბიჯებითა და ნახევარი სიმართლით შორს რომ ვერ წახვალთ, ამის ნათელი ილუსტრაციაა ვ. კობახიას მთელი მოხსენება. საძრახისი პოლიტიკური მიზნების მიღწევისათვის მისი ავტორები არაფერს არ თაკილობენ — ცალკეული ფაქტების გაყალბებას, ზოგიერთის მიჩუმაობას ან თვითნებურად განმარტებას. როდესაც მოხსენებას კითხულობ, ეპვიც კი გეპარება ფაქტების საყოველთაოდ აღიარებულ „სიჭიუტეში“. ამ თვისებას, საუბედუროდ, ადამიანები უფრო ავლენენ ზოგჯერ. განა შეიძლება იმის მტკიცება, რომ აფხაზეთი საქართველოს ნაწილი არ არის, რომ აფხაზეთის ყოველთვის ჰქონდა დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობა, რომ იგი ანექსირებულია საქართველოს მიერ და ა. შ. ამის დამამტკიცებელი „ჩიუტი“ ფაქტები არ არსებობს, ხოლო ჩიუტი ადამიანები, საუ-

ბედუროდ, არიან. თუ რომელიმე ისტორიული დოკუმენტი აშკარად ეწინააღმდეგება სეპარატისტების კონცეფციას, მით უარესი ასეთი დოკუმენტებისათვის, მაშინვე თითოეული მათგანი ფალსიფიცირებულად ცხადდება.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხებს არაერთი მნიშვნელოვანი ნაშრომი მიუძღვნა გ. ა. ძიძარიამ, რომლებშიც უზარმაზარი და მრავალფეროვანი ფაქტობრივი მასალაა თავმოყრილი. ავტორის დასკვნების დიდი ნაწილი დღესაც ინარჩუნებს მნიშვნელობას. აღნიშვნის ღირსია ბ. საღარაის, ს. ლაკობას და სხვათა მონოგრაფიები.

ავდასახსენებელ „უძრავობის წლებში“ მოღვაწე, მარქსისტულ-ლენინური მეთოდოლოგიის ვიწრო ჩარჩოებში მოქცეულ მეცნიერებს უსამართლობა იქნებოდა მკაცრად ვუსაყვედუროთ ან პასუხი მოვთხოვოთ არაობიექტურობისა და ტენდენციურობისათვის მთელი რიგი საკითხების გაშუქებისას, თუმცა მათი გამართლებაც არ შეიძლება (ეს ეხება ამ სტრიქონების ავტორსაც). დღეს, როდესაც არსებობს ყველა პირობა, ამავე დროს აუცილებლობაც, ჩვენი ისტორიის ახლებურად გააზრებისათვის, სრულ გაუგებრობას და აღშფოთებას იწვევს ისტორიის გაყალბების ახალი მცდელობა უკვე სხვა, თუ გნებავთ, არაკომუნისტური პოზიციებიდან.

ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს ს. ლაკობას რუსულ ენაზე გამოცემული მონოგრაფია „აფხაზეთის პოლიტიკური ისტორიის ნარკვევები“ (სოხუმი, 1990). ავტორი აფხაზური სეპარატიზმის ერთ-ერთი თვალსაჩინო იდეოლოგია. ეტყობა, ძირითადად მისი შედგენილია ვ. კობახიას მოხსენებაც, რომლის ყალბი და ქართველთა შეურაცხმყოფელი დებულებები შეტანილია ს. ლაკობას მონოგრაფიაში.

ფართო საზოგადოებრიობა — ქართულიც და აფხაზურიც დიდი ხანია ელოდება პირუთვნელ სიმართლეს ისტორიკოსებისაგან. ამიტომ გადაეწყვიტეთ არსებულ ისტორიულ ლიტერატურაზე, უპირატესად კი საარქივო წყაროებზე და იმდროინდელი პრესის მასალებზე დაყრდნობით<sup>4</sup> პასუხი გაგვეცა სეპარატისტებისათვის, რომლებმაც გააქტიურეს „მეცნიერული“ თავდასხმები საქართველოზე და ქართველ ხალხზე, მოამზადეს და ჩაატარეს 1990 წლის 25 აგვისტოს პროვოკაციული აქცია. უმთავრესად შევხებით XIX — XX საუკუნეებში (1931 წლამდე) აფხაზეთის სახელმწიფოებრიობისა და საქართველოსთან მისი ურთიერთობის საკითხებს. ამასთანავე, წინასწარ ვაცხადებთ, რომ საბოლოო კემპარიტებაზე მონოპოლიის პრეტენზიები არ გვაქვს.

<sup>4</sup> გამოყენებულია აგრეთვე მასალა, რომელიც მოგვაწოდა პროფესორმა ლევან თოიძემ, რისთვისაც ვუხდით დიდ მადლობას.

## 1. მეფის რუსეთის იმპერიული პოლიტიკა და ქართულ-აფხაზური ურთიერთობანი

ისტორიული მოვლენების ანალიზი ე. კობახიას მოხსენებაში იწყება XIX საუკუნიდან. ნიშნავს თუ არა ეს იმ უდავო სინამდვილის უსიტყვო აღიარებას, რომ უძველესი დროიდან XVIII საუკუნის ბოლომდე თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორია საქართველოს განუყოფელ ნაწილს შეადგენდა? ალბათ, არა. ავტორებს, ეტყობა, იმის თქმა სურთ, რომ რუსეთის მიერ საქართველოს სახელმწიფოებრიობის სრული გაუქმება ან თუნდაც მისი შეზღუდვა ყოველთვის იყო, არის და იქნება აფხაზეთის თავისუფლების, დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის გარანტია. დავაკვირდეთ მოხსენების ლოგიკას: რუსეთი ახდენს საქართველოს ანექსიას, ართმევს მას სახელმწიფოებრიობას, აფხაზეთი კი ამ დროს (1810 წ.) შედის ავტონომიის უფლებით იმპერიის მფარველობის ქვეშ, ხდება სრულიად დამოუკიდებელი არარსებული ქართული სამეფო-სამთავროებისაგან, დიდი ხნით ინარჩუნებს სახელმწიფოებრიობას, რომელსაც კარგავს 1864 წელს, მაგრამ კვლავ აღადგენს 1917 წელს, საქართველოზე ადრე. 1918 წლის ივნისში სულ რაღაც ორი კვირის წინ შექმნილი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა ახდენს აფხაზეთის ოკუპაციას შემდგომი ანექსიით, აუქმებს მის დამოუკიდებლობას და გრძელდება ასე 1921 წლის 4 მარტამდე — წითელი არმიის მოსვლამდე. მას შემდეგ, რაც ამ უკანასკნელმა დაამხო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, აფხაზეთი ხდება თავისუფალი და დამოუკიდებელი. 1921 წლის დეკემბრიდან სტალინის ზეგავლენით იწყება საქართველოს მიერ აფხაზეთის წთანთქვა, რაც დასრულდა 1931 წელს. ამას, თავის მხრივ, მოჰყვა რეპრესიები აფხაზი ხალხის წინააღმდეგ, რომელიც იმპერიის წყალობით რამდენადმე შერბილდა 50-იან წლებში, მაგრამ, არსებითად, დღემდე გრძელდება. გამოსავალი ამ მძიმე მდგომარეობიდან მხოლოდ და მხოლოდ საქართველოდან გამოყოფასა და დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის აღდგენაშია. ასეთია სეპარატისტების, ერთი შეხედვით, მწყობრი, მაგრამ ცრუმეცნიერული თეორია და მასთან დაკავშირებული პროვოკაციული პოლიტიკური კონცეფცია, რომელიც

საფუძვლად უდევს 25 აგვისტოს მოხსენებას. იგი ფაქტიურად „აიდგილარას“ პლატფორმას წარმოადგენს.

ცნობილია, რომ აფხაზებს XVIII საუკუნის ბოლომდე დამოუკიდებელი ეროვნული სახელმწიფო არ შეუქმნიათ, ხოლო პერიოდულად არსებული სამთავრო, თანაც ცვალებადი საზღვრებით, ყოველთვის საქართველოს შემადგენლობაში შედიოდა. შეუძლებელია შეედავო ცნობილ აფხაზთმცოდნეს შ. ინალ-იფას, როცა წერს, რომ „აფხაზი ხალხი შეკრულია ქართველ ხალხთან ღრმა მრავალსაუკუნოვანი განუყოფელი კავშირით, ისტორიული ბედისა და კულტურული ცხოვრების ერთიანობით. საკმარისია ითქვას, რომ კოლხეთის (ძვ. წ. აღ. VI ს. — ახ. წ. აღ. IV ს.), ლაზების (IV — VI სს.) და აფხაზეთის (VII — X სს.) სამეფოთა ეპოქაში და მოგვიანებითაც ქართველი და აფხაზი ხალხები გაერთიანებული იყვნენ ერთ საერთო სახელმწიფოებრივ ორგანიზმად“.<sup>5</sup>

რას წარმოადგენდა აფხაზეთი პოლიტიკური თვალსაზრისით XIX საუკუნეში?

ჩვენი აზრით, არ შეესაბამება სინამდვილეს მტკიცება იმის შესახებ, რომ 1810 წლის 17 თებერვალს აფხაზეთი თითქოს შევიდა რუსეთის მფარველობის ქვეშ როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრივი ერთეული. უფრო სწორია გ. ძიძაძის შეხედულება, რომელმაც სპეციალური ნაშრომი მიუძღვნა ამ საკითხს. იგი იზიარებს თავად პ. ლ. შერვაშიძის აზრს, რომ აფხაზეთს ჰქონდა არა დამოუკიდებლობა რუსეთის ფარგლებში, არამედ „მართვის განსაკუთრებული ფორმა“ და მოჰყავს ამის დამამტკიცებელი საბუთები. კერძოდ, აფხაზეთზე 1810 წლიდან ვრცელდებოდა იმერეთის მმართველის (მეფის რუსეთის სამხედრო მოხელე) ძალაუფლება, ხოლო შავი ზღვის სანაპირო ხაზის შექმნის შემდეგ იგი სამხედრო-ადმინისტრაციული მხრივ უშუალოდ დაუმორჩილეს ჯერ მეორე, შემდეგ კი — მესამე განყოფილებას.

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ „დამოუკიდებელ“ აფხაზეთში მოსამსახურე რუსებსაც იგი საქართველოს ნაწილად მიაჩნდათ. მაგალითად, ა. ბესტუჟევ-მარლინსკი — ცნობილი რუსი მწერალი, ა. პუშკინის მეგობარი, დეკაბრისტების აჯანყების მონაწილე — გადასახლებიდან დაბრუნების შემდეგ სამხედრო სამსახურს გადიოდა კავკასიის ცალკე კორპუსში; 1835 წლიდან იგი ცხოვრობს სხვადასხვა დროს სოხუმში, გაგრაში, ზიჟვინთაში, ახლოს იცნობს პირველ აფხაზ მეცნიერს ს. ზვანზას. შეიძლება ითქვას, აფხაზეთის საქმეებში ჩახედული ა. ბესტუჟევ-მარლინსკი 1836 წლის 19 ივნისს წერდა თავის

<sup>5</sup> შ. დ. ინალ-იფა. აფხაზები. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევები. სოხუმი, 1965, გვ. 90 (რუს.).

ძმებს: „ერთი სიტყვით, საქართველოს რუსებისათვის ყველაზე დამღუპველი სახელი გაგრა ერთმნიშვნელოვანია სიკვდილის განაჩენთან.“<sup>6</sup>

შავი ზღვის სანაპირო ხაზისა და მისი მესამე განყოფილების უფროსები, რომლებიც, თავის მხრივ, იმერეთის მმართველს ექვემდებარებოდნენ, ვალდებული იყვნენ პოლიტიკური ზედამხედველობა ჰქონოდათ აფხაზეთზე, ხოლო საჭიროების შემთხვევაში იარაღიც გამოეყენებინათ<sup>7</sup>. ისინი ხშირად იყენებდნენ კიდევაც ამ უფლებას თავისუფლებისმოყვარე აფხაზი ხალხის დასამორჩილებლად, რომელსაც პრაქტიკულად არ შეუწყვეტია ბრძოლა ცარიზმის კოლონიზატორული პოლიტიკის წინააღმდეგ<sup>8</sup>. თუ აფხაზეთს დამოუკიდებლობა ჰქონდა შენარჩუნებული, მაშინ ვის და რატომ ებრძოდა აფხაზი ხალხი ასეთი თავგანწირვით? 1810 წლის 6 აგვისტოს გენერალი ტორმასოვი ულოცავდა გრაფ რუმინსკეებს „სოხუმის ციხე-სიმაგრის შეძენას, რომელიც ბატონობს მთელს აფხაზ ხალხზე... და გვაქცევს ჩვენ ახლა შავი ზღვის იმ ნაპირის სრულ მბრძანებლად“<sup>9</sup>. დიახ, აფხაზეთი რუსეთისათვის იყო არა დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრივი ერთეული, არამედ შავი ზღვის სანაპიროს გარკვეული მონაკვეთი, რომელზეც სრული ბატონობა მოიპოვა, მაგრამ, დროებით, კავკასიის სხვა ხალხების დაპყრობამდე, რუსეთმა ძალაუფლება ფორმალურად შერვაშიძეებს დაუტოვა.

1864 წლის ივნისში აფხაზეთის სამთავრო და მასთან ერთად „მართვის განსაკუთრებული ფორმა“ (რომელზეც დღესაც ოცნებობენ ზოგიერთები) კავკასიის მთავარმართებლის მ. ნ. რომანოვის წინადადებით გაუქმდა. სოხუმის ოლქად წოდებული აფხაზეთი კვლავ ამიერკავკასიის ადმინისტრაციას დაექვემდებარა.

ჩვენთვის არანაკლებ საინტერესოა ის გარემოება, რომ მოხსენების ავტორები გვირდს უვლიან 1864—1917 წლების მოვლენებს. ეს შემთხვევით არ მომხდარა. საქმე ისაა, რომ სწორედ იმ წლებში ჩაისახა ყველა ის პრობლემა, რომელიც დღეს ასე მწვავედ დგას. ამ პერიოდის გაშუქების გარეშე შეუძლებელია შემდგომი წლების მოვლენების სწორად გაგება. ამიტომ მოკლედ შევხებით მას.

მიუხედავად მნიშვნელოვანი პოლიტიკური, ტერიტორი-

<sup>6</sup> აფხაზეთი რუსულ ლიტერატურაში. სოხუმი, 1982, გვ. 11 (რუს.).

<sup>7</sup> გ. ა. ძიძარია. აფხაზეთის შეერთება რუსეთთან, შრომები, ტ. 1, სოხუმი, 1988, გვ. 48—65 (რუს.).

<sup>8</sup> ნარკვევები აფხაზეთის ასსრ ისტორიიდან. ნაწ. 1, სოხუმი, 1960, გვ. 173—191 (რუს.).

<sup>9</sup> იქვე, გვ. 140.

ული, დემოგრაფიული და კულტურული ცვლილებებისა შუა-საუკუნეობრივ აფხაზეთში, ადგილობრივი ზედაფენა, რომელსაც უსიტყვოდ ემორჩილებოდა მთელი ხალხი, XIX საუკუნის 70—80-იან წლებამდე უპირატესად ქართულ ორიენტაციას ატარებდა. ეს ეხება აფხაზეთის მთავრის ოჯახსაც. მაგალითად, აფხაზეთის მთავრის უმცროსი ძმა კონსტანტინე შერვაშიძე 1832 წლის შეთქმულების ერთ-ერთი აქტიური მონაწილე იყო.<sup>10</sup> შეთქმულება კი, როგორც ცნობილია, საქართველოს განთავისუფლებას ისახავდა მიზნად. კ. შერვაშიძემ თავის მეგობრებს ა. ორბელიანსა და ე. ერისთავს აღუთქვა, რომ ის მოაწყობდა აჯანყებას მთელ აფხაზეთში და ორი ათასი აფხაზის დახმარებით ამ მხარეს გაათავისუფლებდა, გარდა ამისა, თბილისშიც გააგზავნიდა 300-მდე აფხაზს. ესე იგი აფხაზეთის მთავრის ძმისათვის აფხაზეთი საქართველოს ნაწილს წარმოადგენდა და იგი საქართველოსთან ერთად უნდა განთავისუფლებულიყო.

ქართულად ლაპარაკობდნენ და წერდნენ აფხაზეთის მთავრების, მათ შორის მიხეილ შერვაშიძის ოჯახში. აქ აღიზარდა შესანიშნავი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე, მთავრის ტახტის უკანასკნელი მემკვიდრე გიორგი შერვაშიძე — ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, სხვა გამოჩენილი ქართველი მოღვაწეების მეგობარი და თანამებრძოლი. 1866 წლის 29 ივლისს რუსი დამპყრობლების წინააღმდეგ აჯანყებულმა აფხაზებმა ოცი წლის გიორგი აფხაზეთის მთავრადაც გამოაცხადეს, მაგრამ მალე აჯანყებულთა დამარცხების შემდეგ იგი პატივყრილი რუსეთში გადაასახლეს. აფხაზ გიორგი შერვაშიძეს ეკუთვნის შემდეგი სიტყვები, რომლებიც მიმართული იყო საქართველოს შეურაცხყოფელთა წინააღმდეგ: „მართალია, ჩვენს სამშობლოს ივერიას ყოველგვარი დიდი კულტურული განცდა გამოუვლია, მაგრამ ჩვენი წარსული ისეთს ეამს გაშეშდა, რომ დაგვებნა ბუნებრივი ევოლუციის შარა და კანონი. დიად, ჩვენ შეგვიძლია თამამადაც ვთქვათ, რომ ილბალის უკუღმართობას რომ ხელი არ შეეშალა. ევროპის წინათაც ვიქნებოდით ჩვენ დღეს; ვინაიდან, როდესაც ანდრია მოციქული აქ ქრისტეს მცნებას გვიქადაგებდა, მაშინ ევროპაში თვით ღუკებსაც კამეჩის ტყავი ეცვათ ტანზე და ფეხშიშველად, შუბებით ხელში, ნადირობდნენ ტყეში. მას მერე, როგორც იყო, ომით, მუდამ დავიდარობით, მოვიტანეთ ჩვენი კულტურის ცხოვრება თამარ დედოფლის დრომდე, რომელიც იყო

<sup>10</sup> გ. ა. ძიძარია. რევოლუციამდელი აფხაზეთის ინტელიგენციის ჩამოყალიბება. სოხუმი, 1979, გვ. 26—30 (რუს); ო. ქუჩუღლია, ქართულ-აფხაზური ლიტერატურულ-კულტურული ურთიერთობანი. თბ., 1983, გვ. 75—79.

ივერიის ოქროს ხანა! შემდეგ კი უკუღმართად დატრიალდა ერის არსება. შემოსეული მტრები არ გვაძლევდნენ საშველს და ხალხი დაიღალა. ნელ-ნელა ჩაქრა დიდებული გონებრივი და ქონებრივი თანხა ქვეყნისა და დაიშალა ცხოვრება თვით-არსებობისა. ენა გაღარიბდა, ზნეობა წაგვიხდა, ქონება-შეძლება დავკარგეთ, რაინდობა და პატიოსნება განვაგდეთ და ზოლოს მოვალწიეთ იმ ხანაში, როცა კეთილდღეობას ვპოვნიდით ჯაშუშობასა და სამშობლოს მტრობაში“.<sup>11</sup>

კიდევ ერთხელ მოვუსმინოთ აფხაზეთის უკანასკნელ მთავარს გ. შერვაშიძეს: „ამ დროს, როდესაც შეგნებული ნაწილი ივერთა დაუწულ ხალხისა ხელთგულდაკრეფილი იდგა საფლავებზე თავის დაფიწყებულო, დამარხული დედებისა, დღეს, უეცრად გაისმა ხმა სიმათლისა და თავისუფლებისა! დაჰქრა საქართველომ ნალარა, დაჰკივლა ვაშა, ვაშა! და ვაი მას, ვინც წინ აღუდგება ბრწყინვალე მზეს ერის განთავისუფლებისა, გამოცოცხლებისა...“<sup>12</sup>.

გოორგი შერვაშიძის სიტყვები ვრცელ კომენტარებს არ საჭიროებენ. ამ სიტყვებს ვერ იპოვით, მაგალითად, ს. ლაკობას ბოლო მონოგრაფიაში, რადგანაც ისინი თავიდან ბოლომდე ამხილდნენ აფხაზ სეპარატისტებს, ნიადგას აცლიან მათ მიერ შეთხზულ ანტიქართულ კონცეფციებს. კარგი იქნება, თუ სეპარატისტები დაფიქრდებიან აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრის სიტყვებზე და იპოვიან პასუხს კითხვებზე: რატომ სძულთ ჩვეყანა, რომელსაც მათი მთავარი „ჩვენს სამშობლოს ივერიას“ უწოდებდა? რატომ ებრძვიან იმ კულტურას, რომელსაც მათი მთავარი „ჩვენს კულტურას“ უწოდებდა? რატომ სძულთ ენა, რომლის გაღარიბების გამო ასე წუხდა გ. შერვაშიძე? რატომ უპირისპირდებიან ქართულ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას, რომელსაც მიესალმებოდა და გვერდში ედგა გ. შერვაშიძე (ჩაჩბა)? ჩვენთვის კი სავსებით ნათელია, რომ თანამედროვე აფხაზი სეპარატისტები დაუპირისპირდნენ არა მარტო ქართველებს, არამედ საკუთარ ისტორიასაც.

აფხაზთა საკმაოდ დიდი ნაწილის პოლიტიკურ ორიენტაციაზე XIX ს. 70-იანი წლებისათვის მიუთითებს ცნობილი დოკუმენტი — თავადაზნაურობის დეპუტატების ბ. იმუხვარის, გ. მარშანიას, ტ. მარლანიას და კ. ინალ-იფას მოხსენებითი ბარათი (1870 წ. 23 მარტი) წოდებრივ-საადგილმამულო საქმეების თბილისის კომიტეტის თავმჯდომარე გენერალ-ადიუტანტს თავად სვიატოპოლკ მირსკის სახელზე. „ოდითგან, — წერენ ისინი, — აფხაზეთი შეადგენდა ყოფილი საქართველოს

<sup>11</sup> იხ: ოქროს საწმისი, 1990, № 2.

<sup>12</sup> იქვე.

სამეფოს ნაწილს (აი, როდის მოახდინა საქართველომ აფხაზეთის „ანექსია“—ჯ. გ.)... უძველესი ბიჭეიხთის ტაძარი რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში იყო აფხაზი და ქართველი კათოლიკოსების სატახტო ტაძარი. სრულიად ამ ბოლო დრომდე აფხაზეთში ყვაოდა დრანდის, მოქვისა და ბედიის საეპისკოპოსოები. ბედიის ტაძარი, აგებული ბაგრატის — აფხაზთა დინასტიის პირველი ქართველი მეფის მიერ, საკუთარ თალებს ქვეშ ინახავს თავისი ხელმწიფე-მშენებლის ნეშტს. მოქვის ტაძარი აგებულია ქართველთა და აფხაზთა მეფის დავით აღმაშენებლის მიერ. აფხაზ და სამურზაყანოელ ხალხს უკანასკნელ დრომდე ჰქონდათ... სამეგრელოსა და იმერეთთან ერთი რელიგია, ერთი ზნე-ჩვეულებები, ერთი კანონები... ქართველ მეფეები არასდროს არ გამოირიცხავდნენ აფხაზეთს დიდი ქართული ოჯახისაგან და როგორც სამეფოს გაყოფამდე, ისე მის შემდეგაც, თავიანთი არსებობის ამ უკანასკნელ დრომდე იწოდებოდნენ ქართველთა, აფხაზთა, იმერთა და კახთა მეფეებად. როცა ქართველთა მეფემ ვახტანგ VI-მ გასული საუკუნის დასაწყისში გადაწყვიტა კანონების გამოცემა, ყოფილი ქართული სამეფოს ყველა პროვინციიდან იხმო დეპუტატები ამ შრომაში მისთვის ხელშეწყობისათვის. მათ შორის იყვნენ დეპუტატები აფხაზი ხალხიდანაც, რომელიც უკანასკნელ დრომდე ინახავს უძველეს ქართულ წეს-ჩვეულებებს. აფხაზეთის საქართველოსადმი კუთვნილების არანაკლებ მნიშვნელოვანი დადასტურებაა, ქრისტიანული ტაძრების გარდა, სხვადასხვა საერო და სამხედრო ნაგებობათა ნანგრევები.

ვთხოვთ თქვენს ბრწყინვალეებას მიაქციოთ ყურადღება იმასაც, რომ როგორც უძველეს დროში, ისევე ახლაც საცხოვრებელი ნაგებობანი, ტანისამოსი, საკვები, სამიწათმოქმედო იარაღები, სოფლის მეურნეობის გაძღოლის ხერხები აფხაზეთში სავსებით იგივეა, რაც სამეგრელოში.

ადვილების უმეტესობა ატარებს ქართულ სახელწოდებებს. მცხოვრებთა უმეტესი ნაწილი ცნობს თავის მეგრულ ან ქართულ წარმომავლობას და შეინარჩუნეს თავიანთი ქართულ-მეგრული გვარებიც კი...

მთელ აფხაზ ხალხს სათავეში ედგა აფხაზეთის მბრძანებელი უძველესი ქართული მოდგმის გვარით — შერვაშიძე“. დასასრულ აფხაზთა დეპუტაცია იმედს გამოთქვამს, რომ აფხაზეთსა და სამურზაყანოში საგლეხო რეფორმის გატარებისას „ჩვენ არ ვიქნებით გამორიცხული ქართველი ხალხის საერთო ოჯახიდან, რომელსაც ოდითგანვე ვეკუთვნოდით“<sup>13</sup>.

<sup>13</sup> საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი (საქართველოს ცნია), ფ. 416, აღ. 3, ს. 1020, ფ. 1 — 18.

როგორც ვხედავთ, ზოგიერთი უზუსტობის\* მიუხედავად ნამდვილი აფხაზების ნამდვილ წარმომადგენლებს აფხაზეთი მიაჩნდათ საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიად, მის პროვინციად, საკუთარი თავი კი—ქართველი ხალხის საერთო დიდი ოჯახის შვილებად, მის სრულუფლებიან წევრებად. სწორედ ამიტომ არ მოსწონთ დღევანდელ სეპარატისტებს ქართველი და აფხაზი ხალხების ისტორიული ძმობისა და ერთიანობის დამადასტურებელი ეს უნიკალური და უტყუარი დოკუმენტი.<sup>14</sup>

ბუნებრივია დაისვას კითხვა: რა არის საერთო აფხაზ სეპარატისტებსა და აქ მოტანილი ბარათის ავტორებს — ნამდვილ აფხაზებს შორის? არაფერი, ანდა თითქმის არაფერი, რასაც თავისი მიზეზები აქვს.

მას შემდეგ, რაც მეფის რუსეთი, განსაკუთრებით თურქეთთან 1877—1878 წლების ომის მერე, სასტიკად გაუსწორდა აფხაზეთსა და აფხაზებს, გამოაცხადა ეს უკანასკნელი დამნაშავე ერად (1880 წ.), მოსაო იგი როგორც რეალური პოლიტიკური ძალა და აფხაზი მოსახლეობის დიდი ნაწილი გადასახლა თურქეთში, რუსეთმა რამდენადმე შეცვალა თავისი დამოკიდებულება აფხაზთა მიმართ. მთავრობის პოლიტიკა აფხაზეთში დაახლოებით XIX საუკუნის 80—90-იანი წლებიდან შედარებით ლმობიერი ხდება. ცნობილი საზოგადო მოღვაწე ნიკო ჯანაშია ამის შესახებ წერდა: „ეხლა მინდა აღვნიშნო, თუ როგორ იცვალნენ დრონი და გარემოებანი. აქამდე თუ აფხაზებს ერეკებოდნენ (რუსები, — ჯ. გ.) და გაიძახოდნენ „მოგვშორდით თავიდანაო“, ეხლა ვითომ მათ ულოლიავენ, და ესეც მხოლოდ იმიტომ, რომ ბოლო მოუღონ და მოსპონ ის მცირეოდენი ნაშთი ისტორიული კავშირისა, რომელიც მრავალი საუკუნის განმავლობაში აერთებდა აფხაზთა და ქართველთა“<sup>15</sup>.

რუსმა ჩინოვნიკებმა გადაწყვიტეს გამოეყენებინათ სამშობლოში დარჩენილი მცირერიცხოვანი აფხაზური მოსახლეობა თავიანთი მზაკვრული იმპერიული ჩანაფიქრის განსახორციელებლად. აშკარად დაიწყეს მისი დაპირისპირება ქართველი ხალხისადმი, ი. ჭავჭავაძის მეთაურობით დაწყებული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისადმი, ცდილობდნენ ამ გზით არა მარტო ჩაეხშოთ ეს მოძრაობა, არამედ დაეჩქარებინათ მხარის ასიმილაცია.

\* მაგალითად, მოხსენებითი ბარათის ავტორები შევრელებს, იმერლებსა და ქართველებს სხვადასხვა ერის წარმომადგენლებად მიაჩნევენ, რაც, ცხადია, სწორი არ არის (რედ.).

<sup>14</sup> იხ. სოვეტსკაია აბხაზია, 1990, 14 აგვისტო.

<sup>15</sup> დროება, 1909, 18 დეკემბერი.

დაიწყო ორი მოძმე ხალხის ერთმანეთისაგან დაშორება. აფხაზებს წაართვეს ქართული ენა, რომელზედაც საუკუნეების მანძილზე ლაპარაკობდა, აზროვნებდა, სწავლობდა მათი არისტოკრატია. აფხაზ ხალხს ყოველნაირად შთააგონებდნენ იმ აზრს, რომ მისი მთავარი მტერი ქართველია, რომელიც, თითქმის, მხოლოდ იმაზე ფიქრობს, თუ როგორ „გადაყლაპოს“ აფხაზები, „წაართვას“ მიწები და ა. შ. მეფის რუსეთის მოხელეები აფხაზთა „დამცველების“ როლში გამოდიოდნენ, სასტიკად დევნიდნენ ყოველივე ქა თულს.

განსაკუთრებით აქტიურობდნენ შოვინისტურად განწყობილი რუსი კლერიკალური წრეები, რომლებიც ისწრაფოდნენ მოეწყვიტათ აფხაზეთი დანარჩენი საქართველოსაგან და შეერთებინათ იგი ყუბანის ოლქისათვის. ეს კამპანია დაიწყო XIX საუკუნის 90-იან წლებში და გააქტიურდა XX საუკუნის დასაწყისში იმასთან დაკავშირებით, რომ მაშინ დაისვა საკითხი საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის შესახებ, რომლის შემადგენლობაში შევიდოდა სოხუმის ეპარქიაც. ავად მოსახსენებელმა ი. ვოსტოგოვმა (1894—1905 წლებში იყო ჯერ თბილისის გიმნაზიების ღვთისმეტყველების მასწავლებელი, ხოლო 1900 წლიდან — ქართული სამრევლო სკოლების ზედამხედველი) და მისმა მიმდევრებმა გააჩაღეს ანტიქართული კამპანია, რომელიც მიზნად ისახავდა აფხაზთა და ქართველთა შორის შუღლის ჩამოგდებას, ავტოკეფალიის აღდგენისათვის დაწყებული მოძრაობის ხელმძღვანელის ეპისკოპოს კირიონის კომპრომენტირებას და მისი აფხაზეთიდან გაძევებას.<sup>16</sup>

1906 წელს წმ. სინოდის გაზეთ „კოლოკოლში“ (№ 45) გამოქვეყნდა წერილი „გოლოს იზ სუხუმი“, რომლის ანონიმური ავტორი ილაშქრებს სოხუმის ეპისკოპოსად კირიონის დანიშვნის წინააღმდეგ. ეპისკოპოსის დასაცავად არქიმანდრიტმა ა. ხელაიამ გამოაქვეყნა საპასუხო წერილი „პო პოვოდუ სტატიი „გოლოს იზ სუხუმი“ („დუხოვნი ვესტნიკ გრუზინსკოგო ეგზარხატა“, 1906, № 9), რომელშიც იგი ამხილებს უსაფუძვლო ბრალდებებს კირიონის მიმართ. იმის გამო, რომ სამურზაყანოს მოსახლეობის უმრავლესობა ქართველები არიან, ა. ხელაია თავის წერილში ასაბუთებს ამ მხარის სამრევლო სკოლებში 1896 წლიდან გაუქმებულ მშობლიურ ენაზე სწავლების აღდგენის აუცილებლობას.

<sup>16</sup> ამ საკითხების გაშუქებისას ჩვენ ვეყრდნობით სოლომონ ლეკიშვილის მეტად, საინტერესო წერილს, „დავიწყებული უმწიფარი წიგნი და მისი ამჟამინდელი დამფასებლები“. — სახალხო განათლება, 1990, 27 სექტემბერი, გვ. 14—15.

1906 წელს პეტერბურგში გამოვიდა ვინმე ცხუმელის (ს. ლეკიშვილის ვარაუდით ეს ფსევდონიმი ეკუთვნის ა. ხელაიას) 16 გვერდიანი ბროშურა „აფხაზეთი, ისტორიულ-საეკლესიო ესკიზი“. ნაშრომი მიძღვნილია საქართველოს ავტოკეფალიის აღდგენისადმი და მიმართულია ხელისუფალთა წინააღმდეგ, რომლებიც მიზნად ისახავდნენ სოხუმის ოლქის ყუბანის ოლქთან შეერთებას. ცხუმელი ყურადღებას ამახვილებს აფხაზეთში ქრისტიანობის გავრცელების ისტორიაზე და ამ საქმეში ქართველ მისიონერთა წვლილზე. უძველესი დოკუმენტური წყაროების მოშველიებით ავტორი სარწმუნოდ ხდის აფხაზეთის სამწყსოს უშუალო კავშირს ქართულ ეკლესიასთან ათასხუთასი წლის მანძილზე.

ცხუმელისათვის ცნობილია, რომ 1902 წლის დამდეგს სოხუმის ეპისკოპოსი არსენი (ზოტოვი) ეგზარხოს ალექსის წინაშე სვამდა საკითხს აფხაზეთის საეპისკოპოსოს საქართველოს საეგზარხოსოდან ჩამოცილებისა და ყუბანის ოლქთან მისი გაერთიანების თაობაზე. აღფრთოვანებული ეგზარხოსი, თავის მხრივ მხარდაჭერას სთხოვს მთავარმართებელ გოლიცინს. ეს უკანასკნელი კი დაუყოვნებლივ შეამდგომლობს წმ. სინოდის წინაშე ეგზარხოს ალექსის წინადადების ცხოვრებაში გატარების თაობაზე. წინადადების ავტორები ამ ღონისძიებას ასაბუთებდნენ ფინანსურ-ეკონომიკური და. რაც მთავარია, პოლიტიკური მოსაზრებებით: „ახლო მომავალში ძნელი მოსალოდნელია, რომ სოხუმის ეპარქიის სამრევლოები, რომლებიც მიმოფენილია მთებზე და რომლებიც შედგებიან ახლახან მონათლული ან ჯერ კიდევ ველური აფხაზებისაგან, შეძლებენ ადგილობრივი სახსრებით ეპარქიის კეთილდღეობის განმტკიცებას...

მცირე და მრავალენოვანი სოხუმის ეპარქიისათვის ყუბანის ოლქთან შეერთება ძალიან სასარგებლო იქნებოდა. ყუბანის ოლქში ირიცხება 1 716 245 სული მართლმადიდებლური სუფთა რუსული მოსახლეობა, ამ მასაში იოლად გაითქვიფება შავიზღვისპირეთის მრავალენოვანი მოსახლეობა“<sup>18</sup>.

ხელისუფლების ამ მზაკვრული განზრახვის უკანონობას ცხუმელი ასაბუთებს პირვილ და მეორე მსოფლიო საეკლესიო კრებებზე (325—381 წწ.) მიღებული წესებითა და დადგენილებებით, რომელთა მიხედვით აკრძალულია ერთი ავტოკეფალიური ქვეყნის იურისდიქციის ქვეშ არსებული ეპარქიების მეორე ქვეყნის მიერ თავის გამგებლობაში მოქცევა.

აკად. ნ. მარის, პროფ. ნ. დურნოვოს, ი. გოგებაშვილის და სხვათა მიერ ი. ვოსტორგოვის რუსიფიკატორული, შავრაზმული მოღვაწეობის არაერთგზისი მხილების შედეგად ხელი-

<sup>18</sup> ის. ს. ლეკიშვილის მითითებული წერილი.

სუფლება იძულებული გახდა 1905 წელს იგი გაეწვია საქართველოდან.

კირიონის პიროვნების წინააღმდეგ პროვოკაციულმა გამოცდებმა უფრო მძაფრი სახე მიიღო მას შემდეგ, რაც მოსკოვის უნივერსიტეტის პროფესორმა ნ. ღურნოვმა 1905—1909 წლებში თავს იღო საქართველოს ავტოკეფალიის იდეისა და აგრეთვე კირიონის პიროვნების ღირსების დაცვა. 1906—1908 წლებში მან გამოსცა ოთხი წიგნაკი საერთო სახელწოდებით: „სუდბი გრუზინსკოი ცერკვი“. მათში ავტორი ამხელს ი. ვოსტორგოვის, როგორც „პროვოკატორს“, „რუსიფიკატორს“, „პოლიტიკანს“, „ქართველებსა და აფხაზებს შორის შეუღლის ჩამომგდებს“ და „შვებნელ პიროვნებას“, ადასტურებს აფხაზთა მიმართ კირიონის უაღრესად სათნო დამოკიდებულებას და სხვ. ნ. ღურნოვო აღშფოთებას გამოთქვამს ვოსტორგოვისა და სხვათა მიმართ, რომლებიც აფხაზთა დევნას მიაწერდნენ კირიონს, მას, ვინც ფაქტიურად საფუძველი ჩაუყარა აფხაზურ ენაზე სასულიერო ლიტერატურის თარგმნასა და გამოცემას, მშობლიურ ენაზე წირვა-ლოცვის შემოღებას. საილუსტრაციოდ იგი აქვეყნებს წმ. სინოდის სახელზე 1906 წელს გაგზავნილ აფხაზეთის რვა ეკლესია-მონასტრის აფხაზ, რუს და ბერძენ წინამძღვართა და მათი მრევლის ხელმოწერილ დოკუმენტებს. მიმართვებში კირიონი დახასიათებულია, როგორც ყველა ერის მორწმუნეთა ჭეშმარიტი ჭომაგი და მოცუპულია მისი აფხაზეთის ეპარქიის მწყემსმთავრად დატოვების მოთხოვნა.

ამ დროს საქართველოდან გაძევებული ი. ვოსტორგოვი მოსკოვში გადაიყვანეს. თავის რეზიდენციაში (ე. წ. „ეპაოხი-ალნი დომ“) იგი აყალიბებს საკუთარ გამომცემლობას, სადაც თავს უყრის თვით შავრაზმელებს შორის ყველაზე მემარჯვენებს. ერთ-ერთი ასეთი რეაქციული პიროვნება იყო ვინმე ლ. ვორონოვი, რომელმაც ი. ვოსტორგოვის წერილის „პრაედა ობ ავტოკეფალიი გრუზინსკოი ცერკვი“ — გაძეკვეყნებულია „ცერკოვნი ვედომოსტიში“. 1907, № 8—10) საფუძველზე დაწერა და 1907 წელს გამოსცა 35-გვერდიანი წიგნი „აფხაზეთი საქართველო არაა“. ს. ლეკიშვილი სამართლიანად წერს, რომ ლ. ვორონოვის წიგნი არის არა ორიგინალური ისტორიული ნარკვევი, არამედ წარმოადგენს კომპილაციას საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტებისა, მათი თვითნებური ინტერპრეტაციითა და ფალსიფიკაციით. ავტორი ცდილობს დაამტკიცოს, რომ აფხაზეთი არასოდეს არ ყოფილა საქართველოს ორგანული ნაწილი არც პოლიტიკურად და არც კონფესიურად. ქართველი ხალხი, ლ. ვორონოვის ჰკუთნით, ისეთივე დამპყრობელი იყო აფხაზების მიმართ, როგორც რომი, საბერძნეთი და თურქეთი.

ლ. ვორონოვი ქართველებს ადანაშაულებს იმაში, რომ აფხაზებს თავიდანვე არ შეუქმნა საკუთარი ანბანი და არ უთარგმნა მშობლიურ ენაზე ქრისტიანული სასულიერო ლიტერატურა; ამან ხელსაყრელი პირობები შექმნა აფხაზეთში ისლამის გავრცელებისა და კერპთაყვანისმცემლობის აღორძინებისათვის. ლ. ვორონოვი სთავაზობს აფხაზებს სკოლებს, რათა ეკლესიაში დაამკვიდრონ სლავური ენა, რომელსაც „გონეჰანე-ლუღული“ ქართველებისაგან განსხვავებით ბუნებით პოლიგლოტი აფხაზები იოლად შეითვისებენ და გავლენ განაოიღებენ (ვორონოვებისათვის ეს ნიშნავს გადაგვარებას) გზაზე; ეპისკ. კირიონი კი, როგორც ტიპური ქართველი ნაციონალისტი, აფხაზეთში ქართული ენის შემოღებით ცდილობს ხელი შეუშალოს სლავურის დამკვიდრებას, რითაც სურს აფხაზი ხალხი ამყოფოს „სიბნელეში“. ლ. ვორონოვის მტკიცებით, სამურზაყანო ყოველთვის შეადგენდა აფხაზეთის განუყოფელ ნაწილს. ზოლო „ქართველები მის მოსახლეობას უსირცხვილოდ უწოდებენ ქართველებს“.<sup>19</sup>

ლ. ვორონოვის ერთ-ერთი მთავარი დასკვნა ისაა, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა გზას დაუხშობს ქრისტიანობის გავრცელებას წარმართ და მუსულმან აფხაზებს შორის, რომ აფხაზეთი XIX საუკუნის დამდეგიდან რუსეთის ნაწილია და იგი ეკლესიურადაც მას უნდა ექვემდებარებოდეს და არა საქართველოს. წიგნის მიზანი კი აფხაზეთის გადაგვარებისათვის, მისი საქართველოდან ჩამოცილებისათვის ნიადაგის შემზადება იყო.

ამიტომაც გახდა XX საუკუნის დასაწყისის უკიდურესი შავრაზმელი ლ. ვორონოვი ვოსტორგოვის თანამოაზრე, XX საუკუნის დასასრულის აფხაზი სეპარატისტების სულიერი მოძღვარი. ცალკეულ აზრებს, უფრო სწორად, უაზრობებს მისი ნაყალბევიდან დღესაც უცილობელი არგუმენტების სახით იშველიებენ ისინი ქართველების წინააღმდეგ ბრძოლაში.

ანტიქართულმა ფსიქოზმა აფხაზეთში ისეთ დონეს მიაღწია, რომ სოხუმის ეპისკოპოსი ანდრეი ერთხელ იძულებული გახდა დაეცვა ქართველობა (ეს იყო უიშვიათესი შემთხვევა). თავის წერილში „ო კულტურნომ ნატისკე გრუზიი ნა აბხაზიუ“ (გაზ. „ზაკავკაზიე“, 1912, 16 ივლისი) ეპისკოპოსი აკრიტიკებს გაზეთ „გოლოს კავკაზში“ გამოქვეყნებულ წერილს, რომლის ავტორი წმ. ნინოს ეკლესიის მშენებლობას სოხუმში აფასებდა „ქართველების მიერ აფხაზების დევნად და რუსეთის სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართულ მოვლენად“. ანდრეი წერდა: „ჩვენ პირველ რიგში ვეკითხებით: ამ სტრიქონების ავტორი იყო თუ არა აფხაზეთში? თუ იყო, მაშინ რა

<sup>19</sup> იხ. ს. ლეკიშვილის მითითებული წერილი.

ადგილებში? და სად ნახა მან „ქართველების ზეგავლენა აფხაზეთზე“, სად ჩივიან ამის თაობაზე აფხაზები?

...ყველა საუბარი აფხაზეთზე ქართველების კულტურული დაწოლის შესახებ ვილაციის უხეირო გამოწვევებზეა.

ლაპარაკი შეიძლება აფხაზეთზე რუსული დაუდევრობის დაწოლაზე, ჩვენს რუს ხელისუფალთა (და სამღვდლოების) მიერ მხარეში კულტურული ამოცანების გაუგებრობაზე... ყველაფერი ეს სამართლიანია, მაგრამ რა შუაშია ქართველები?..<sup>20</sup>

საქართველოსაგან აფხაზეთის მოწყვეტის, მხარის კოლონიზაციის პოლიტიკას გეგმაზომიერად ატარებდა მეფის მთავრობა. აფხაზებს აეკრძალათ მდ. ფსირცხასა და მდ. კოდორს შორის ტერიტორიაზე დასახლება. ცარიზმი შეუდგა ამ მიწეზის კოლონიზაციას, ოსმალეთში გაძევებულ აფხაზთა დასახლარებზე რუსების ჩასახლებას. „კავკასიის რივიერად“ წოდებული აფხაზეთის მიწები იყიდებოდა, რის შესახებ ქვეყნდებოდა განცხადებები იმპერიის ყველაზე პრესტიჟულ და მასობრივ გაზეთებში. მაგალითად, გაზეთ „ნოვოე ვრეშიას (პეტერბურგი) 1903 წლის 8(21) იანვრის ნომერში ბრეველ გვერლზე ქვეყნდება ასეთი განცხადება: „სუხუმ-კალე იყიდება მშვენიერი მამული, შეიძლება ნაკვეთებად დაწერ სააუზო 30, ბ. 4“. იგივე გაზეთი 1903 წ. 04(27) მარტს აცხადებდა: „გაგრის კლიმატური სადგურის გამგეობა იტყობინება, რომ მდინარე 1903 წლის მაისის ბოლოს ინიშნება საგარაკო ნაკვეთების გაყიდვა“. ამგვარი განცხადებები შემდგომშიაც ებეჭდებოდა<sup>21</sup>.

აი, რას წერდა ცნობილი საზოგადო მოღვაწე ნიკო ჯანაშია აფხაზეთის მიწების გასხვისების შესახებ: „გასული საუკუნის ჟუკანასკნელ მეოთხედში საზოგადოდ სოხუმის ოლქი, კერძოდ მისი საუკეთესო, თვალწარმატაცი ნაწილი მდინარე კოდორიდან ლელე გაგრიფმადის მიზანში ამოიღო რუსეთის ბურჟუაზიამ და საუკეთესო ადგილები შეიძინა ეს ბუნებით უხვად დაჯილდოებული ნაწილი აფხაზეთისა მოსკოველ და პეტერბურგელ ჯიბისქელთა ხელშია უკვე. მიღიხარ და მისდევ ამ ნაპირს: აქ ბაღია სახელად „ოტრადნოე“, იქ „სჩასტიე“ ფებს მდინარეებზე, „ლიუბოვს“ ანდა „დრუჟბას“ მიღებები. მათი უწინდელი პატრონები აფხაზები კი ხელცაოიელნი დარჩნენ: რაც ფული აიღეს, მოეხარჯათ, მამულიც ხელიდან გამოუდვრათ...“<sup>22</sup>

გაგრაში პრინცის ე. პ. ოლდენბურგსკის მეცადინეობით 1903 წლის 9 იანვარს გაიხსნა კლიმატოლოგიური სადგური.

<sup>20</sup> იხ. ს. ლეკიშვილის მითითებული წერილი.

<sup>21</sup> ნოვოე ვრეშია, 1903, 17(30) ივნისი; 18(31) აგვისტო და ა. შ.

<sup>22</sup> დროება, 1909, 15 დეკემბერი.

შეორე დღეს პრინცმა იმპერატორისაგან ასეთი შინაარსის დეპეშა მიიღო: „ძალიან მოხარული ვარ, რომ გაგრის კლიმატური სადგური გახსნილია. გულითად მადლობას გიგზავნი შენ მისი მოწყობისათვის გაწეული შრომისა და გარჯისათვის. ღმერთმა ინებოს ნახო შენი ენერგიული მოღვაწეობის შემდგომი შედეგები. ნიკოლოზი“<sup>23</sup> ე. ოლდენბურგსკიმ ღვთის ნებით არა, მაგრამ იმპერატორის წყალობით მალე ნახა საკუთარი შრომის „შემდგომი შედეგები“. 1904 წლის 25 დეკემბერს, ნიკოლოზ II-ის ბრძანებულების თანახმად, მთავრობამ სოხუმის ოლქისაგან გამოყო გაგრის კლიმატური სადგურის რაიონი და შეუერთა შავიზღვისპირეთის გუბერნიას<sup>24</sup>. შეღავათიან პირობებში აქ დაიწყო რუსების ჩასახლება. სოხუმის ოლქის ახალი საზღვარი გადატანილ იქნა მდ. ბზიფზე. მხოლოდ 1917 წლის 30 ოქტომბერს ამიერკავკასიის საგანგებო კომიტეტმა ა. ჩხენკელის თავმჯდომარეობით დააყენა საკითხი რუსეთის დროებითი მთავრობის წინაშე ძველი საზღვრის აღდგენის აუცილებლობის შესახებ<sup>25</sup> (იგი საბოლოოდ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ჯარებმა აღადგინეს 1918 წელს, ივნისში).

შავრაზმელების „გათიშე და იბატონეს“ პოლიტიკამ პირველად „საგრძნობი შედეგები“ გამოიღო 1905—1907 წლების რევოლუციურ-დემოკრატიული მოძრაობის პერიოდში. დაპირისპირებამ ქართველებსა და აფხაზებს შორის მაშინ კრიტიკულ წერტილს მიაღწია, რამაც ასახვა პოვა იმჟამინდელ ქართულ პრესაში (იგი ყოველთვის დიდი სიყვარულით, პატივისცემითა და თანაგრძნობით წერდა აფხაზ ხალხზე, მის წინაშე მდგარ სოციალურ-ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და ეროვნულ-კულტურულ პრობლემებზე). „მძლავრი სიმართლის ხმა, რომელიც მთელ რუსეთს მოედო,—წერდა ნიკო ჯანაშია,—აქაც ჰქუხს. მხოლოდ ბნელი ძალები აქაც ავრცელებენ საზიზღარ ჭორებსა და ზღაპრებს, ვითომც ამზადებდნენ ქართველები აფხაზების ამოწყვეტას და მათი მიწა-ადგილების დასაყუთრებას“<sup>26</sup>. ვინმე „აფხაზი“ „ცნობის ფურცელში“ წერდა: „აფხაზებამდინაც მოაღწიეს ხმებმა იმ არეულობაზე, რომელიც თითქმის მთელ იმპერიაშია მოდებული და თავის გაჭირვებაზე ზურჩულობდა—აქაც აფხაზებმაც შეჰქმნეს. ამით ისარგებლეს ზოგიერთმა „წყლის მღვრევის“, „ძმების გადაკიდების“ მოტარფიალეებმა და აფხაზებს (გავლენიან პირებს) დაუწყეს რიგება: ვიცით, რომ თქვენ მშვიდი, კეთილი და წესიერების მო-

<sup>23</sup> ნოვოე ვრეშია, 1903, 16(29) იანვარი.

<sup>24</sup> საქართველოს ცსია, ფ. 1818, აღ. 2, ს. 135, ფ. 17 — 18.

<sup>25</sup> იქვე, ფ. 30.

<sup>26</sup> ცნობის ფურცელი, 1905, 10 მარტი.

ყვარული ხალხი ხართ. თქვენგან არავითარი უწყესობა არ არის მოსალოდნელი, დარწმუნებული ვართ, ირც. იქნებაო. მაგრამ თქვენი მეზობელი ქართველები სანდონი არ არიან; იმათგან თქვენს დასაღუბავად რასმე უნდა მოველოდეთ, ამიტომ „ჰკა მაგათაო“... ყოველ ხალხში, ყოველ საზოგადოებაში მოიპოვებიან უპატიოსნო და უსინდისონი, რომელნიც... მზად არიან ყოველსავე სიბოროტე-ავაზაკობაზე... ქადაგებამ თავისი ნაყოფი გამოიღო და ბოროტი ძალები აამხედრა მოძმეთა წინააღმდეგ. შეიქმნა საშინელი ძარცვა-გლეჯა, კაცის კვლა, დაქრება და სხვა“<sup>27</sup>.

იგივე გაზეთი „ოჩამჩირელის“ ხელმოწერით აქვეყნებს მასალას, რომელშიც ვკითხულობთ: „...ბედნიერი, განმათავისუფლებელი ტალღა მთელ აფხაზეთს მოედო: აფხაზთა უმეტესობა უკვე გაფიცულია. ეს გარემოება ბნელი ძალების მოტრფიალეთ არ ექაშნიკათ და ამისთანა შემთხვევაში გამოცდილ, ნაცად საშუალებას მიმართეს: აფხაზთა შორის გაავრცელეს ხმა, ვითომ ქართველობას (გურულებსა და მეგრელებს) სდომებოდათ აფხაზთა მიწა-მამულის მისაკუთრება.

ჩვენდა სამწუხაროდ, თავადაზნაურობის უმეტესობაც ამ აზრს ავრცელებს გლეხობაში და ერთს კერძო თათბირზე გადაწყვიტა კიდევ: ამ მოძრაობის დროს თუ ვინმე აფხაზ თავადაზნაურთაგანი მოკლულ იქნა, მაშინ აფხაზობამ სოხუმის ოლქში მცხოვრები ქართველობა უნდა ამოსწყვიტოსო“<sup>28</sup>. ამგვარი მასალები „ივერიაშიც“ იბეჭდებოდა: „ბნელი ძალები პირველად დაიბნენ, გზა-კვალი დაეკარგათ, მერე კი ისევ გონს მოვიდნენ და კვლავ ჯოჯოხეთურ მუშაობას. შეუდგნენ: ზოგიერთ გავლენიან აფხაზ თავადაზნაურთა შემწეობით აბოქრებული ხალხი შეუსისინეს ადგილობრივ მცხოვრებ ქართველთ — ყველა თქვენი უბედურების მიზეზნი ეგენი არიანო, ჰკა მაგათო და კინალამ ის უბედურება არ დატრიალდა, რაც ბაქო-ნახიჩევანში, კინალამ უდანაშაულოთა სისხლით არ მოირწყო გულაუთის ქუჩები, რომ უბრალო შემთხვევას არ ეხსნათ“<sup>29</sup>.

რუსეთის პირველი რევოლუციის წლებში აფხაზი ხალხის განწყობილებაზე, მის წინაშე მდგარ პრობლემებზე და ასევე საქართველოსადმი რთულ, წინააღმდეგობრივ დამოკიდებულებაზე მეტყველებს „ცნობის ფურცელში“ გამოქვეყნებული „აფხაზეთის მცხოვრებთა მოთხოვნები“. მასში ვკითხულობთ: „სოხუმის ოლქის მცხოვრებთ შემდეგი მოთხოვნილებანი წარმოუდგენიათ ნამესტნიკისათვის.

<sup>27</sup> ცნობის ფურცელი, 1905, 22 აპრილი.

<sup>28</sup> ცნობის ფურცელი, 1905, 5 მაისი.

<sup>29</sup> ივერია, 1905, 15 ივლისი.

1. ამ ოლქის მთლიანი დატოვება თავის ისტორიულ საზღვრებში, როგორც განსაკუთრებული დამოუკიდებელი კუთხე ადმინისტრაციული მმართველობის მხრივ — და თუ ასეთი დატოვება არ მოხერხდა, მაშინ იგი შეუერთდეს ჩერნომორსკის გუბერნიას, ისე კი, რომ ადმინისტრაციულ ცენტრად სოხუმი იყოს.

2. ამ ოლქში მცხოვრები აფხაზები აღარ მოიხსენიონ მეტად საძრახისი და დაუმსახურებელი სახელით: „დამნაშავენი“. როგორც ამჟამად სჩადიან ადმინისტრაციის მოხელენი მიწერ-მოწერის და მათთან საუბრის დროს.

3. ამ ოლქის მცხოვრებთაც მიენიჭოთ ის უფლებანი, რაც სამურზაყანოს ოლქის მცხოვრებთ აქვთ; ოლქის უმიწაწყლო მკვიდრთ ეხლავ დაურიგდეთ მიწები; ის მცხოვრებნი ამ ოლქისა, რუსის ქვეშევრდომნი, რომელნიც არანაკლებ 7 წლისა რასახლებულან და მფლობელობენ ამა თუ იმ მიწით, ეხლავ მიეწერნონ ამა თუ იმ საზოგადოებას და ამ მიწითაც მხოლოდ მათ და მათ შთამომავლობას შეეძლოს სარგებლობა და არა სხვა ვისმე; მეგრელები, რომლებიც ამ ოლქში ცხოვრობდნენ ნაყიდ მიწებზე, ჩაირიცხონ იმ საზოგადოებებში, სადაც ამჟამად ცხოვრობენ და ამოიშალნონ იმ საზოგადოებიდან, საიდანაც მოსულნი არიან.

4. უმაღლესად ნება დართონ დაბრუნდნენ ის აფხაზები, რომელნიც 1877 — 1878 წლებში ოსმალეთში გადასახლდნენ და ამჟამად დაბრუნება სურთ. ამათ უნდა დაუბრუნდეთ სასახლკაროდ სახელმწიფო მიწები.

5. უსასყიდლოთ დაეთმოს ხალხს აჭაური სახელმწიფო საზამთრო და საზაფხულო საძოვარი ადგილები.

6. ეხლავ გაუქმებულ იქნას კავკასიის საპოლიციო დარაჯი, რადგან მას ხალხისათვის არავეითარი სარგებლობა, ზარალის მეტი, არა მოაქვს რა. ამის ნაცვლად თავის დასაცველად ადგილობრივ მცხოვრებთაგან შესდგეს რაზმი.

7. ეხლავ გაიხსნას საფოსტო გზა გაგრასა და ზუგდიდს შუა და განთავისუფლებულ იქნას ხალხი ფოსტის ცხენების შენახვისაგან.

8. ეხლავ შემოღებულ იქნას საერო, უფასო და სავალდებულო სწავლება.

9. ყველა სტიპენდია სტავროპოლის ვაჟთა გიმნაზიიდან განთავისუფლების შემდეგ გადმოტანილ იქნას სოხუმის რეალურ სასწავლებელში და თვით სტიპენდიების რიცხვი გამრავლდეს.

10. ყველა ამ ოლქში არსებულ სასწავლებელში სავალდებულო გახდეს სწავლება ქართული ენისა, ხოლო ვისაც სურს, აფხაზურისა და მაჰმადიან აფხაზებისათვის — არაბული ენებისა.

11. უმაღლეს სასწავლებელში ამ ოლქის მცხოვრებთათვის დაარსდეს სტიპენდიები.

12. სოხუმის სამთო სკოლა ეხლავ გადაეთდეს საშუალო სასოფლო-სამეურნეო სასწავლებლად მოსამზადებელი განყოფილებით.

13. სამკურნალო ნაწილი კარგად მოეწყოს, დაარსდეს საავადმყოფოები და სხვა.

14. სოხუმის ოლქის ჯარისკაცთ ეხლავ მიეცეთ ნება კავკასიაში მოიხადონ ბეგარა და არა სხვაგან სადმე.

15. ეხლავ შემოღებულ იქნას ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო ინსტიტუტი ამორჩეულ მომრიგებელ მოსამართლეებისა.

16. ხალხს მიეცეს უფლება თვითონ აირჩიოს სასულიერო პირი როგორც მართლმადიდებელ, ისე მაჰმადიანურ მოძღვრებისა.

17. ყველა სამსახურში, თუ განათლების ცენზი უფლებას აძლევს, ადგილი დაეთმოს ადგილობრივ მკვიდრს.<sup>30</sup>

1905—1907 წლებში, ასევე შემდგომშიაც, დემოკრატიულმა და რევოლუციურმა (სოციალისტურმა) იდეებმა აფხაზ მოსახლეობაში ფეხი ვერ მოიკიდეს. ერთიც და მეორეც მის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ იხტერესებს ეწინააღმდეგებოდა. ეხებოდა რა ამ საკითხს ცოტა მოგვიანებით, ცნობილი მწერალი და პოლიტიკური მოღვაწე ივანე გომართელი წერდა, რომ ქართველებსა და აფხაზებს შორის წინააღმდეგობას აქვს სუფთა ეკონომიკური ხასიათი. „აფხაზები არც მეურნეობას მისდევენ, არც ხვნა-თესვას, არც ვაჭრობას, არც ხელოსნობას“; სამაგიეროდ აფხაზ გლეხს აქვს 30—60 დღიური და ზოგან მეტი მიწა. იგი „მოხდენილია, ტანადი, ლამაზი. მას უყვარს ცხენი, ქეიფი, ბუნება — შრომა, მუშაობა კი არა. მიწა იმდენი აქვს, რომ შეუძლია თვითონ არ იმუშაოს“. მიწას აფხაზი იჯარით აძლევს ქართველს, ბერძენს, სომეხს.

სომხები და ბერძნები აფხაზეთში უმთავრესად მრეწველები არიან, ისინი იღებენ აფხაზის მიწას იჯარით, მოჰყავთ თამბაქო, დიდძალ ფულს იღებენ და იჯარას წინასწარ აძლევენ. ამიტომ ეკონომიკურ ნიადაგზე აფხაზებს, ბერძნებსა და სომხებს შორის უკმაყოფილება არ არსებობს. „ნამდვილი მიწის მუშა აფხაზეთში მეგრელია. ყოველი მოძრაობისა და რევოლუციის დროს აფხაზსა და მეგრელს შორის იბადება უთანხმოება, რადგანაც პირველია მემამულე, მიწის პატრონი, მეორე კი — მიწის მუშა. რევოლუციის ხანაში მეგრელი აფხაზს მოსაყვას ან არ აძლევს, ან აძლევს ნაკლებს. სოციალისტური ქადაგება: მიწა მშრომელს, მიწის მუშასო, მეგრელებში ფეხს

<sup>30</sup> ცნობის ფურცელი, 1905, 19. ნოემბერი.

იკედებს და ეს კი აფხაზს აფრთხობს. აფხაზი შიშობს: ვაი თუ ჩემი მიწა. მეგრელმა წამართვასო“.

ყოველივე ეს, — აგრძელებს ი. გომართელი, — იწვევს შეჩახებას აფხაზელთა შორის. აფხაზი გაურბის ქართველს და სხვაგან ეძებს. ხსნასა და შეელას. ქართველებში თახდათან ძლიერდება დემოკრატიული შეგნება, ეს აფხაზეთის თავადაზნაურობას გავლენას უკარგავს და ნიადაგს აცლის. „აფხაზეთის თავადაზნაურობას დიდი გავლენა აქვს აფხაზებში. აფხაზი გლეხობა ბრმად ემორჩილება თავის თავადაზნაურობას. აქ არ არის ისეთი წოდებრივი განხეთქილება როგორც ჩვენში, რადგანაც არ არის ისეთი მიწის სივიწროვე და ისეთი ეკონომიკური დამოკიდებულება წოდებებში როგორც ჩვენში.

აფხაზეთის თავადაზნაურობას უნდა საკუთარი გავლენის შერჩენა. ამ გავლენას საფრთხე მოელის სამეგრელოდან, საიდანაც შემოდის დემოკრატიული და სოციალ-დემოკრატიული აზროვნება. ამიტომ აფხაზეთის თავადაზნაურობა ცდილობს მეგრელებს ჩამოშორდეს და ამით უზრუნველყოს საკუთარი გავლენა აფხაზეთში.

ერთადერთი მთელ აფხაზეთში გიორგი შერვაშიძეა, რომელიც ქართულ ორიენტაციას. ატარებს, დანარჩენები ქართველებს და საქართველოს გაურბიან...

აფხაზების გასოციალისტება, აფხაზეთში გლეხობისა და თავადაზნაურობის დამორება ჯერ-ჯერობით ყოვლად შეუძლებელია, რადგანაც საამისო პირობები ჯერ იქ ცხოვრებას არ შეუქმნია“. რადგანაც აფხაზეთში გლეხობასა და თავადაზნაურობას შორის არ არსებობს მკვეთრი წოდებრივი განსხვავება, ი. გომართელის აზრით, სოციალისტური ქადაგება აქ სარგებლობას ვერ მოგვცემს. „სოციალიზმის წინააღმდეგ თავადი და გლეხი აფხაზეთში ერთიანდებიან და ერთად იბრძვიან“<sup>31</sup>.

1905 — 1907 წლებში დაახლოებით იგივე ვითარება იყო აფხაზეთში (მკითხველი იოლად მიხვდება, თუ რაოდენ აქტუალურია ივანე გომართელის სიტყვები დღევანდელი აფხაზეთისთვისაც). 1906 წ. ერთ-ერთი გაზეთი „ოკრაინი როსიი“ წერდა: „აფხაზებში ფეხი ვერ მოიკიდა სოციალიზმმა, და ამიტომ მათთან შეიძლება ცხოვრება“<sup>32</sup>. სოხუმის ოლქის უფროსი 1906 წლის 10 იანვარს აცნობებდა გაზეთ „კავკაზის“ რედაქციას ოლქში რევოლუციური მოძრაობისა და სოციალ-დემოკრატიული პარტიის მოქმედების პარალიზების შესახებ. იგი იქვე აღნიშნავდა: „აფხაზებს საქებურად უჭირავთ თა-

<sup>31</sup> ალიონი, 1917. 16 და 23 ნოემბერი.

<sup>32</sup> იხ. ს. ლაკობა. დამნაშავეობის ოცდაათი წელი.—სუხუმსკი ვესტნიკი, 1990, № 7.

ვი“<sup>33</sup> ეს იმას ნიშნავდა, რომ მათ რევოლუციურ მოძრაობაში მონაწილეობა არ მიუღიათ, რაც ისე არ უნდა იქნეს გაგებული, თითქოს, ყველა აფხაზი დემოკრატიისა და სოციალური თანასწორობის წინააღმდეგი ყოფილიყო. იგივე „ცნობის ფურცელი“ წერდა: „ჩვენსკენ (აფხაზეთში—ჯ. გ.) დიდი მოძრაობაა. სოფ. აცისა და ლიხნის აფხაზებსა და აქ ჩასახლებულ რუსებს შორის უთანხმოება ატეხილა. 6 ამ თვეს მოვიდა ოლქის უფროსის თანაშემწე, რომელმაც გამოუცხადა აფხაზებს, თუ არ დაწყენარდით, თითო-ოროდ სხვადასხვა სოფლებში გაგანაწილებთ“<sup>34</sup>. აფხაზ გლეხობ. ს. და თავადაზნაურობას შორის არსებულ განხეთქილებაზე მეტყველებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ 1905 წელს მათ ცალ-ცალკე შეადგინეს დეპუტაცია მთავარმართებელთან გასაგზავნად თავის მოთხოვნილებათა წარსადგენად.<sup>35</sup>

ერთი რამ უეჭველია: აფხაზეთში სოციალური კონფლიქტი ეროვნებათაშორის კონფლიქტად იქცა აქ არსებული სპეციფიკური ეკონომიკური ურთიერთობების გამო; აფხაზთა მცირერიცხოვნობამ, თავადაზნაურობის გაბატონებულმა მდგომარეობამ განაპირობა ამ ხალხის დიდი უმრავლესობის უარყოფითი დამოკიდებულება დემოკრატიული გარდაქმნებისადმი, სოციალური თანასწორობისადმი, რისთვისაც იბრძოდნენ სხვა ერების წარმომადგენლები, განსაკუთრებით ქართველები. ეს კი, თავის მხრივ, ზრდიდა დაპირისპირებას ჩვენს ხალხებს შორის; დამლუპველი შედეგები მოჰყვა შავრაზმელთა ანტიქართულ, არსებითად, ანტიაფხაზურ პოლიტიკას. ქართველებისა და აფხაზების გათიშვა, როგორც დაგვიანდეს 1905 — 1907 წლების მოვლენებმა, რეალობად იქცა.

ყოველივე ეს შეუმჩნეველი არ დარჩენიათ მეფის მოხელეებს, კავკასიის ადმინისტრაციას. 1906 წლის მაისში მეფისნაცვლის საბჭოზე აღინიშნა, რომ აფხაზეთის მოსახლეობა, რომელიც ატარებს დამნაშავეის სახელს, ბოლო თვეების მოვლენების დროს გამოირჩეოდა მთავრობისადმი ლოიალობით მზობრული რაიონების მოსახლეობასა და აქ მოსულ ელემენტებთან შედარებით<sup>36</sup> სწორედ ამ ლოიალობისათვის მიღებული იქნა მეფის მოწყალება აფხაზეთის დამნაშავეობის ჯიხნის შესახებ. ამასთან დაკავშირებით. მეფისნაცვალმა გრაფი ვორონცოვ-დაშკოვი 1907 წლის 11 მაისს მიმართა აფხაზებს: „მოგესალმებით თქვენ მეფის დიდი მოწყალებით და მტკიცედ მწამს, რომ აფხაზები თავისი ხელმწიფე იმპერა-

<sup>33</sup> კავკაზ, 1906, 13 იანვარი.

<sup>34</sup> ცნობის ფურცელი, 1905, 13 მარტი.

<sup>35</sup> ივერია, 1905, 15 ივლისი.

<sup>36</sup> იხ. ს. ლ ა კ ბ ა. დამნაშავეობის ოცდაათი წელი.

ტორის წინაშე არასოდეს და არანაირ ვითარებაში დამნაშავენი არ იქნებიან<sup>37</sup>.

მეფის მოწყალებამ აღაფრთოვანა აფხაზობა, მალე მათ ჯარში სამსახურის ნებართვა ითხოვეს და მიიღეს კიდეც (ქრისტიანებმა). დაიწყო ხალხის თვითშეგნების არა გამოღვიძება, როგორც გაზეთი „კავკაზი“ წერდა ამასთან დაკავშირებით,<sup>38</sup> არამედ ამ თვითშეგნების ძირეული გარდაქმნა, შეცვლა, ამაყი და თავისუფლებისმოყვარე ხალხი, რომელიც XIX საუკუნეში არ წყვეტდა ვაჟკაცურ ბრძოლას ძლევამოსილო რუსეთის იმპერიის, მისი კოლონიალური პოლიტიკის წინააღმდეგ და რომელმაც ტირანიასთან უთანასწორო ჭიდილში მოაპოვა „დამნაშავე“ ერის, შეიძლება ითქვას, საპატიო სახელი, ახლა მეფისნაცვლის ზემოთმოტანილი დამამცირებელი „ღარიგების“ ერთგული ხდება. დაუშვავთ ისიც, რომ საქართველოს გაერთიანებული ძლიერი სახელმწიფოს ერთ-ერთი შემოქმედნი, შემქმნელნი — აფხაზები, ერი, რომლის წარმომადგენლები აგერ გუშინ, 1870 წელს, დაყენებით ითხოვდნენ არ გამოერიცხათ ისინი ქართველი ხალხის საერთო ოჯახიდან, ახლა იმავე სახელმწიფოსა და იმავე ოჯახის აღორძინების წინააღმდეგ განწყვენ. სულ მალე ეს განწყობილება ახალი ეროვნული ცნობიერების საფუძველი გახდა. ამან გამოიწვია ეროვნული ორიენტაციის, ფსიქოლოგიის ღრმა დეფორმაცია, ფასეულობათა გადაფასება, ისტორიული და კულტურული მემკვიდრეობისაგან მოწყვეტა და, საბოლოო ანგარიშით, გადაგვარების პროცესის დაწყება (ასეთივე პროცესები მიმდინარეობდა ქართველ ხალხშიც XIX საუკუნეში, როდესაც იგი „შეურიგდა“ თავის დამთრგუნველ იმპერიას, მაგრამ მაშინ გადაგვარჩინეს ი. ჭავჭავაძემ და მისმა თანამებრძოლებმა; იგივე პროცესები მიმდინარეობდა ჩვენში განსაკუთრებით ინტენსიურად საბჭოთა პერიოდში, მაგრამ გადაგვარჩინა დაწყებულმა ეროვნულ-განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ), რომელიც შემდგომში სულ უფრო და უფრო ღრმავდებოდა. ეროვნული თვითშეგნების ესოდენ მკვეთრი შემობრუნება ისტორიულად მოკლე ვადაში შესაძლებელი გახდა ხალხის კულტურული და პოლიტიკური ჩამორჩენილობის გამო.

იმპერიაში დემოკრატიული და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობის კვალობაზე ქართველთა და აფხაზთა შორის ურთიერთობა, ჩვენთვის უკვე გასაგები მიზეზების გამო, კიდევ უფრო მწვავედება. მათს საბოლოო გათიშვას და დაპირისპირებას ყოველნაირად უწყობდა ხელს რუსული ადმინისტრაცია. „ამ მიზნის მისაღწევად იხმარეს

<sup>37</sup> იხ. ს. ლაკობა. დამნაშავეობის ოცდაათი წელი.

<sup>38</sup> იხ. კავკაზ, 1907, 12 დეკემბერი.

ისეთი სასიამოვნო და კულტურული მოვლენა, როგორიც არის დამწერლობის შექმნა აფხაზურ ენაზე. როგორ შეიძლება ეს სასიამოვნო გარემოება იარაღად გამოიყენოს კაცმა, სხვათა შორის, შუღლისა და მტრობის დასათესადო, იკითხავთ. სულ ადვილად, მაგრამ ცოტა შორიდან უნდა დავიწყო, წერდა ნ. ჯანაშია. იმთავიდანვე, როცა აზრი დაიბადა აფხაზთათვის ანბანის შექმნისა, ორმა მიმდინარეობამ იჩინა თავი: ბ-ნმა ბარტოლომეიმ ქართული ასოები შემოიღო აფხაზთათვის, ხოლო ბარონმა პ. უსლარმა — რუსული ასოები. ამ უკანასკნელმა პირველად შეუდგინა ასოები აფხაზებს ჯერ კიდევ 1862 წელს, ხოლო ანბანი (ბუკვარი) გამოვიდა 1865 წელს. როგორც აღვნიშნეთ, ბარტოლომეიმ ქართული ასოები იხმარა, როგორც უფრო შესაფერი აფხაზური ენისათვის და რაც აკლდა, მიუმატა. გარნა მისი აზრი არ იქნა შეწყნარებული: უცდელ ქართულ ასოებსაც შესწამეს პოლიტიკური „ნებღალონადიოვნობა“ და უარყოფილ იქმნა. გაიმარჯვა უსლარმა\*, მაგრამ ამ საქმეს მსვლელობა მაინც არ მიეცა, სანამ ჩვენმა თანამემამულემ ცნობილმა კოწია მაქავარიანმა ხელი არ მოჰკიდა. მეოთხმოცდაათე წლებში იგი თავის მოწაფეთა თუ ნამოწაფართა დახმარებით შეუდგა საქმეს და იწყო თარგმნა საღმრთო წერილისა აფხაზურ ენაზე. 1892 წელს უკვე გამოვიდა პირველად ცოტად თუ ბევრად შემუშავებული აფხაზური ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი კ. მაქავარიანისა და აფხაზ დიმიტრი გულიასი და მით ჩაეყარა საძირკველი მწიგნობრობას აფხაზურს ენაზე. ამ დროიდან თითო-ოროლა სკოლაში შემოიღეს ეს წიგნაკი და ვითომდა ასწავლიდნენ. ხოლო უკანასკნელმა მოძრაობამ სული ჩაუბერა და სიცოცხლის ძალა მიანიჭა საკითხს: მით მიმართულება მიეცა უკუღმართი და იეზუიტური, აქ შავრაზმელობამ გამოჰყო თავი და ეს წმინდა საქმე შუღლისა და მტრობის ჩასათესად იხმარეს: „აი, ხედავთ, როგორ მზრუნველობას ვიჩენთ თქვენზე, ხოლო ამაში ხელს გვიშლიან ქართველები, რომელთაც თქვენი ჩაყლაპვა სურთო“, გაიძახიან ყოველ ნაბიჯზე. ამ მიზნითვე ამ კომისიაში, რომელიც სთარგმნის საღმრთო წერილს აფხაზურს ენაზე არ მოიწვიეს არც ერთი ისეთი პირი, რომელსაც ასე თუ ისე შესწამეს ქართველთაღმ მიდრეკილება. ერთი პატივცემული აფხაზი, რომელმაც გაჰბედა და აღიარა, რომ მეზობელ ხალხთან შუღლსა და მტრობაზე კი არ უნდა აღვაშენოთ ჩვენი ბედნიერება, არამედ იმის დახმარებითაო,

\* ამის შესახებ ახალი მშენიერი წერილი ბ-ნ აბუჯანოსი დაიბეჭდა „მომავლში“. 1895 წ. № 9, „ჩემი დღიურიდან“. ბ. უსლარმა ქართველთათვისაც შეადგინა ანბანი, რადგან ქართული ანბანი არ მოსწონდა. (შენიშვნები ნ. ჯანაშიასა — ჯ. გ.)

წამოაშორეს კომისიას. გარდა ამისა, აქ მოიპოვება იმისთანა ქართველნიც, ზოგი მათგანი აფხაზთა ენის ზედმიწევნით მცოდნეა, რომელნიც დიდს და დაუფასებელ სამსახურს გაუწევენ ამ შემთხვევაში აფხაზთ. მე აქ ვასახელებ ქართულ ლიტერატურაში საკმაოდ ცნობილ პეტრე ქარაის, რომელმაც ზედმიწევნით იცის აფხაზური ენა და თან ლინგვისტური მომზადებაც აქვს, გარნა, სამწუხაროდ, სათოფეზედაც არ მიიკარეს იგი, აქაო და ქართველიაო. უშლის ქართველობა ამაში რასმეს? რა თქმა უნდა, არა: ქართველებს თავის ზურგზე ძალიან კარგად გამოუცდიათ, თუ რა არის ეროვნული დევნა, და ეს მწარე გამოცდილება თავმდებია იმისი, რომ თვითონ არ იცისრებს იმავე ჭალათის როლს, მერე ჭალათის არა ერთი ადამიანისას, არამედ მთელის ხალხისას! და რამდენადაც საქმესთან გაცნობილი ვარ, ჯერარც ერთს ქართველს არ უთქვამს: „აფხაზო, ნუ გინდათ საკუთარი მწერლობა, ჩვენი იკმარეთო!“ პირიქით, ეპ. კირიონს არ დააცალეს, თორემ უნდა სერიოზულად მოეკიდნა ამ საქმისთვის ხელი, გაიხსენეთ ბ-ნი ი. გოგებაშვილის წერილიც. სხვა საკითხია. შეიძლება თუ არა მწიგნობრობის არსებობა იმ ენაზე, რომელზედაც 40 ათასი სული ლაპარაკობს.

დღეს სოხუმში არსებობს კომისია, სამი პირისაგან შემდგარი (დ. გულია, ნ. პატეიფა, ს. კაცია. — ჯ. გ.), რომელიც სთარგმნის საღმრთო წერილს და თან ღროგამოშვებით იწვევს დასახმარებლად სხვა ინტელიგენტ აფხაზთაც. ხარჯი, ვგონებ, სინოდისაა. ჩემი მხრივ არ შემიძლიან საღამო არ მიუძღვნა ამ მცირე ჯგუფს და არ ვუსურვო სრული გამარჯვება“.<sup>39</sup>

ქართული პრესა გარკვეულ ყურადღებას უთმობდა განათლების იმ დანაშაულებრივი სისტემის მხილვას, რომელიც მიზნად ისახავდა აფხაზთა გადაგვარებას და ქართველებისადმი მათს შემდგომ დაპირისპირებას. ვინმე „სოხუმელი“ წერდა: „1864 წლიდან სოხუმში არსებობს ორკლასიანი სასწავლებელი მთიულთა (აფხაზთა) ბავშვთათვის გახსნილი. ამ სკოლას, როგორც სხვა ყველა სკოლებს სოხუმის ოლქში, აზრად აქვს გარუსება მოწაფეებისა... თუ არ ამ გონებრივ და ხორციელ დამახინჯების სისტემით, სხვა ვერაფრით აიხსნება ის სამწუხარო ფაქტი, რომ დღემდე ამ ნიჭიერი ხალხის, როგორიც აფხაზები არიან, შვილთაგან უმაღლესი სასწავლებელი არავის გაუთავებია.

სამწუხაროა, რომ აფხაზები, რუსის ბიუროკრატიის სატრფიალო სისტემის წყალობით, გონებრივად გადაშენების გზას ადგანან და ჯირჟერობით სრულს ინდიფერენტობას იჩენენ ეროვნული დამოუკიდებლობის საქმეში. გარუსების პოლიტი-

<sup>39</sup> ღროება, 1909, 18 დეკემბერი.

კამ იმდენი მოასწრო, რომ ეს ხალხი სრულიად ჩამოაშორა თავის მეზობლებს — ქართველებს. ამ პოლიტიკამ უკუღმართის აღზრდის წყალობით იმდენად დაამახინჯა ეს ხალხი გონებრივად, რომ დაავიწყდა, თუ კი საერთო ვისთანმე უნდა ჰქონდეს აფხაზის ხალხსა, ისევ მეზობლებთან, ისევ ქართველებთან, რომელთანაც ისტორიულად დაკავშირებული არიან და მათის სამშობლოს გეოგრაფიული მდებარეობაც ისეთია, რომ ქართველებს იქით ამ ხალხს ხსნა არა აქვს. დღეს კი აფხაზეთის ხალხს ქართველებთან ერთობა არავითარი არა აქვს. ამ შემთხვევაში მწერლობა უნდა გაედოს ხოლმე შუაში შემაერთებელ გზად და ხიდად მეზობლებს. სავალალოდ ეს შემაერთებელი ხიდი ჩვენსა და აფხაზებს შორის არ არსებობს. არ არსებობს იმიტომ, რომ ქართული ენა აქაურ სკოლებიდან განდევნილია“. ავტორი აღნიშნავს, რომ რუსული პრესა „აფხაზებს აგონებდა, ქართველები (მეგრელები) თქვენი მტრები არიან, თქვენს მიწებს იჩემებენო და სხვა და სხვა. შეგნებული მკითხველი უნდოდა, რომ ამ გაზეთის გამოგონილ ჭორებისათვის ყურადღება არ მიექცია“.<sup>40</sup>

ახლა ვნახოთ რას ამბობდა აფხაზურ ენაზე წერა-კითხვისა და განათლების განვითარების შესახებ იაკობ გოგებაშვილი<sup>41</sup>, რათა ნათელი გახდეს ამ საკითხისადმი მოწინავე ქართული ინტელიგენციის, მთლიანად ქართველი ხალხის დამოკიდებულება. როგორც ცნობილია, დიდმა პედაგოგმა გაილაშქრა იმ შეხედულების წინააღმდეგ თითქოს „პირველდაწყებითი ელემენტარული სწავლების წარმოება აფხაზურ ენაზე შეუძლებელიაო. არა, თუ საგანს თავის სახელს ვუწოდებთ, მაშინ მოვალე ვართ, ვთქვათ, რომ ეს აზრი უაღრესად არაკეთილსინდისიერია, ვინაიდან არ არსებობს და არც შეიძლება არსებობდეს ისეთი ადამიანური ენა, რომელზედაც არ მოხერხდება პირველდაწყებითი სწავლების მოგვარება“.<sup>42</sup>

ი. გოგებაშვილმა ასევე გაილაშქრა იმათ წინააღმდეგ, ვისაც არ მიაჩნდა მიზანშეწონილად აფხაზურ ენაზე დამწერლობის არსებობა (ასეთები იყვნენ როგორც ქართველებში, ისე აფხაზებშიაც). „გაზეთების ზოგი კორესპონდენტი, — წერდა იგი 1907 წელს, — მტრულად ეპყრობა აფხაზურ ენაზე საღვთისმსახურლო წიგნების თარგმნას და ამ ენაზე ღვთისმსახურების შესრულებას. ეს მეტისმეტად მაოცებს. მართალია, აფხაზეთი მრავალი საუკუნის მანძილზე შეადგენდა საქართველოს პოლიტიკური სხეულის ნაწილს, იქ ღვთისმსახურება სრულდებოდა ქართულ ენაზე და დამწერლობაც

<sup>40</sup> ცნობის ფურცელი, 1905, 1 აპრილი.

<sup>41</sup> იხ. ო. ჭ უ რ ლ უ ლ ი ა. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 37—44.

<sup>42</sup> ი. გოგებაშვილი. თხზ., ტ. 1. თბ., 1952, გვ. 161.

ქართული იყო თვით აფხაზთა სურვილისამებრ, მაგრამ ხომ უეჭველი ფაქტია, რომ აფხაზური ენა ქართული ენის კილო არ არის, არამედ დამოუკიდებელი ენაა, თუმცა ქართული ენის მონათესავე. როგორც დამოუკიდებელ ენას, მას უდავოდ აქვს უფლება თავის ღვთისმსახურებაზე, თავის დამწერლობაზე, თავის ხალხურ ლიტერატურაზე...

უსამღვდელოესი კარიონი დიდად თანაუგრძნობდა აფხაზური დამწერლობისა და ლიტერატურის შექმნას. მან მოითხოვა კიდევ მონაწილეობა მიეღო აფხაზური ენის ნაციონალური სახელმძღვანელოს შედგენაში. ამ მიმართულებით უნდა იმოქმედონ სოხუმელმა ქართველებმა და ყოველნაირად დაეხმარონ აფხაზებს ამ კულტურულ წამოწყებაში<sup>43</sup>.

როგორც ნ. ჭანაშვიას წერილიდან ჩანს, სოხუმელი ქართველები მართლაც ყოველნაირად ცდილობდნენ დახმარება გაეწიათ აფხაზებისათვის, მაგრამ „პირველობა“ ამ საქმეში რუსმა ჩინოვნიკებმა დაისაკუთრეს. ცარიზმის ბიუროკრატის ნამდვილი ზრახვების შესახებ მეტყველებენ კავკასიაში მეფისნაცვლის საბჭოს წევრის ე. გ. ვაიდენბაუმის სიტყვები: „აფხაზური ენა, რომელსაც არ გააჩნია დამწერლობა და ლიტერატურა, განწირულია, რა თქმა უნდა, გასაქრობად ასე თუ ისე ახლო მომავალში. საკითხი ისაა: რომელი ენა შეცვლის მას? ალბათ, მოსახლეობაში კულტურული იდეებისა და ცნებების გამტარებლის როლი უნდა შეასრულოს არა ქართულმა, არამედ რუსულმა ენამ. ამიტომ მე მიმაჩნია, რომ აფხაზური დამწერლობის დამკვიდრება კი არ უნდა იყოს თვითმიზანი, არამედ მხოლოდ საშუალება ეკლესიისა და სკოლის მეშვეობით ქართული ენის ხმარების დასუსტებისა და მისი თანდათან შეცვლისა სახელმწიფო ენით“<sup>44</sup>.

ამრიგად, აფხაზეთში ორი მიმდინარეობა ებრძოდა ერთმანეთს: ქართული, რომელიც აფხაზი ხალხის ეროვნულ-კულტურული განვითარებისათვის, მისი სრული გადაგვარებისაგან ხსნისათვის, ქართველთა და აფხაზთა შორის მეგობრობისა და ძმობის შენარჩუნებისა და გაღრმავებისათვის ილწვოდა, და მეორე — იმპერიული, რომელიც ამ მხარის სრულ ასიმილაციას, რუსული ორიენტაციის ინტელიგენციის შექმნას, ორი მოძმე ხალხის ერთმანეთზე გადაკიდებას, აფხაზეთის დანარჩენი საქართველოსაგან ჩამოშორებას ისახავდა მიზნად. ამაზე წერდა ი. გოგებაშვილი: „ამჟამად აფხაზებს ორი მოტრფიალე ჰყავს, ერთნი სცდილობენ სრულიად დააშორონ იგი საქართველოს, გაიმარტოვონ და გადაიბირონ თავისკენ-

<sup>43</sup> ი. გოგებაშვილი. თბ., ტ. 4, თბ., 1955, გვ. 200—201.

<sup>44</sup> იხ. ზ. ანჩაბაძე. აფხაზი ხალხის ეთნიკური ისტორიის ნარკვევები. სოხუმი, 1970, გვ. 96 (რუს).

მეორენი მონატრულნი არიან დაიცვან ისტორიული კავშირი აფხაზებისა ქართველებთან<sup>45</sup>.

დღეს ყველანი ვხედავთ, რომ, საბოლოო ანგარიშით, გაიმარჯვა იმპერიულმა მიმდინარეობამ.

უნდა ითქვას, რომ აფხაზური ინტელიგენციის ცალკეული წარმომადგენლები ხედებოდნენ რუსი ჩინოვნიკების ჩანაფიქრს, მათი მხრიდან აფხაზ ხალხზე „ზრუნვის“ ნამდვილ მიზანს. ს. აშხაცავა, რომელიც გამოირჩეოდა თავისი ანტიქართული მისწრაფებებით, 1925 წელს წერდა, რომ აფხაზებმა იგრძნეს თუ არა აფხაზური დამწერლობის შექმნის ფარული პოლიტიკური მიზნები, „ამ საქმეს მტრულად ეკიდებოდნენ და ამიტომ უსლარის აღფაბეტსა და ბარტოლომეის ანბანს იქით ეს „დამწერლობა“ არ წასულა, ამავე დროს ფერხდებოდა კულტურული განვითარება“<sup>46</sup>.

გამთიშველურ საქმიანობას ეწეოდა ადგილობრივი რუსული მოსახლეობის ყველაზე რეაქციული, შოვინისტური ნაწილი, რომელიც ისევე როგორც იმპერიული მთავრობა, „ზრუნავდა“ აფხაზებზე, „იკავდა“ მათ „გაქართველებისაგან“. შოვინისტები ყოველნაირად ცდილობდნენ დაეძაბათ ვითარება, გამოეწვიათ შეტაკება ქართველებსა და აფხაზებს შორის, დამახინჩებული ცნობები მიეწოდებინათ იმპერიული ცენტრისათვის, რათა ამ უკანასკნელს კიდევ უფრო დაეჩქარებინა მხარის კოლონიზაცია და ასიმილაცია. საინტერესოა ამ მხრივ 1909 წელს III სახელმწიფო სათათბიროს მეორე სესიაზე ამიერკავკასიის რუსული მოსახლეობისაგან არჩეული დეპუტატის პროვოკაციული გამოსვლა: „აფხაზეთი გამალებით ქართველდება. აფხაზები საუბრობენ საკუთარ ენაზე, არაქართულად, არაიმერულად, ისინი სულ ახლახან ქართველების მტრები იყვნენ, დღემდე ლაპარაკობენ, რომ ჩვენ რუსი მეფის დაპყრობილი ვართო, ქართველებს კი ყოველთვის ვამარცხებდით, ჩვენ ქართველების ქვეშ ყოფნა არ გვინდაო. მაგრამ რუს ხელისუფალთა თვლემის გამო ადგილობრივი ხელისუფლება თანდათანობით აქართველებს ამ აფხაზებს, ისინი აგზავნიან მათ ეკლესიებში ქართველ მღვდლებს, რომლებსაც აფხაზები ვერ უგებენ, ისევე როგორც ისინი ვერ გაუგებდნენ რუსებს. ჩანს, რომ, რადგანაც მათთვის გაუგებარია ქართულიც და რუსულიც, უმჯობესი იქნება შემოვიღოთ რუსული ენა. რაც უნდა იყოს, ის სახელმწიფოა, ქართული ენა კი ავტონომიის ენაა. სოხუმის ოლქის უფროსი პოლკოვნიკი თავ. ჯანდიერი მოითხოვდა აფხაზები-

<sup>45</sup> ი. გოგებაშვილი. თხზ., ტ. 4, გვ. 200.

<sup>46</sup> იხ. გ. ა. ძიძარია. რევოლუციამდელი აფხაზეთის ინტელიგენციის ჩამოყალიბება, გვ. 58.

საგან გადაწყვეტილებებს, რომლებშიაც მათ უნდა მოეთხოვათ თვითმმართველობა ქართულ ენაზე. აფხაზებმა ამაში მას უარი უთხრეს, შეიარაღებულები გამოცხადდნენ სოხუმში და განუცხადეს ქართველებს: „თუ არ შეწყვეტთ თქვენს რევოლუციას, ჩვენ ყველა თქვენთაგანს ამოვხოცავთ“. ეს იყო ერთ-ერთი ყველაზე რეალური ზომა(?), რომელმაც დაამშვიდა სოხუმი და ქართველები“. <sup>47</sup> ცხადია, შოვინისტური, ქართველებისადმი (სხვათა შორის, აფხაზებისადმიც) სიძულვილით აღსავსე ეს ბინძური დოკუმენტი თანამედროვე სეპარატისტების დიდი მოწონებით სარგებლობს.

ქართველ და აფხაზ ხალხებს შორის იმდენად ღრმა იყო ისტორიული კავშირის, ერთიანობის, ნათესაობის ფესვები, რომ მისი ამოძირკვა მაინც ბოლომდე ვერ შეძლეს შავრაზმელებმა. მას თვალისჩინივით უფროთხილდებოდნენ აფხაზური დემოკრატიული ინტელიგენციის წარმომადგენლები.

1916 წლის აპრილში თბალისში აფხაზეთიდან ჩავიდა დეპუტაცია, რომელიც წარადგა მეფისნაცვლის წინაშე. მასში შედიოდნენ ინტელიგენციისა და გლეხობის წარმომადგენლები ა. შერვაშიძე, მ. იმუხვარი, ა. ინალ-იფა, პ. ანჩაბაძე, ბ. ეზუგბაია, ა. ჩუქბარი და სხვები. დეპუტაციამ აფხაზი ხალხის სახელით კავკასიის ხელისუფალთ წარუდგინა მოთხოვნები, რომლებიც ითვალისწინებდნენ აფხაზეთისათვის მთავრობის მხრიდან მეტი „ურადლების გამოჩენას. დეპუტაციის მოთხოვნებში დასმული იყო საკითხი სოხუმის ოლქის ცალკე გუბერნიად გარდაქმნის შესახებ. „იმ შემთხვევაში, თუ შეუძლებელი იქნება სოხუმის ოლქის ცალკე გუბერნიად გარდაქმნა და აუცილებელი გახდება მისი მიწერა რომელიმე გუბერნიასთან, ამ შემთხვევაში სოხუმის ოლქი უნდა გაერთიანდეს ქუთაისის გუბერნიასთან. სოხუმის ეპარქია იმის გამო, რომ თავისი წარსულით და დღევანდელით სისხლხორცეულად არის დაკავშირებული ქართულ ეკლესიასთან, არავითარ შემთხვევაში არ უნდა იქნას მას ჩამოშორებული“, <sup>48</sup> — ნათქვამია მოთხოვნებში. აფხაზთა წარმომადგენლებმა — თავადებმა მელიტონ იმუხვარმა და პეტრე ანჩაბაძემ (პეტრე ანჩბეიას სახელს დღესაც დიდი პატივით იხსენიებენ გალის რაიონში, კერძოდ, ოტობაიაში და მის მეზობელ სოფლებში, სადაც მხოლოდ ქართველები ცხოვრობდნენ და ცხოვრობენ დღესაც) მაშინ გამოაქვეყნეს წერილი გაზეთ „საქართველოში“, სადაც ლაპარაკი იყო საკუთარი ადმინისტრაცი-

<sup>47</sup> აფხაზეთის ისტორიის, ენისა და ლიტერატურის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის არქივი, ფ. 1, აღ. 1, ს. 177, ფ. 1. დოკუმენტი მოგვაწოდა გ. ლევაჟამ.

<sup>48</sup> თეატრი და ცხოვრება, 1916, № 23.

ული მმართველობის მოპოვების შესახებ. ისინი წერდნენ: „ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ ისტორიულად და გარემო-  
ებით შეკავშირებულნი მოძმე ქართველები ყოველნაირად ხელს  
შეგვიწყობენ შევინახოთ ჩვენი ეროვნული თავისებურება.  
ძლიერ კარგად გვესმის, რომ ერთობა ქართველობასთან გვი-  
ხსნის მრავალნაირ განსაცდელისაგან და ამიტომაც ყოველ  
საქმეში ჩვენ ერთად ვართ და ვიქნებით ქართველ მოღვაწე-  
ებთან“.<sup>49</sup>

ქართული პრესა დაწვრილებით აშუქებდა აფხაზთა დეპუ-  
ტაციის მუშაობას. გაზეთი „საქართველო“ 1916 წლის 28  
აპრილს წერდა: „26 აპრილს, ნაშუადღევს, 4 საათსა და 45  
წუთზე მეფისნაცვალს, დიდ მთავარს სიკოლოზ ნიკოლოზის  
ძეს, წარუდგა აფხაზეთის დეპუტაცია თავადი ალ. შერვაში-  
ძის მეთაურობით. დეპუტაციაში იყვნენ თავადები დ. მარშა-  
ნია, თ. ასტამურ ინალიფა, გ. შერვაშიძე, პ. ანჩაბაძე და გლე-  
ხები ანტონ ჩუკბარი და ბ. ეზუგბაია.

...აფხაზები ძალიან შეშფოთებული არიან, რომ არ გან-  
ხორციელდეს ხმები იმის შესახებ, რომ განზრახულია აფხა-  
ზეთის ეპარქია გამოჰყონ საქართველოს საეგზარქოსოდანაო.  
აგრეთვე აფხაზებს ისიც აწუხებთ, რომ განზრახულია სოხუ-  
მის ოლქი ჩამოშორდეს ქუთაისის გუბერნიას, რათა შავი  
ზღვის გუბერნიას შეუერთონო“<sup>50</sup>.

მეორე დღეს, „სახალხო ფურცლის“ (1916 წ. 3 მაისი)  
ცნობით, აფხაზთა დეპუტაცია წარუდგა საქართველოს ეგ-  
ზარქოსს პლატონს:

„...დეპუტაციამ მის მეუფებას სთხოვა, მოწყალების თვა-  
ლით შეხედოს სოხუმის ოლქს და მის მცხოვრებთ და იშუამ-  
დგომლოს, რომ სოხუმის ეპარქია არ იქმნეს გამოყოფილი სა-  
ქართველოს საეგზარქოსოსაგან, რომელსაც ამ ეპარქიის  
მცხოვრებნი სისხლითა და ხორცით შეთვისებულნი არიან.  
ეგზარქოსმა უპასუხა, მე გაგებული მქონდა, რომ გამოყოფა  
თვით სოხუმის ოლქის მცხოვრებთ უნდათო, მაგრამ ახლა  
ვრწმუნდები, რომ ასე არა ყოფილა და ამიტომ ყოველ ღონეს  
ვიღონებ, რომ თქვენი სამართლიანი თხოვნა დავაკმაყოფი-  
ლო. ეგზარქოსმა დეპუტაციას თავისი თანხმობა გამოუცხა-  
და იმაზეც, რომ სამურზაყანოს სამრევლო სკოლებში ქართუ-  
ლის სწავლება იქნეს შემოღებული“<sup>51</sup>.

გაზეთ „სამშობლოში“ (1916, 22 აპრილი) გამოქვეყნე-  
ბულია შუამდგომლობის ტექსტი, რომლითაც აფხაზებმა მი-  
მართეს წმ. სინოდს:

<sup>49</sup> იხ. მოძღვარი, 1989, 27 სექტემბერი.

<sup>50</sup> იხ. ს. ლეკიშვილის მითითებული წერილი.

<sup>51</sup> იქვე.

„უძველესი დროიდან, — წერენ ისინი, — რუსეთთან შეერთებამდე აფხაზეთში ქრისტიანობა ვრცელდებოდა ქართველი სამღვდელთა მიერ, რომელიც საერთო იყო აფხაზეთის ქართული ეკლესიისათვის და რომელიც იმყოფებოდა მმართველი (ფეოდალური) თავადების და აფხაზეთის ხალხის მფარველობის ქვეშ. ამ სამღვდელთებს დიდი გავლენა ჰქონდა აფხაზეთში და საოცარი უნარი და მხნეობა გამოიჩინა ქრისტიანობის გავრცელებაში ყველა იმ რაიონებში, სადაც ქრისტიანობამ ამა თუ იმ დამაბრკოლებელი მიზეზით ფეხი ვერ მოიკიდა. შემდეგ, როგორც საქართველო და აფხაზეთი რუსეთს შეუერთდა და საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობა გაუქმებულ იქნა სინოდთან დამორჩილებით, ქრისტიანობის გავრცელების საქმე და მისი პოპულარიზაცია მეტად შეფერხდა. თვით უძველესი დროინდელი ქრისტიანები აფხაზეთის ზოგიერთ რაიონებისა თანდათან გამაჰმადიანდნენ.

მიზეზი ამ სამწუხარო მოვლენისა უეჭველად უნდა ვეძიოთ ხალხისა და ქრისტიანობის გამავრცელებელთა თანდათან დაშორებაში, რომელნიც ლამობდნენ ქრისტიანობის გავრცელებას ხალხისათვის გაუგებარ ენაზე. მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან აფხაზეთის ეკლესიებში წირვა-ლოცვა შემოღებულ იქნა ხალხისათვის გაუგებარ — სლავურ ენაზე. ხალხსა და მოძღვართა შორის შეწყდა უშუალო დამოკიდებულება, რამაც ეკლესია მიიყვანა დღევანდელ სამწუხარო მდგომარეობამდე.

ამჟამად დადის ხმა, რომ სინოდში პროექტია სოხუმის ეპარქიის გამოყოფისა საქართველოს საეგზარქოსოდან, რაც სამუდამოდ დააბრკოლებს საეკლესიო ინტერესებს აფხაზეთში. ქრისტიანობის აღდგენისათვის, რომელიც გაქრობის გზას აღგია და რომელიც მოხდა ზოგიერთ ეკლესიასთან სრულად დაუკავშირებელი მიზეზის გამო, საჭიროა ხალხის და მოძღვართა დაახლოება, შექმნა ისეთი პირობებისა, რომელიც დაახლოვებს ხალხსა და სასულიერო მმართველობას. სარწმუნოებრივ საკითხში პოლიტიკას არ უნდა ჰქონდეს ადგილი. ისტორიულად საუკუნეების განმავლობაში ხდებოდა ქადაგება ქრისტეს მოძღვრების ერთგვარის ცნობილის წესით, რომლის შეცვლით სარწმუნოებრივი გრძნობა კი არ განვითარდება, არამედ შესუსტდება და დაჩლუნგდება. ამ მოსაზრებათა და სარწმუნოების ინტერესთა დაცვის გამო გთხოვთ არ გამოგვითშოთ და არ გამოგვყოთ ძველადვე არსებული წყობილებიდან, რომელიც შექმნილია საუკუნეების განმავლობაში საქართველოს და აფხაზეთის ისტორიულ და კულტურული ცხოვრების მიერ“<sup>52</sup>.

<sup>52</sup> იხ. ს. ლეკიშვილის მითითებული წერილი.

1916 წლის აფხაზთა დეპუტაციის მასალები სწორედ ის „ჩოუტი“ დოკუმენტებია, რომლებიც კიდევ ერთხელ გვიდასტურებენ ჩვენი ხალხების პოლიტიკურ და კულტურულ ერთიანობას უძველესი დროიდან, გვიმტკიცებენ, რომ ამ ერთიანობის შეგრძნება ანექსიიდან ერთი საუკუნის შემდეგაც აფხაზი ხალხის ცალკეული წარმომადგენლების ცნობიერებაში ჯერ კიდევ იყო შენარჩუნებული. ვინც ამ დოკუმენტების უტყუარობას ეჭვის ქვეშ აყენებს ან უარყოფს,<sup>53</sup> მან, უპირველეს ყოვლისა, ის უნდა დაადგინოს, თუ რა აქვს მას საერთო თავის წინაპრებთან.

თბილისში აფხაზთა დეპუტაციის ჩაბრძანებამ დიდი რეზონანსი პოვა ქართველი ინტელიგენციის წრეებში, რომელიც მიესალმებოდა აფხაზი ხალხის ეროვნული თვითშეგნების გამოღვიძებას. ერთი წლის შემდეგ 1917 წლის 20 მაისს გაზეთ „საქართველოში“ გრიგოლ ვეშაპელი აფხაზთა დეპუტაციის თბილისში ჩამოსვლის შესახებ წერდა: „აფხაზებს მტერი ჩასჩურჩულეს: „თქვენ აფხაზები ხართ, აფხაზეთი არასოდეს საქართველო არ ყოფილა, მეგრელები მუდამ თქვენი მტრები იყვნენ, თუ საქართველოს ავტონომია ექნა და თქვენ მის საზღვრებში შეხვალთ, სრული განადგურება მოგელითო. პირიქით, თუ საქართველოს ჩამოშორდებით, მაშინ მეტი ფასი გექნებათო...“ სხვა სიტყვით რომ ვთქვათ, ამას „პროვოკაცია“ ჰქვია და ამ პროვოკაციასთან ბრძოლა თვით აფხაზებს ჰმარებოთ.

ქართველობის აზრი იქით არის მიმართული, რომ იმ უცხო ელემენტების მოღვაწეობა, რომელნიც ქართველებსა და აფხაზებს შუა ჩამდგარან და ყოველ ღონეს ღონობენ, რომ დაარღვიონ ჩვენს შორის საუკუნეებით განმტკიცებული პოლიტიკური და კულტურული ურთიერთობა, განელდეს და საცნებელი აღარ იყოს.

აფხაზეთის მატთანე ბევრ გაკვეთილს გვაძლევს უცხოელთა და ქართველთა „შედარებითი შეფასებისთვის“. როცა „მშვილდოსნობით ქებულ“ აფხაზებსა და ქართველებს ერთი სახელმწიფო ჰქონდათ, მაშინ ეკლესიაც ერთი იყო. ამიტომ

<sup>53</sup> მაგალითად, შოთა რუსთაველის სახელობის პრემიის ლაურეატს, აფხაზ პოეტს მ. ლასურიას მიაჩნია, რომ 1916 წელს აფხაზთა წარმომადგენლების მიერ მეფისნაცვლისადმი მიწერილი მოთხოვნა „არ არსებობს, იგი თვითონ ქართველებმა შექმნეს. აფხაზი ერი თავიდანვე რუსეთის შემადგენლობაში ყოფნას მოითხოვდა“ (ლიტერატურული საქართველო, 1989, 4 აგვისტო, გვ. 16). ამ სურვილის რეალიზაციისთვის ებრძოდა, ეტყობა, აფხაზი ხალხი რუს დამპყრობლებს XIX საუკუნეში და ზუსტად ამ „სანუკვარი“ მიზნის მისაღწევად აფხაზი ერის დიდი ნაწილი გადასახლდა თურქეთში რუსების „დახმარებით“(!?).

გიორგი მთაწმინდელი რომ ანტიოქიის პატრიარქის წინაშე ქართული ეკლესიის თვითმწყემსობის უფლებას იცავდა, იმ საბუთიდანაც ამტკიცებდა: „ერთი მოციქულთაგანი, სიმონ კანანელი, ჩვენ ქვეყანაში, აფხაზეთში არის დამარხულიო“. შემდეგ გ. ვეშაპელი ლაპარაკობს ისტორიის იმ გაკვეთილზე, რომელმაც აფხაზეთი სავალალო მდგომარეობამდე მიიყვანა ერთიანი საქართველოს დაშლის, აქ რუსების გაბატონების შედეგად და დასძენს: „დღეს სიტყვა აფხაზებს ეკუთვნის, იმ აფხაზებს, რომელნიც ტომითაც და ენითაც ქართველებს ენათესავენებიან და რომელთა სულიერი კულტურა ყოველთვის ქართული სიტყვით და ქართული წიგნით ვითარდებოდა... დღევანდელ აფხაზთ სჯული სამგვარი აქვთ: ქრისტიანებიც არიან, მაჰმადიანნიც და კერპმსახურნიც, მაგრამ მათი ქრისტიც და მათი მაჰმადიც ისევე ქართული იყო, როგორც იყო ძველი ქართული არმაზი“.

საქმის ვითარებას აფხაზეთში ართულებდა ის გარემოებაც, რომ ძალიან გაიზარდა მაჰმადიანური გავლენა აფხაზურ მოსახლეობაში. საერთოდ აფხაზებს არ ჰქონდათ მყარი რელიგიური რწმენა: ქრისტიანი იცავდა მაჰმადიანურ ზნე-ჩვეულებებს, მაჰმადიანი კი — ქრისტიანულს<sup>54</sup>. იყვნენ წარმართებიც — თაყვანს სცემდნენ ოცდაათამდე ღვთაებას<sup>55</sup>. ასეთ პირობებში იქმნებოდა ნოყიერი ნიადაგი მაჰმადიანობის გავრცელებისათვის, რასაც ხელს უწყობდნენ 1882 — 1883 წლებში თურქეთიდან დაბრუნებული აფხაზები და იქიდან ჩამოსული მოლები. მაჰმადიანობის გავრცელებას აფხაზეთში, როგორც სოხუმის ეპისკოპოსი სერგი წერდა 1914 წლის 3 ივნისს, „თან სდევს გათურქება“.<sup>56</sup> საეპარქიო ზედამხედველი ს. ალფიოროვი 1914 წლის 12 ივნისს ეპისკოპოსს აცნობებდა, რომ გამაჰმადიანების საბაბით მიმდინარეობდა „ბნელი მოსახლეობის გათურქება“.<sup>57</sup> მოლები აფხაზურ სახელებს თურქულით იცვლიდნენ და აშკარად ატარებდნენ გათურქების პოლიტიკას. ეს საქმიანობა გააქტიურდა მას შემდეგ, რაც სოფ. ააცში 1908 წელს დასახლდა თურქეთიდან დაბრუნებული ვინმე ჩ. ბუთბა, რომელმაც თავი სწავლულ მოლად გამოაცხადა და დიდი მუშაობა გააჩაღა გუდაუთის უბანში. სხვებთან ერთად იგი თბილისს გაემგზავრა, შეხვდა ამიერკავკასიის სუნიტების გამგეობის მთავარ თამეჯდომარეს, დააყენა მის წინაშე საკითხი გუდაუთის სოფლებში მე-

<sup>54</sup> აფხაზეთის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი (ცსა), ფ. ი-1, აღ. 111, ს. 7663, ფ. 27.

<sup>55</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი-1, ს. 7663, აღ. 111, ფ. 33.

<sup>56</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი-1, აღ. 111, ს. 7091, ფ. 3-6.

<sup>57</sup> იქვე, ფ. 15-16.

ჩეთების გახსნისა და იქ მოღებების დანიშნის შესახებ, რასაც ნაწილობრივ მიაღწია კიდეც (მოღების დანიშნას)<sup>58</sup>. მაჰმადიანობა 22 აფხაზურ სოფელში იყო გავრცელებული, განსაკუთრებით კი აჩანდარაში, ღურიფში, აცში, ეშერაში, ჯგერდაში, კლოუსა და ათარაში. მაჰმადიანობამ ფეხი საგრძნობლად ვერ მოიკიდა მხოლოდ ლიხნში. ამის ერთ-ერთი მიზეზი, ალბათ, მდგომარეობს შემდეგში: ლიხნში, როგორც ცნობილია, თავის დროზე აფხაზეთის მთავრების რეზიდენცია იმყოფებოდა; თ. სახოკია წერს: „მთავრების დროს აქ თურმე ენა ქართული იყო გაბატონებული. როგორც ვიცით, მთავრები უმეტესად თანამეცხედრებად დადიანთა ქალებს ირთავდნენ. ამათ თან მოჰყავდათ ნამზითვნი ყმანი, რომელთაც სასახლის გარშემო ასახლებდნენ. დღეს ამ მოსახლეთა შორის მხოლოდ მეგრული გვარებია დარჩენილი და ხსოვნა მათის მეგრულის ჩამომავლობისა. ენას კი აფხაზურის გარდა სხვას ვერ გაიგონებთ!“<sup>59</sup> მეგრული ჩამომავლობის აფხაზებში, ცხადია, სხვა რელიგია ვერ გავრცელდებოდა. გარდა ამისა, აქ მოქმედებდა უძველესი (XI ს.) ქრისტიანული ეკლესია.

მოღები ძალზე აქტიურად მოქმედებდნენ. სოხუმის ოლქში სულ 44 მოლა ითვლებოდა (26—გუდაუთში, 7—გუმისთაში და 11—კოდორში). დიდი რაოდენობის ქრისტიანი აფხაზები განუდგნენ მართლმადიდებლობას და მიიღეს მაჰმადიანობა.

სოხუმის ეპარქია გარკვეულ ზომებს ღებულობდა. კერძოდ, 1913 წლის 1 სექტემბერს შეიქმნა სოხუმის ოლქის მაჰმადიანობის საწინააღმდეგო მისია. თავიდან მას ხელმძღვანელობდა ნ. ლადარია, შემდეგ—ნ. პატიეფა და სხვები<sup>60</sup>. ისინი ეწეოდნენ დიდ ახსნა-განმარტებით მუშაობას მოსახლეობაში, თარგმნიდნენ აფხაზურ ენაზე სხვადასხვა რელიგიურ ლიტერატურას და ა. შ. მათ მუშაობას კარგი შედეგები მოჰყვა კოდორის უბანში.

1916 წლის 14 დეკემბერს შეიქმნა მისიონერთა საბჭო. დამფუძნებელ კრებაზე ნ. ლადარიამ და ნ. პატიეფამ აღნიშნეს მაჰმადიანობის გავლენის ზრდა მთელს გუდაუთის უბანში. გუდაუთის მაჰმადიანებმა ერთგულების გამომხატველი დეპეშაც გაუგზავნეს ნიკოლოზ II-ს. იმპერატორმა მათ მადლობა გადაუხადა მისადმი გამონატული სიყვარულისა და ერთგულებისათვის<sup>61</sup>. კრებაზე ს. გოლუბცოვი ლაპარაკობდა

<sup>58</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი.—1, აღ. III, ს. 7663, ფ. 3.

<sup>59</sup> ცნობის ფურცელი, 1903, 11 დეკემბერი.

<sup>60</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი.—1, აღწ. III ს. 7663, ფ. 3—4.

„აფხაზების საველალო რელიგიურ-ზნეობრივი მდგომარეობის“ შესახებ<sup>62</sup>.

აფხაზურ მოსახლეობაში მაჰმადიანობის გავლენისა და პროთურქული ტენდენციების ზრდამაც თავისი უარყოფითი ზეგავლენა იქონია ქართველებთან ურთიერთობაზე.

თებერვლის რევოლუციის შემდეგ — 1917 წლის 10 მარტს სოხუმში შეიქმნა ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანო — საზოგადოებრივი უშიშროების კომიტეტი თურქული ორიენტაციის მოღვაწის თავად ა. შერვაშიძის<sup>63</sup> ხელმძღვანელობით. იგი ამიერკავკასიის განსაკუთრებულ კომიტეტს — დროებითი მთავრობის ადგილობრივ ორგანოს ექვემდებარებოდა.

აფხაზური ინტელიგენციის პროთურქულმა ნაწილმა გადაწყვიტა 1917 წლის მაისში შექმნილ კავკასიის მთიელების კავშირში შესვლა. 1917 წლის 10—17 აგვისტოს მაიკოპის განყოფილების აულში ხაჩურინოვსკში შედგა მთიელთა I ყრილობა, რომელშიც მონაწილეობა მიიღო აფხაზთა დელეგაციამ ა. შერვაშიძის მეთაურობით. ყრილობამ, მიიღო რა მხედველობაში აფხაზთა და აბაზინთა საერთო წარმომავლობა, მიესალმა აფხაზთა წარმომადგენლებს და გადაწყვიტა მიიღონ ყველა ზომა აფხაზებისა და აბაზინების დასახლოვებლად. ერთდროულად გადაწყდა გაიგზავნოს აფხაზეთში საჭირო რაოდენობით მოლები, რის შესახებაც ითხოვეს აფხაზთა წარმომადგენლებმა<sup>64</sup>.

მალე აფხაზეთში ჩამოვიდა მთიელთა კავშირის რწმუნებული ა. შერიპოვი, რათა აფხაზეთი ჩაეთრია ამ კავშირში. მას აგრეთვე ჰქონდა დავალება დაემყარებინა ურთიერთობა და დაედო ხელშეკრულება თურქეთის მთავრობასთან.

მთიელთა კავშირთან შეერთებაზე უარი თქვეს 1917 წლის სექტემბერში სამურზაყანოელებმა. აგრეთვე შეკრებამ გუდაუთის უბანში, რომელიც 1917 წლის 20 სექტემბერს გაიმართა. სოხუმის მუშათა და ჯარისკაცთა საბჭომაც აღნიშნა, რომ ა. შერვაშიძის დელეგაცია არ გამოხატავდა მოსახლეობის ნებას<sup>65</sup>.

<sup>61</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი.-1, აღ. III, ს. 7663, ფ. 32ა — 33.

<sup>62</sup> იქვე, ფ. 33.

<sup>63</sup> ა. შერვაშიძის პოლიტიკური შეხედულებები არამყარი და მერყევი იყო. იგი თავის დროზე ერთგულობდა რუსეთის იმპერატორის ტახტს, იცავდა აფხაზეთის დამოუკიდებლობის იდეას, ატარებდა „საქართველოს, მთიელებისა და თურქეთის, შემდეგ-დენიკინის ორიენტაციას. თავადი ხან ქრისტიანობას ქომაგობდა, ხან კიდევ ისლამის გავრცელებაზე ზრუნავდა.

<sup>64</sup> გ. ა. ძიძიარიძე. აფხაზეთში საბჭოთა ხელისუფლებისთვის ბრძოლის ისტორიის ნარკვევები. 1917—1918 წწ. სოხუმი, 1958, გვ. 72—73.

<sup>65</sup> იქვე, გვ. 73—74.

1917 წლის 20 ოქტომბერს ვლადიკავკაზში დაარსდა დონის, ყუბანის, თერგისა და ასტრახანის კახაკთა ჯარების, კავკასიის მთიელთა და ასტრახანისა და სტავროპოლის სტეპების თავისუფალ ხალხთა სამხრეთ-აღმოსავლეთ კავშირი. 31 ოქტომბერს მას შეუერთდა ურალის კახაკთა ჯარიც. 20 ოქტომბრის ხელშეკრულების თანახმად სამხრეთ-აღმოსავლეთ კავშირში შევიდა „სოხუმის ოლქის მთიელი ხალხი (აფხაზები)“<sup>66</sup>. ოლქის სხვა ხალხები კი ამ კავშირში არ შესულან.

1917 წლის 16 ნოემბერს ქ. ეკატერინოდარში (კრასნოდარი) მოქმედება დაიწყო სამხრეთ-აღმოსავლეთის კავშირის ანტიბოლშევიკურმა მთავრობამ. კავშირის მიზანს წარმოადგენდა რუსეთის ფედერაციული დემოკრატიული რესპუბლიკის დამკვიდრების უსწრაფესად მიღწევა, კავშირში შემავალი ოლქების ფედერაციის შტატებად გადაქცევა, კავშირის წევრთა პოლიტიკური, კულტურული, ეკონომიკური და ეროვნული უფლებების დაცვა, მათი კეთილდღეობის გაუმჯობესება.

სამხრეთ-აღმოსავლეთ კავშირის მთავრობამ თავის დეკლარაციაში განაცხადა, რომ „ცენტრალური სახელმწიფო ძალაუფლების მოშლამ და სწრაფად განვითარებადმა ანარქიამ აიძულა კავშირის წევრები შეექმნათ საკუთარი ხელისუფლება თვითმმართველობის საწყისებზე. მთავრობა უზენაესად აყენებს „ხელშეკრულებების სიწმინდეს და სამხრეთ-აღმოსავლეთ კავშირისაგან ხსნის ყოველგვარ პასუხისმგებლობას იმ შედეგებისათვის, რაც მოყვება სეპარატული ზავის დადების თაობაზე ცენტრალური სახელმწიფო ხელისუფლების დამპყრობელთა (ბოლშევიკთა—ჯ. გ.) გადაწყვეტილებას“<sup>67</sup>.

1917 წლის 7—8 ნოემბერს შედგა აფხაზეთის გლეხთა I ყრილობა. მოხსენებით გამოვიდა ა. შერიპოვი, ყრილობას თავმჯდომარეობდა ს. ბასარია. 8 ნოემბერს მიღებულ იქნა აფხაზი ხალხის ყრილობის დეკლარაცია და აფხაზთა სახალხო საბჭოს კონსტიტუცია. დეკლარაციაში დადასტურებულია აფხაზი ხალხის შესვლა გაერთიანებულ მთიელთა კავშირში. ყრილობამ შექმნა ეროვნულ-პოლიტიკური ორგანიზაცია—აფხაზთა სახალხო საბჭო. ის ცნობდა „სოხუმის ოლქის კომიტეტის, ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტის, ამიერკავკასიის ყველა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური დაწესებულებისა და პირის, გაერთიანებულ მთიელთა კავშირის ცენ-

<sup>66</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი.-39, აღ. 1, ს. 2, ფ. 3.

<sup>67</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი.-39, აღ. 1, ს. 2, ფ. 4 ა.

ტრალური კომიტეტისა და დროებითი მთავრობის ძალაუფლებასა და კომპენტენციას...“<sup>68</sup>.

როდესაც ცნობილი გახდა 1917 წლის 7 ნოემბერს სოხუმში ყრილობის გამართვის შესახებ, საქართველოს ინტერპარტიულმა საბჭომ გადაწყვიტა — „გაიგზავნოს განსაკუთრებული დელეგაცია ეროვნულ-ინტერპარტიულ საბჭოს სახელით აფხაზ-სამურზაყანოელთა შვიდი ნოემბრისათვის დანიშნულ ყრილობაზე დასასწრებად“<sup>69</sup>. სოხუმში ჩამოვიდნენ ა. ჩხიკელი, ი. გომართელი, ვ. ჯუღელი. თბილისში დაბრუნებისთანავე ი. გომართელმა გაზ. „ალიონში“ (16—23 ნოემბერს) გამოაქვეყნა ორი წერილი საერთო სათაურით „აფხაზები და ჩვენ“, რომლებსაც უკვე ნაწილობრივ ვიცნობთ. წერილებში ავტორი ვრცლად მიმოიხილავს აფხაზურ პრობლემას. იგი წერს, რომ ინტერპარტიული საბჭოს დელეგაციის მიზანი იყო აფხაზებსა და სამურზაყანოელ ქართველებს შორის კავშირის განმტკიცება. რადგანაც ისინი ერთ ოლქს შეადგენენ, „ამიტომ აუცილებელია, საჭიროა მათ შორის სრული მეგობრული განწყობილება და თანხმობა“. ამას მოითხოვს ორივე ხალხის კეთილდღეობის ინტერესები.

ი. გომართელი დიდი სიყვარულითა და მაღალმხატვრული ოსტატობით აღწერს აფხაზეთის ბუნების ზღაპრულ სილამაზეს, რომელმაც, ავტორის აზრით, თავისებური ზეგავლენა იქონია აფხაზის ხასიათზე. იგი წერს: „აფხაზმა მართლაც გააღმერთა ბუნება; აფხაზის სარწმუნოება თვითონ ბუნებაშია. აფხაზეთში ორი სარწმუნოებაა — ქრისტიანობა და მაჰმადიანობა. ნამდვილად კი აფხაზი არც ქრისტიანია, არც მაჰმადიანი: ის ბუნებას ეტრფის, ბუნებას სცემს თავყანს, ბუნებას აღმერთებს, ის პანთეისტი...“

საარაკო ბუნება ადამიანს ათრობს, აზარმაცებს.

აფხაზიც ზარმაცია.

ბუნება აქ მუდამ მხიარული, მუდამ მომღერალია.

აფხაზიც მუდამ მხიარულია, მუდამ მომღერალი.

ცხენი, ცეკვა, დროს ტარება — აი, აფხაზი. აფხაზის ციკვა ზღვის ტალღების თამაშია. აფხაზი უსათუოდ ცერებზე უნდა შედგეს და ისე იცეკვოს.

აფხაზის ენა ლამაზია, კეთილზმოვანი; სიტყვა — მოკლე, მოსხლეტილი, ზღვის ტალღების შრიალი, მთების კალთებს შუა ნიავის სისინი და კლდეების გამოძახილი, აი, აფხაზის ენა.

აფხაზი მკვერმეტყველია, ორატორია: ის იწყებს ლაპარაკს დინჯად, თანდათან ხმას უმატებს, სიტყვა სიტყვას მის-

<sup>68</sup> აფხაზეთის ცსა. ფ. ი.-39, აღ. 1, ფ. 1.

<sup>69</sup> ალიონი, 1917, 9 ნოემბერი.

დევს ტალღასავით; ჰქუხს, სკექს, თვალები ბრწყინავენ, ტანი ირხევა, ხელები ხმას მისდევნენ.

„სასიამოვნო სასმენია და სანახავი, როდესაც აფხაზი ლაპარაკობს, მკვერმეტყველობს“.

სამწუხაროდ, ის, რაც მოისმინა და ნახა ი. გომართელმა აღნიშნულ ყრილობაზე ნამდვილად არ იყო სასიამოვნო. „აფხაზთა წარმომადგენლები, — წერს ავტორი, — არა თუ ცივად, თითქმის მტრულად შეხვდნენ ქართველების დეპუტაციას კრებაზე. მათ წინდაწინვე ჰქონდათ გადაწყვეტილი, რომ დეპუტაციის რჩევა უკუეგდოთ და მტკიცედ დაეცვათ თავისი პოზიცია... აფხაზებმა შეკრეს კავშირი მთიულებთან და კაზაკებთან, შემდეგ მოიხმეს სამურზაყანოს მეგრელები და განუცხადეს: თუ ჩვენთან მეგობრული ცხოვრება გინდათ, ამ კავშირში უნდა შემოხვიდეთ“. ამგვარი საქციელი ივ. გომართელს დაუშვებლად მიაჩნია. „როდესაც აფხაზები მთიულებს უკავშირდებიან მეგრელების ზურგს უკან, მეგრელებმა უკვე იციან, რომ ამ კავშირს აფხაზები მათ წინააღმდეგ აწყობენ“. სამურზაყანოელებმა უარი თქვეს მთიულებთან კავშირზე და განაცხადეს: „ქართველ ერს ჩვენ ვერ გამოვეყოფით, ყველგან და ყოველ კავშირში ჩვენ მას უნდა გავუყუთო“.

ი. გომართელი აღნიშნავს, რომ „აფხაზის ორიენტაცია დღეს არის მთიულ-ოსმალური, მათ ქართული არაფერი მოსწონთ“. აფხაზებს რუსეთმა მუსრი გაავლო, დღეს ისინი 40—50 ათას კაცს ითვლიან. ეს კარგად ესმით აფხაზ ახალგაზრდებს და ერის გაზრდა სურთ გადასახლებული აფხაზების დაბრუნებით, რასაც, მათი აზრით, უნდა მოჰყვეს ქართველების გამორეკვა აფხაზეთიდან. ერის გაზრდის „მეორე გზა არის სამურზაყანოს გადაყლაპვა. აფხაზეთის ახალგაზრდობის ნაწილს, რომ ეს განზრახვა აქვს, გამოაშკარავდა ყრილობაზე. როცა ა. ჩხენკელმა<sup>70</sup> აფხაზეთსა და სამურზაყანოზე დაიწყო ლაპარაკი, აფხაზის ერთი ყვინჩილი ცერებზე შედგა და ისეთი კილოთი დაიწყო ლაპარაკი, რომ თავმჯდომარე აფხაზი იძულებული გახდა, გაეჩერებინა და შენიშვნა მისცა. რას ქვია, სად გაგონილა აფხაზეთი და სამურზაყანო, არსებობს მხოლოდ ერთი აფხაზეთი, ცხარობდა ყვინჩილი... სამურზაყანოს გადაყლაპვა და გააფხაზება 50 ათას აფხაზს არავითარი საშუალებით არ შეუძლია, მით უმეტეს, რომ სამურზაყანოს მეგრელები რიცხვით, კულტურულად და ეკონომიურად აფხაზებზე წინ არიან“.

აფხაზთა ახალგაზრდობის ერთი ნაწილი, ფიქრობს, რომ აფხაზეთის დღე დათვლილია, რომ მათ მომავალი არა აქვთ,

<sup>70</sup> ა. ჩხენკელი აფხაზეთის მკვიდრია ს. ოქუმიდან (გალის რაიონი).

რომ აფხაზები ვინმემ უნდა გადაყლაპოს. „ეს ნაწილი ასე სვამს საკითხს: აფხაზებს აწევბა ქართველობა და მუსლიმანობა. ან ერთმა, ან მეორემ აფხაზეთი უნდა გადაყლაპოს; ამიტომ რა უფრო უმჯობესია აფხაზებისათვის: ქართველებში გათქვეფა თუ მუსულმანებში?“

უმჯობესია ზღვას შევუერთდეთ, ვიდრე პატარა მდინარესო, მსჯელობს აფხაზების ეს ნაწილი და ამჯობინებს მაჰმადიანებში გათქვეფას.

თვითონ აფხაზთა ბედით თუ ვიხელმძღვანელებთ სულერთი არ არის მათთვის ვინ გადაყლაპავს, თუ კი ეს გადაყლაპვა აუცილებელია?

რასაკვირველია, სულერთია, მაგრამ აქ ემატება პანისლამიზმი და სწორედ ეს ხრის სასწორს მაჰმადიანებისაკენ.

ამნაირი შეხედულება ნაყოფია სასოწარკვეთილებისა.

ძველი დრო, როდესაც ცეცხლითა და მახვილით ანადგურებდნენ და სპობდნენ ერს, წავიდა. დღეს არსებობის დაცვა ყოველი ერისათვის ბევრად უფრო ადვილია, ვიდრე უწინ იყო“.

ეროვნული სახის შენარჩუნებისათვის, — წერს ი. გომართელი, — „საჭიროა აფხაზებმა მოიპოვონ ეროვნულ-ტერიტორიული ავტონომია“, რაც მოუტანს აფხაზეთს სრულ სიმშვიდეს.

1917 წლის ბოლოსათვის, ისევე, როგორც ადრე, ქართველ-აფხაზთა ურთიერთობა დამაბული იყო. ი. გომართელის წერილიდან ჩანს, რომ წამყვანი ქართველი პოლიტიკოსები ჯერ კიდევ საქართველოს დამოუკიდებლობამდე აფხაზების ეროვნულ-ტერიტორიული ავტონომიის მომხრედ გამოდიოდნენ, აფხაზები კი — მთიელებისაკენ ისწრაფოდნენ. ასეთ პირობებში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა სამურზაყანოს პოზიციას. საქართველოს I ეროვნულ ყრილობაზე, რომელიც 1917 წლის 19 ნოემბერს გაიხსნა, სიტყვით გამოვიდა სამურზაყანოს წარმომადგენელი ი. გეგია. მან ილაპარაკა აფხაზეთის საქართველოსადმი კუთვნილების შესახებ. „მხოლოდ მე მსურს, ბატონებო, თქვენი ყურადღება მივაქციო იმ ისტორიულ ფაქტებსა, — განაცხადა ი. გეგიამ, — რომელნიც ადასტურებენ საქართველოს და აფხაზეთის დამოკიდებულებას წარსულში. სამეგრელოსა და სამურზაყანოს ჰყოფს მდ. ენგური, მაშასადამე, სამურზაყანო საქართველოს გაგრძელებაა, მაგალითად, ბედიის ტაძარი აშენებულია ბაგრატ მესამის მიერ და ქართული ისტორია მას იხსენიებს აფხაზთა და ქართველთა მეფედ. არანაკლებ ყურადღების ღირსია აგრეთვე ერთი წყარო, რომელიც ოცდაათი ვერსით არის დაშორებული ენგურიდან სამურზაყანოზე, ამ წყაროს დღეს „მაფას წყურგილს“ ეძახიან. სიტყვა „მაფა“

მეფეა და „წყურგილი“ — წყარო. აგრეთვე ერთს სოფელს სამურზაყანოში ეწოდება დღესაც სანავარდო (პირველი ბე-  
ლია, — მას რატომღაც დამახინჯებულად სანარდოს ეძახიან,  
რაც უნდა გასწორდეს—ჯ. გ.). მოგეხსენებათ, ჩვენს ძველებს  
ჯარით ნავარდი უყვარდათ. ეს ადგილიც მინდორ-სანავარ-  
დოა, არის კიდევ ერთი ადგილი აფხაზეთში, რომელსაც, სა-  
თამაშო ჰქვია (ტამიშთან—ჯ. გ.) და სხვა<sup>71</sup>.

ი. გეგიაშვილმა აღნიშნა, რომ, მართალია, 7 ნოემბერს სამურზა-  
ყანო არ შეუერთდა აფხაზებს მთიელებთან კავშირის საკით-  
ხში, მაგრამ ჩვენ მუდამეჟამს ძმები ვიყავით და ვიქნებით კი-  
დეც; დღეს სამურზაყანო თამაშობს მომრიგებლის როლს და  
მომავალშიც ხიდად გაიდება საქართველოსა და აფხაზეთს შო-  
რის. „მოქალაქენო! ჩვენი სურვილია აფხაზეთი საქართვე-  
ლოს შეუერთდეს,“ — განაცხადა ორატორმა. თავისი სიტყვა  
ი. გეგიაშვილმა ასე დაამთავრა: „დასასრულ, ჩვენი სურვილია აფ-  
ხაზეთ-სამურზაყანო, სოხუმის ოლქი დარჩეს უცვლელად და  
მიეცეს ეროვნულ-კულტურული ავტონომია თავის საზღვრებ-  
ში<sup>72</sup>“.

ასეთი იყო აფხაზეთის მკვიდრი მოსახლეობის—ქართვე-  
ლების, ასევე სრულიად საქართველოს პოზიცია, რომელმაც  
დღეს შეიძლება თამამად ითქვას, გადაარჩინა აფხაზეთი. ამ  
პოზიციას პატივს სცემდა მთიელთა კავშირის დროებითი  
მთავრობაც. მის № 1 დეკრეტის (1917 წლის 4 დეკემბერი)  
პირველ პარაგრაფში ჩამოთვლილია ტერიტორიები, რომლებ-  
ზეც მთლიანად ვრცელდებოდა მთიელთა დროებითი მთავ-  
რობის სახელმწიფოებრივი ხელისუფლება. დეკრეტის მეორე  
პარაგრაფში კი ვკითხულობთ: „ზაქათალისა და სოხუმის ოკ-  
რუგების მიმართ მთიელთა დროებითი მთავრობას ძალაუფლე-  
ბა აქვს ეროვნული და პოლიტიკური ხასიათის საკითხებში,  
ხოლო მთიელთა მთავრობის სრული სახელმწიფოებრივი ძა-  
ლაუფლების გავრცელება ახლა და მთლიანად ამ ოკრუგებში  
გადასაჭრელად მიენდოს ზაქათალისა და სოხუმის ოლქების  
სახალხო საბჭოებს“.<sup>73</sup> ამ უკანასკნელს არასოდეს არ მიუღია გა-  
დაწყვეტილება სოხუმის ოლქზე მთელთა მთავრობის სახელმწი-  
ფო ძალაუფლების მთლიანად გავრცელების შესახებ. ესე იგი  
მთიელთა კავშირში შედიოდა აფხაზი ხალხი, მაგრამ არა სო-  
ხუმის ოლქის ტერიტორია, რომელიც ექვემდებარებოდა  
ამიერკავკასიის ხელისუფალთ. ამიტომ აფხაზთა სახალხო  
საბჭოს კავშირი მთიელებთან ვერ გამოდგება თანამედროვე  
სეპარატიზმის გასამართლებლად.

<sup>71</sup> ალიონი, 1917, 30 ნოემბერი.

<sup>72</sup> იქვე.

<sup>73</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი-39, აღ. 1, ს. 2, ფ. 5.

შოტანილი ფაქტები გვაძლევენ შემდეგი დასკვნების საშუალებას:

აფხაზეთს არ ჰქონდა დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობა რუსეთის ფარგლებში, ხოლო ტაქტიკური თვალსაზრისით ღრობებით შენარჩუნებული სამთავრო ამიერკავკასიის სამხედრო ხელისუფალთა მკაცრი კონტროლის ქვეშ იმყოფებოდა.

აფხაზი ხალხის მოწინავე წარმომადგენლები თითქმის XIX საუკუნის დასასრულამდე იცავდნენ ქართულ ორიენტაციას, მათ აფხაზეთი წარმოდგენილი ჰქონდათ როგორც საქართველოს შემადგენელი ნაწილი და ყველაფერს აკეთებდნენ ამ ორ ხალხს შორის ისტორიული მეგობრობის განსამტკიცებლად.

ცარიზმის მიერ აფხაზი ხალხის, როგორც რეალური პოლიტიკური ძალის განადგურების შემდეგ რუსმა ჩინოვნიკებმა შეცვალეს თავიანთი დამოკიდებულება აფხაზთა მიმართ. დაიწყეს მათი გამოყენება საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ცარიზმი აშკარად ატარებდა საქართველოსაგან აფხაზეთის მოწყვეტის, მხარის კოლონიალიზაციის, აფხაზი ხალხის ასიმილაციის პოლიტიკას. 1917 წლისათვის მცირერიცხოვანი ახალგაზრდა აფხაზური ინტელიგენცია, იშვიათი გამონაკლისის გარდა, იდგა ანტიქართულ პოზიციებზე, ეკავა პროთურქული (იგივე მთიულური) თუ რუსული ორიენტაცია. ამის შედეგად ჩვენს ხალხებს შორის წინააღმდეგობამ უკვე მაშინ შეიღწია კრიტიკულ წერტილს.

## **2. აფხაზეთი — საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ავტონომიური ერთეული**

1917 წლის ოქტომბრის გადატრიალებამ რუსეთში პოლიტიკური ვითარება შეცვალა ამიერკავკასიაშიც. 1917 წლის 11 ნოემბერს თბილისში შეიქმნა ამიერკავკასიის ღრობითი მთავრობა — ამიერკავკასიის კომისარიატი ა. გეგეჭკორის თავმჯდომარეობით. იგი არ ცნობდა ბოლშევიკურ სახალხო კომისართა საბჭოს, მაგრამ რუსეთში კანონიერი მთავრობის დანიშნის შემდეგ ამიერკავკასია კვლავ აპირებდა მის შემადგენლობაში დაბრუნებას.

ბოლშევიკების მიერ დამფუძნებელი კრების გარეკანს გააქარწყლა რუსეთში კანონიერი მთავრობის შექმნის იმედები და ამიტომ გეზი აღებულ იქნა ამიერკავკასიის დამოუკიდებელ ფედერაციულ სახელმწიფოდ გამოცხადებისაკენ. ამ მიზ-

ნით 1918 წლის 10 თებერვალს იქმნება ამიერკავკასიის მთავრობა. 9 აპრილს სეიმმა მიიღო ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობის დეკლარაცია, შექმნა ახალი მთავრობა ა. ჩხენკელის მეთაურობით.

აფხაზეთის ტერიტორია ექვემდებარებოდა ამიერკავკასიის მთავრობას.

1918 წლის 9 თებერვალს აფხაზთა სახალხო საბჭოს წარმომადგენლები ა. შერვაშიძე, მ. ემუხვარი, ნ. მარღანია, რ. ჩქოტუა, მ. ცაგურია თბილისში შეხვდნენ საქართველოს ეროვნული საბჭოს აღმასკომის წევრებს: ა. ჩხენკელს, კ. მესხს, გ. გვაზავას, პ. საყვარელიძეს, ნ. ქარცივაძეს, რათა განეხილათ ქართველ და აფხაზ ხალხთა შორის უახლოესი მომავლის ურთიერთობათა საკითხი. საქართველოს ეროვნული საბჭოს წარმომადგენლები არ დაეთანხმნენ აფხაზეთის პოლიტიკური დამოუკიდებლობის იდეას და გამოთქვეს სურვილი, რომ აფხაზეთი შედიოდეს საქართველოს შემადგენლობაში, ამასთან, შენარჩუნებულ იქნეს სრული საშინაო ავტონომია 1904 წლამდე არსებულ საზღვრებში.<sup>74</sup> აფხაზთა სახალხო საბჭოს წარმომადგენლები დაეთანხმნენ ა. ჩხენკელის პროექტს, რომელიც ითვალისწინებდა აფხაზეთის ფართო შინაგან ავტონომიას საქართველოს შემადგენლობაში. ეს საკითხი შემდგომში უნდა განეხილა აფხაზთა სახალხო საბჭოს. შეხვედრაზე შეიმუშავეს შემდეგი დებულებები:

„1. აღსდგეს ერთიანი განუყოფელი აფხაზეთი საზღვრებში მდინარე ენგურიდან მდინარე მზიმთამდე, რომლის შემადგენლობაშიც შევლენ საკუთრივ აფხაზეთი და სამურზაყანო, ანუ იგივე, რაც დღევანდელი სოხუმის ოლქია.

2. ერთიანი აფხაზეთის მომავალი პოლიტიკური წყობის ფორმა უნდა შემუშავდეს, ეროვნული თვითგამორკვევის პრინციპის შესაბამისად, აფხაზეთის პირველ დამფუძნებელ კრებაზე, რომელიც მოწვეული იქნება დემოკრატიულ საწყისებზე.

3. იმ შემთხვევაში თუ აფხაზეთი და საქართველო მოისურვებენ სხვა ეროვნებებთან ან სახელმწიფოებთან პოლიტიკურ სახელშეკრულებო ურთიერთობებში შესვლას, მაშინ ურთიერთობის რულობენ ერთმანეთს შორის ჰქონდეთ ამ საკითხზე წინასწარ მოლაპარაკებანი“<sup>75</sup>.

1918 წლის 9 თებერვლის ხელშეკრულებას ჰქონდა ისტორიული მნიშვნელობა, რომელიც დამკვირბულია ე. კობახიას მოხსენებაში. მასში ნათქვამია, რომ ხელშეკრულების მი-

<sup>74</sup> ა. მ ე ნ თ ე შ ა შ ე ი ლ ი. ქართველი, აფხაზი და ოსი ხალხების ურთიერთობათა ისტორიიდან. თბ. 1990, გვ. 11 (რუს).

<sup>75</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი-39, აღ. 1, ს, 6, ფ. 23.

ხედვით აღიარებული იყო ერთიანი განუყოფელი აფხაზეთის არსებობა საზღვრებში მდინარე ენგურიდან მდინარე მზიმ-თამდე. ეს აღგილი სიტყვა-სიტყვითაა გადმოწერილი ბ. სალარ-იას მონოგრაფიიდან<sup>76</sup> და სიმართლეს არ შეესაბამება. როგორც ზემოთ ვნახეთ, 9 თებერვლის ხელშეკრულებით კი არ დადასტურდა ერთიანი განუყოფელი აფხაზეთის არსებობა გარკვეულ საზღვრებში, არამედ მოითხოვდნენ მის აღდგენას. საქართველოს თანხმობისა და დახმარების გარეშე მითითებულ საზღვრებში აფხაზეთი ვერასოდეს ვერ აღსდგებოდა. იგი ვერ დაიბრუნებდა რუსეთის მიერ მიტაცებულ იმ დრო-სათვის თითქმის გარუსებულ გაგრის რაიონს, ვერ გაავრცე-ლებდა თავის ძალაუფლებას ტერიტორიაზე ქ. სოხუმიდან მდ. ენგურამდე, სადაც მაშინაც სჭარბობდა ქართული მო-სახლეობა, რომელიც არავითარ შემთხვევაში არ დაუშვებდა „ერთიანი განუყოფელი აფხაზეთის“ არსებობას საქართველოს ფარგლებს გარეთ, „დამოუკიდებელ“ აფხაზეთს 1918 წელს დაშლა არ ასცდებოდა, მით უმეტეს, მაშინ აფხაზთა სახალ-ხო საბჭოს პარალელურად არსებობდნენ ქართველთა, სო-მეხთა, რუსთა და ბერძენთა სახალხო ან ეროვნული საბჭო-ები. ჩვენი დასკვნის სისწორეს დღევანდელი ვითარებაც ადასტურებს. აფხაზური სეპარატიზმის საპასუხოდ, განსა-კუთრებით 1990 წლის 25 აგვისტოს შემდეგ, აშკარად გამო-იკვეთა აფხაზეთის ტერიტორიული მთლიანობის რღვევის ტენდენცია. მომავალში იგი, ალბათ, სეპარატიზმის პირდა-პირპროპორციულად განვითარდება.

9 თებერვლის ხელშეკრულებით აფხაზეთი ფაქტიურად დაუკავშირდა საქართველოს. მათ შორის ურთიერთობის სა-კითხი საბოლოოდ უნდა გადაეწყვიტა დემოკრატიული წესით არჩეულ დამფუძნებელ კრებას. აფხაზთა სახალხო საბჭო კი არ წარმოადგენდა დემოკრატიული გზით არჩეულ მოსახლე-ობის ნების გამომხატველ ორგანოს.

აქ იბადება კითხვა: რა საჭირო იყო საერთოდ ხელშეკრუ-ლების დადება საკუთარი ისტორიული ტერიტორიის ნაწილ-იან, თანაც ასეთი შინაარსისა, ხომ არ აჯობებდა მისი პირდა-პირი შეერთება საქართველოსთან ავტონომიის ამა თუ იმ ფორმით? ჩვენ არ შევუდგებით აფხაზეთთან ხელშეკრულე-ბის დადების გამართლებას, მაგრამ მას აქვს თავისი ახსნა. საქმე ისაა, რომ 1917 წლისათვის აფხაზი ხალხის დიდ ნა-წილს დაკარგული ჰქონდა ქართული სამყაროსადმი კუთვნი-ლების გრძნობა და ოსმალურ-მთიულურ ორიენტაციას ატა-

<sup>76</sup> ბ. ე. სალარი. საბჭოთა ეროვნული სახელმწიფოებრიობის გან-ვითარება და განმტკიცება აფხაზეთში (1921—1938), სოხუმი, 1981, გვ. 28 (რუს.).

რებდა. ურთიერთობა ჩვენს ხალხებს შორის უკიდურესად დაძაბული იყო. ასეთ პირობებში მოვლენების ფოროსიობა ყოველი მხრიდან მტრებით გარშემორტყმული, ამიერკავკასიის ფედერაციაში შემავალი, სამხედრო-პოლიტიკური თვალსაზრისით ჯერ კიდევ ძალიან სუსტი საქართველოსათვის გარკვეულ რისკთან იყო დაკავშირებული. საქართველოს ეროვნულმა ყრილობამ (1917 წ. 19—23 ნოემბერი) ქვეყნის ტერიტორიის გამთლიანების დემოკრატიული გზა აირჩია. თავის რეზოლუციაში „დღევანდელი მომენტი და საქართველოს თვითმმართველობა“ მან ჩაწერა, რომ „ფართო თვითმმართველობა მიენიჭება ყველა იმ განაპირა ადგილებს, რომელთა მცხოვრებნი მოისურვებენ (ხაზგასმა ჩემია.—ქ. გ.) საქართველოს თვითმმართველ ერთეულში შემოსვლას“<sup>77</sup>. იმავე რეზოლუციაში ვკითხულობთ: „თუ რუსეთის სამოქალაქო ომი გაგრძელდა და დამფუძნებელი კრების მოწვევა ახლო მომავალში ვერ მოხერხდა, უნდა იქნას მოწვეული ადგილობრივი დამფუძნებელი კრება როგორც ამიერკავკასიის, ისე ცალ-ცალკე ერების, რომელნიც ურთიერთის თანხმობით დაამყარებენ შესაფერ დემოკრატიულ და ნაციონალურ წყობილებას როგორც თვითეულ ეროვნულ-ტერიტორიალურ ერთეულებში, ისე მთელ ამიერკავკასიაში“<sup>78</sup>. ფიქრობთ, სწორედ ამ რეზოლუციის დებულებები უდევს საფუძვლად 9 თებერვლის ხელშეკრულებას. აფხაზთა სახალხო საბჭოს სეპარატისტულად განწყობილი ლიდერები იძულებული იყვნენ „მოესურვათ“ საქართველოს შემადგენლობაში შესვლა „ფართო თვითმმართველობის“ მინიჭებით. ისინი ხვდებოდნენ, რომ იმ პერიოდში აფხაზეთის აღდგენა მათთვის სასურველ საზღვრებში სხვანაირად შეუძლებელი იყო. ამავე დროს სეპარატისტები იტოვებდნენ უფლებას გაეწყვიტათ კავშირი საქართველოსთან, თუ დადგებოდა საამისო ხელსაყრელი პირობები, რაზეც მეტყველებს 9 თებერვლის ხელშეკრულების მესამე პუნქტი.

ამიერკავკასიის სეიმის შექმნის შემდეგ, რომელმაც არ სცნო საქართველოსათვის კაბალური ბრესტის ზავი, ვითარება გართულდა, დაიწყო თურქეთის პირდაპირი ექსპანსია. ისარგებლეს რა ამით, საბჭოთა რუსეთის მიერ წაქეზებულმა ბოლშევიკებმა მოაწყვეს შეიარაღებული გამოსვლები საქართველოს სხვადასხვა რაიონში, მათ შორის აფხაზეთში.

ბოლშევიკების ავანტიურას დროებითი წარმატება მოჰყვა აფხაზეთში. საბჭოთა რუსეთიდან და, განსაკუთრებით, შავი ზღვის ფლოტიდან ადგილობრივმა მეამბოხეებმა დიდძალი

<sup>77</sup> ალიონი, 1917, 30 ნოემბერი.

<sup>78</sup> იქვე.

დახმარება მიიღეს. სწორედ ბოლშევიკურად განწყობილი მეზღვაურები შეეცადნენ სოხუმში 1918 წლის 16 თებერვალს დაემყარებინათ საბჭოთა ხელისუფლება, შეიქმნა რევოლუციური კომიტეტიც, რომლის ბოლშევიკური ხელმძღვანელობა ე. ეშბას მეთაურობით მატროსთა ხიშტებს ეყრდნობოდა. მატროსების წასვლისთანავე (21 თებერვალი) რევკომის ხელისუფლება დაემხო.

სულ მალე, სოჭიდან მოსული ბოლშევიკური რაზმები საბჭოთა ხელისუფლებას ამყარებენ გაგრასა და გუდაუთაში. 8 აპრილს ბოლშევიკმა მეამბოხეებმა აიღეს სოხუმი, კვლავ იქმნება საოლქო რევკომი. მან ხელში აიღო მთელი ძალაუფლება, რომელიც ადრე თითქმის ნახევარი წელი რეალურად აფხაზთა სახალხო საბჭოს ეკუთვნოდა (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ბოლშევიკ მეამბოხეთა თარეშს 16—21 თებერვალს). აქვე ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ არავითარი „აფხაზური კომუნა“ მაშინ არ არსებობდა.

ბოლშევიკებმა ფაქტურად მოახდინეს აფხაზეთის მეტინაწილის ოკუპაცია და ემზადებოდნენ ლაშქრობისათვის საქართველოს სხვა რაიონებში. 1918 წლის 9 თებერვალს საქართველოს ეროვნულ საბჭოსა და აფხაზთა სახალხო საბჭოს შორის დადებული ხელშეკრულების თანახმად აღსდგა „ერთიანი განუყოფელი აფხაზეთი“, რევკომმა კი „ერთიანი განუყოფელი რუსეთის“ დროშით აღადგინა სოხუმის ოლქი. სიტყვა „აფხაზეთი“ რევკომის დოკუმენტებში საერთოდ არ გვხვდება, მის ავტონომიაზე ან დამოუკიდებლობაზე ლაპარაკი ზედმეტი იყო. ეს იმით აიხსნება, რომ საქართველოსა და ამიერკავკასიის ბოლშევიკები 1919 წლის მაისამდე გადაჭრით ილაშქრებდნენ ყოველგვარი ავტონომიის წინააღმდეგ. ასეთი მოთხოვნა ნაციონალისტურად მიაჩნდათ. რსდმპ(ბ) სრულიად რუსეთის VII (აპრილის) კონფერენციის გადაწყვეტილებას ერთა თვითგამორკვევის შესახებ თვით გამოყოფამდეც კი ჰქონდა პროპაგანდისტული დანიშნულება. ამიტომ საქართველოს ბოლშევიკები იცავდნენ თავიანთი პარტიის პროგრამულ მოთხოვნას საოლქო თვითმმართველობის შესახებ ცენტრალიზებული, განუყოფელი (არაფედერაციული) რუსეთის ჩარჩოებში.

ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს 1918 წლის თებერვალში და აპრილ-მაისში არსებული საოლქო რევკომების პერსონალური შემადგენლობა. ისტორიული ლიტერატურის, მოგონებების, გამოქვეყნებული თუ საარქივო წყაროების და სხვა მასალების საფუძველზე დაჟადგინეთ, რომ სხვადასხვა დროს რევკომების შემადგენლობაში შედიოდნენ ე. ეშბა (თავმჯდომარე), ვ. ა. აგრბა, ვ. ადლეიბა, გ. ათარბეკოვი, შ. მ. ასკურავა, კ. აპბა, პ. აღნიაშვილი, კ. ბარკალაია, ვ. ბახ-

ტაძე, ნ. ბახტაძე, ა. ბენდუკიძე, ი. ბოჭეჩი, პ. ა. გეგელია, ბ. გოგია, ს. გუბელი, ე. დომენია, ა. დოლიძე. ა. ზეიტუნიანი, ლ. თევზაია, კ. ინალ-იფა, ნ. იურკოვი, ხ. კერსელიანი, ბ. კვირკველია, ს. ი. კუხალაიშვილი, მ. ლაქოზა, ნ. ლაქოზა, პ. ლეჟავა, კ. ნ. მაკაროვი, ა. მგელაძე, პეროვი, ი. ჟვანია, გ. რადოვიჩი, ი. პ. რუდი, ნ. სვანიძე, ტარახანოვი, ა. ურუშაძე, ვ. ფარალავა, ს. ქარდავა, შახგედი, მ. შელია, მ. ჩიქოზავა, ბ. ჩხიკვიშვილი, მ. ცაგურია, პ. ე. ძიგუა, გ. ჯალაღონია. ეს არასრული სია მიგვანიშნებს იმაზე, რომ სეპარატისტებისათვის ესოდენ „საყვარელი“ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებაში აფხაზ ხალხს, მისდა სასახელოდ, დიდი წვლილი არ მიუძღვის. მთავარი როლი ამ საქმეში ქართველმა ბოლშევიკებმა ითამაშეს, დიდია რუსების „დამსახურებაც“.

ამიერკავკასიის სეიმმა აფხაზეთში გაგზავნა წითელგვარდიელები. სახელგანთქმული ქართველი გენერალი გიორგი მაზნიაშვილი იგონებს: „აპრილის შუა რიცხვებში, როდესაც რაზმის შტაბი ჯერ კიდევ ნატანებში იყო, ჩემთან მოვიდა დეპუტაცია სოხუმიდან. დეპუტაციაში შედიოდა ქალაქის მოურავი და აფხაზეთის ეროვნული საბჭოს სამი წევრი.

დეპუტაციამ მომმართა თხოვნით, გამეწმინდა ბოლშევიკებისაგან როგორც სოხუმი, ისე მთელი აფხაზეთი.

დელეგაციას განვუცხადე, რომ ამ საკითხის გადაწყვეტა ჩემი კომპეტენციის გარეშეა, რომ დანიშნული ვარ იმ რაზმის უფროსად, რომელიც ეომება მხოლოდ ოსმალებს და რომ აფხაზეთის დახმარების საკითხის გადაწყვეტა დამოკიდებულია საქართველოს მთავრობაზე. დელეგაცია გაემგზავრა ტფილისში მთავრობასთან. ერთი დღის შემდეგ მთავრობის თავმჯდომარისაგან მივიღე ბრძანება, გამომეყო ჩემი ჯარებიდან ცალკე რაზმი და გამეგზავნა იგი აფხაზეთში ბოლშევიკებთან საბრძოლველად.

ამ რაზმის შედგენა ჩემთვის მეტად ძნელი საქმე იყო, რადგან ჩემი დივიზიიდან ორი ლეგიონი პოზიციებზე იდგა და მთელი ფრონტის გულს შეადგენდა.

მივმართე სახალხო გვარდიის შტაბის უფროსს ვალ. ჯულელს და ვთხოვე აელო თავისთავზე ამოცანის სისრულეში მოყვანა აფხაზეთში. ჯულელმა განმიცხადა, რომ ამის შესახებ მას ჰქონდა ლაპარაკი პირდაპირი მავთულით მთავრობასთან და სწორედ მას აქვს დაკისრებული აფხაზეთის გაწმენდა ბოლშევიკებისაგან, რომ ის დღესვე გასცემს განკარგულებას და სახალხო გვარდია გაემგზავრება აფხაზეთისკენ<sup>79</sup>.

<sup>79</sup> გ. მაზნიაშვილი, მოგონებანი. ბათუმი, 1990, გვ. 57—58.

ბოლშევიკებმა თავიანთ ძალებს თავი მოუყარეს მდინარე კოლორთან. შექმნეს ეგრეთ წოდებული კოლორის ფრონტის შტაბი ვ. ბახტაძის, პ. აღნიაშვილის, ა. ურუშაძისა და ს. კუხალეიშვილის, შემადგენლობით.

1918 წლის 17 მაისს სოხუმში გათავისუფლდა ბოლშევიკებისაგან, რომლებმაც ამჟერად ვერ მიიღეს საჭირო რაოდენობით დახმარება ჩრდილოეთიდან. გაზეთებში გამოქვეყნდა მთავრობის შემდეგი ცნობა: „რამდენიმე კვირის წინათ ბოლშევიკებმა ხელში ჩაიგდეს სოხუმის ოლქი ქ. სოხუმით, სახალხო გამგებლობის მათთვის ჩვეული საშუალებით სრული რღვევა და დეზორგანიზაცია გამოიწვიეს, მცხოვრებთ შიშის თავზარი დასცეს და 2 მლნ კონტრიბუცია დაადეს. მთავრობამ რევოლუციურ ორგანიზაციებთან შეთანხმებით გადაწყვიტა ბოლო მოეღოს შეუწყნარებელ ანარქიას და პოლკ. კონიევის და სეიმის წევრის ვალ. ჯუღელის უფროსობით გამოწრთობილ წითელგვარდიელთა და სამხედრო ნაწილთა რაზმი, რომელმაც დაამარცხა დიდი წინააღმდეგობის გამწვევი, მშვენივრად შეიარაღებული ბოლშევიკების ჯარი და ზეიმიტ სოხუმში შევიდა, სადაც დაუყოვნებლივ აღდგენილ იქნა ჰუმანიტარული რევოლუციონური წესრიგი.

იქიდან მოსული ოფიციალური ცნობა გადმოგვცემს იმ აღტაცებას, რომლითაც სოხუმის მცხოვრებლები თავის განმათავისუფლებელი მთავრობის ჯარს შეხვდა. ჯარს გზადაგზა განუწყვეტლივ ოვაციებს უმართავდნენ...

ბოლშევიკებმა საგან სოხუმის განთავისუფლების შემდეგ შესდგა საზეიმო შეერთებული კრება ქალაქის საბჭოსი, მუშათა და გლეხთა საბჭოსი და სოციალისტური პარტიების წარმომადგენლებისა. კრებას დიდძალი გარეშე ხალხი დაესწრო. ერთხმად მიღებულ იქნა ჩვენი რაზმის მისასალმებელი რეზოლუცია, რომელიც სავსებით იწონებს ამიერკავკასიის მთავრობის მტკიცე ნაბიჯებს<sup>80</sup>.

1918 წლის 29 მაისს საქართველოს ეროვნული საბჭოს აღმასკომმა მოისმინა ვ. ჯუღელის მოხსენება სოხუმის ამგებების შესახებ. ვფიქრობთ, მისი შინაარსი დაგვეხმარება აფხაზეთის 1918 წლის მაისის მოვლენების მეტ-ნაკლებად სწორი სურათის აღდგენაში. მოგვყავს ვ. ჯუღელის მოხსენების ტექსტი მცირე შემოკლებით:

„მეტად არასასიამოვნო მოხსენების წარმოდგენა მიხდება, — დაიწყო ორატორმა. — იმიტომ, რომ იგი ეხება შინაურ მტერთან ბრძოლას მაშინ, როდესაც ჩვენ წასული ვიყავით გარეშე მტერთან საბრძოლველად. ჩვენ ცნობა გვქონდა, რომ ოსმალეთის მთავრობა დესანტის გადმოსხმას აპი-

<sup>80</sup> საქართველო, 1918, 22 მაისი.

რებს ნაპირებზეო. მეორე მხრით, ვიცოდით ისიც, რომ ის ხალხი, ვინც თავიანთ თავს ბოლშევიკებს უწოდებენ, ნამდვილად კი კონტრრევოლუციურ პოლიტიკას ეწევიან, აფხაზეთით ცდილობენ ამიერკავკასიაში შემოსვლას. რომ ყოველგვარი შესაძლებლობა მოგვესპო დესანტის გადმოსხმისა, იმავე დროს ბოლშევიკებისთვისაც სათანადო პასუხი გაგვეცა, ჩვენ ნატანების ფრონტიდან დაუყოვნებლივ გავეშურეთ მათს შესახვედრად... ბათომში, ნამდვილი ცნობების მიხედვით, მართლა ოსმალთა საკმაო ძალები გამზადებული იყო სადესანტოდ და ერთი კვირით რომ დაგვეგვიანა, მაშინ იქ (სოხუმში — ჯ. გ.) თურქები გაბატონებულნი იქნებოდნენ. მათ იქ მოუწოდებდნენ აფხაზთა თავადები. როდესაც სოხუმში მივედით, დაუყოვნებლივ მოვიხმეთ ყველა პასუხისმგებელი რევოლუციონური ორგანიზაციები და ამოვიჩიეთ დელეგაცია, რომელსაც უნდა ეუწყებინა ბათომში ოსმალთათვის, რომ პირველად მისული დელეგატები (შერვაშიძე, ტ. მარშანია და სხვ. — ჯ. გ.) არ არიან ხალხის წარმომადგენლები და თავისი ნებით მოქმედებენ.

სოხუმში ბევრი ნაცნობი მყვანან, სიყრმის მეგობარნი. მაგრამ მტკიცედ მქონდა გადაწყვეტილი არაფერს არ მოვრადებოდი, რა თქმა უნდა, არა ბრწყინვალე ტრიუმფების გასამართავად, არამედ მოვალეობის შესასრულებლად. და აი, მეც ჩემი რაზმით საომარი წესრიგით გავემართე ოჩამჩირით სონუმისაკენ...

ვადრე ოპერაციას დავიწყებდით, ჩვენ მოვისურვეთ ბოლშევიკებთან შევთანხმებულიყავით და სისხლისღვრა აგვეცილებინა. ამიტომაც გავუგზავნეთ დელეგატები. მაგრამ ბოლშევიკები პროვოკაციას არ იშლიდნენ, ყოველგან ავრცელებდნენ ხმას, ვითომც წითელი გვარდია თავადაზნაურულ-ბურჟუაზიული იყოს. მაგრამ ჩვენი გვარდიელები ცოცხალი პროპაგანდისტები არიან და გამოჩენისთანავე ხელად გააბათილეს ყოველგვარი ცილისწამება. მაშინ ბოლშევიკებმა მიჰმართეს მეორე ცილისწამებას, ვითომ ჩვენ ოსმალთა ჯარის მეწინავე ნაწილები ვიყავით სომეხთა ამოსაჟლეტად. სომეხებმა საგანგებო დელეგაცია კი გამოგვიგზავნეს, მართლა თურქეთთან ერთად ვმოქმედებდით თუ არა. რადგანაც ამ მეორე ცილისწამებამაც ვერ გასჭრა, მიმართეს მესამე ცილისწამებას, ვითომც ქართველობა აფხაზეთის დასაპყრობად მოდიოდა. და აი, ყველა იმის შემდეგ, როდესაც არც ერთმა გამოშვებულმა ინსინუაციამ არ გასჭრა, ჩვენ მოგვიხდა ერთმანეთთან შეხლა-შეტაკება...

პირველი ყუმბარა ბოლშევიკებმა გადმოისროლეს...

მესამე დღეს ჩვენმა არტილერიამაც ხმა ამოიღო. ამხანაგ

შერვაშიძის ხელმძღვანელობით პირდაპირ მიზანს ჰხედებოდა...

რომ ზედმეტი მსხვერპლი აგვეცილებინა, წინასწარვე შევამზადეთ ჩვენი რაზმები საიერიშოდ. შარაშიძემ სწორედ 4 საათზე ქარიშხლისებური საარტილერიო ცეცხლი გაუხიწა მოპირდაპირეს და 15 წუთის შემდეგ ჩვენი რაზმები დაიძრნენ. ვხედავდით, მტერი როგორ თავგზააბნეული ვარბოდა...

არსად ისე აღფრთოვანებით არ მივუღივართ მცხოვრებთ, როგორც ოჩამჩირეში, რამდენი ტაში, რამდენი ყვავილები, რამდენი ღღესასწაული.

ბოლშევიკებს თანაუგრძნობდნენ მოიჯარადრე მეგრულეები, მოიჯარადრე და პლახტატორი სომხები და აფხაზები (ძოიჯარადრეებს ბოლშევიკები პირდებოდნენ მიწებს უსასყიდლოდ, მენშევიკები კი — გამოსყიდვით. — ჯ. გ.). კოდორის აფხაზები ჩვენთან იყვნენ, გუდაუთისა — ბოლშევიკების მხარეზე.

ბოლშევიკთა წყალობით სოხუმში იფეთქა ეროვნულმა შულმა, რასაც წინათ ადგილი არ ჰქონდა...

ვლად. ჯიბლაძე საზღვაო გმირად გადაიქცა. მან მოაწყო ჩვენი ფლოტი. მისივე წყალობით დავიჭირეთ ბოლშევიკთა დატვირთული ტრანსპორტები, სადაც მათი ხელმძღვანელებიც ერივნენ. სოხუმში ჩვენი ფლოტილია ხუთჯერ მაინც გაიზარდა. იქვე შევიპყარით ოსმალთა შეიარაღებული ზომალდები, რომელნიც სიმინდის საყიდლად მოსულიყვნენ.

ჩვენს მოსვლამდე ამ ზომალდებს გადმოესხათ 200—300 შეიარაღებული თურქი, რომელნიც დესანტისათვის ამზადებდნენ ნიადაგს. ერთ ზომალდზე ჩვენ ხელში ჩაგვივარდა აფხაზთა ერთი მემამულის თავად მარშანის წერილი, რომელიც ბათუმში ატყობინებდა: „ჩვენი საქმე ძალიან კარგად მიდის“.

რა თქმა უნდა, ჯერ კიდევ არ ვიცით რამდენი ხნით შევაჩერეთ დესანტის გადმოსხმა. ჩვენ ვფიქრობდით კიდევ წინ წასვლას.

გუდაუთში დიდი მიტინგი გავმართეთ. გვეკითხებოდნენ „როდისღა გასწმენდთ გაგრას? ჩვენც საკმაოდ მოგვეპოვება ძალა, მაგრამ თქვენი დახმარება საჭიროა“.

ტუაპსედან მოსული დელეგატები გვაუწყებდნენ, რომ ბოლშევიკები იქ მთლად გამხეცდნენ და ხალხს ახრჩობდნენ, კისერზე თოკს აბამენ და ისე ჰყრიან.

ამასობაში ჩვენ თბილისში გამოგვიწვიეს, მაგრამ სოხუმის ოლქში მაინც საკმაო ძალებია დატოვებული — ყველა თავის ადგილას სდგას და მოვალეობის ასრულების მოლოდინშია<sup>81</sup>.

<sup>81</sup> საქართველო, 1918, 1 თიბათვე.

ვ. ჯუღელის მოხსენების ასეთი ვრცელი ტექსტი იმ-ტომ მოვიტანეთ, რომ იგი ძალიან ბევრ საინტერესო ცნობას გვაწოდის, კერძოდ, ბოლშევიკთა მიერ სხვადასხვა ერებს შორის შუღლის ჩამოგდებაზე, აფხაზი თავადების მოწვევით თურქების მიერ სოხუმის ალების რეალურ საშიშროებაზე, საქართველოს მიერ აფხაზეთის „დაპყრობის“ შესახებ პროვოკაციული მონაქორის ბოლშევიკურ წარმომავლობაზე; აფხაზეთის მოსახლეობის, აქ მცხოვრები ცალკეული ერების დამოკიდებულებაზე ბოლშევიკებისადმი და მენშევიკებისადმი და ა. შ.

აქვე დავუმატებდით, რომ ვ. ჯუღელმა და მისმა თანამებრძოლებმა კარგი შთაბეჭდილება მოახდინეს ადგილობრივ მოსახლეობაზე. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაუძინებელი მტრები ი. მარღანია, დ. ალანია, მ. თარნავა და მ. ცაგურაძე კი მთავრობისათვის წარდგენილ განცხადებაში 1919 წლის სექტემბერში წერდნენ: „პირველად ქართული ჯარები აფხაზეთში გამოჩნდნენ ბოლშევიკებთან ბრძოლის დროს. ეს იყო სახალხო გვარდია ვ. ჯუღელისა და ა. დგებუაძის მეთაურობით. ჩვენ კმაყოფილებით აღვნიშნავთ ამ გვარდიის მიუკერძოებელ და კორექტულ დამოკიდებულებას აფხაზეთის მთელი მოსახლეობის მიმართ“.<sup>82</sup>

სოხუმიდან ბოლშევიკების განდევნასთან დაკავშირებით ქალაქის თვითმმართველობამ 1918 წლის 21 მაისს თავის სხდომაზე მოისმინა მთავრობისაგან გამოგზავნილი მისალმების დეპეშა და თავის მხრივ, ასევე დეპეშით უპასუხა—„უცხადებს მთავრობას მადლობას და ღრმად დარწმუნებულა, რომ მთავრობის დახმარებით ქალ. თვითმმართველობა სხვა დაწესებულებებთან ერთად შეძლებს ქალაქში წესრიგის დამყარებას“.<sup>83</sup>

მუშაობა განაახლა აფხაზთა სახალხო საბჭომაც. თავის სხდომაზე 1918 წლის 20 მაისს მან მიიღო რეზოლუცია, „რომლის მიხედვით კატეგორიულად მტკიცდება აფხაზთა სახალხო საბჭოს და საოლქო გლეხთა საბჭოს (4-10 მარტი) გადაწყვეტილება, რომ აფხაზეთი შედის ამიერკავკასიის ხალხთა საზოგადო ოჯახში, როგორც მისი თანასწორი წევრი. რაიც დაუყოვნებლივ ეუწყება ბათუმის საზღვაო კონფერენციას საკუთარი დელეგატების პირით“<sup>84</sup>. დელეგაციის შემადგენლობაში შევიდნენ: ა. ჩუკბარი, გ. ზუზბაი, ს. ბასარია, ხ. გიცბა, კიაგუა კიუტი, ვ. შერვაშიძე, ა. ჰოჭუა და სხვები სულ, როგორც ეს უკანასკნელი იგონებს, 11 კაცი<sup>85</sup>. დელეგაცია

<sup>82</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი. — 39, აღ. 1, ს. 11. ფ. 11 ა — 12.

<sup>83</sup> საქართველო, 1918 25 მაისი.

<sup>84</sup> საქართველო, 1918, 23 მაისი.

<sup>85</sup> ა. მ. ჰოჭუა, რჩეული თხზულებები, თბ. 1987 გვ. 69(რუს.).

სასწრაფოდ ჩავიდა ბათუმში. აქ მათ მოაკითხეს აფხაზმა მუჰაჯირებმა, რომლებმაც აცნობეს დელეგაციის წევრებს, რომ თურქეთის მთავრობის წარმომადგენელი კონფერენციაზე ზაჰუქის, კომენდანტი ხალილ-ბეი მზადაა მიიღოს ისინი სულ რა-მდენიმე დღეში. ამასთანავე მუჰაჯირებმა ურჩიეს სოხუმიდან ჩამოსულ დელეგაციას მოლაპარაკების დროს დაესან ზემდეცი საკითხები:

„1. აფხაზი მუჰაჯირების მშობლიურ მიწებზე დაბრუნების შესახებ;

2. აფხაზეთიდან მთელი არააფხაზური მოსახლეობის გასახლების შესახებ;

3. აფხაზი ხალხისათვის თურქეთის მთავრობის მიერ საჭიროების შემთხვევაში საკმარისი რაოდენობის იარაღის გამოცემის შესახებ და ა. შ.

ბათუმში იმ დროს იმყოფებოდნენ აფხაზი თავადები ა. შერვაშიძისა და ტ. მარშანიას ხელმძღვანელობით, რომლებიც მოლაპარაკებას აწარმოებდნენ თურქეთის მთავრობასთან. „ყოველ დღე. — იგონებს ა. ჰოქუა, — აფხაზეთის დელეგაციის გულის გამაწყალებელი დამუშავება ძლიერდებოდა. ამ პირობებში ოთხმა დელეგატმა — ა. ჩუკბარი, გ. ზუნზაი, კ. გიცბა და მე უარი ვთქვეით წავსულიყავით ხალილ-ბეისთან მიღებაზე და განგვეხილა ზემოთდასახელებული საკითხები“<sup>87</sup>.

აფხაზეთის დელეგაციის ზოგიერთი წევრი შეუერთდა ა. შერვაშიძის ჯგუფს, მათ განაცხადეს, რომ ემხრობიან ჩრდილოკავკასიის მთიელების კავშირთან გაერთიანების იდეას. თურქეთი დაპირდა მთიელთა სახელმწიფოს შესაქმნელად სამხედრო დახმარების აღმოჩენას<sup>88</sup>.

ასეთი რთული და წინააღმდეგობრივი ვითარება შეიქმნა აფხაზეთში. საჭირო იყო აფხაზეთის დაცვა არა მარტო ბოლშევიკური რუსეთისაგან, არამედ თურქეთისაგანაც. ბოლშევიკებსაც და, განსაკუთრებით, თურქებსაც ჰყავდათ თავიანთი ეომხრეები აფხაზეთში. ამასობაში მკვეთრად შეიცვალა პოლიტიკური სიტუაცია ამიერკავკასიაში. 1918 წლის 26 მაისს სეიმი დაიშალა, საქართველომ გამოაცხადა დამოუკიდებლობა.

აფხაზთა სახალხო საბჭოს ოსმალურ-მთიულური ორიენტაციის სეპარატისტულმა ჯგუფმა, რომელთა ნაწილი ახლანან დაბრუნდა ბათუმიდან, სადაც მოლაპარაკებას აწარმოებ-

<sup>88</sup> ა. შ. ჰოქუა ა. ჩხეული თხზ., გვ. 70.

<sup>87</sup> იქვე.

<sup>88</sup> გ. ა. ძიძიარიძე. აფხაზეთში საბჭოთა ხელისუფლებისათვის ბრძოლის ისტორიის ნარკვევები (1917—1918), გვ. 178.

და თურქეთის მთავრობის წარმომადგენლებთან. გადაწყვეტა ესარგებლა შექმნილი მდგომარეობით. 1918 წლის 2 ივნისს სახალხო საბჭომ აღნიშნა, რომ 26 მაისის შემდეგ აფხაზეთმა დაკარგა იურიდიული საფუძველი საქართველოსთან კავშირისა და ამიერკავკასიის წითელი გვარდიის რაზმი. რომელიც ამჟამად საქართველოს რესპუბლიკის სამხედრო ნაწილია, აღმოჩნდა საკუთარი ქვეყნის ფარგლებს გარეთ. მაგრამ ფაქტობრივად მთელი ხელისუფლება მის ხელში იყო. აქედან გამომდინარე, საბჭომ დაადგინა თვითონ აიღოს ხელში მთელი ძალაუფლება აფხაზეთის ფარგლებში. მაგრამ მხედველობაში მიიღო რა ის გარემოება, რომ აფხაზეთისა და საქართველოს სასიცოცხლო ინტერესები კარნახობენ ორივე მხარეს ომის აუცილებლობას. რათა ყველაზე მკიდრო და სოლიდარული კავშირები ჰქონდეთ ძლიერი სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანიზაციისათვის როგორც აფხაზეთში, ისევე საქართველოში, სახალხო საბჭო მიმართავს საქართველოს უროვნულ საბჭოს მეგობრული მიმართვით — დახმარება გაუწიოს მას აფხაზეთში სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანიზაციის საქმეში საბჭოს განკარგულებაში წითელი გვარდიის რაზმის დატოვების ჩათვლით<sup>89</sup>. სახალხო საბჭომ საქართველოსთან ურთიერთობების დასადგენად გამოყო დელეგაცია რ. კაკუბას, ვ. ლურჯუას, გ. აჯამოვისა და გ. თუმანოვის შემადგენლობით.

1918 წლის 6 ივნისს წარმოებდა აფხაზეთის დელეგაციის მოლაპარაკება საქართველოს მთავრობის წარმომადგენელთან (გ. გიორგაძესთან (სამხედრო მინისტრი). რ. კაკუბამ, მიესალმა რა საქართველოს მთავრობას, ილაპარაკა საქართველოსა და აფხაზეთის ინტერესების ერთიანობაზე, მათი სულიერი კავშირების შესახებ, გამოთქვა სურვილი, რომ საქართველოს მთავრობამ მეგობრული დახმარება გაუწიოს აფხაზეთს სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების ორგანიზაციის საქმეში. გ. გიორგაძემ, მიესალმა რა აფხაზი ხალხის წარმომადგენლებს, გამოთქვა სურვილი პრაქტიკულად განმტკიცდეს ძმური კავშირები ჩვენს ხალხებს შორის.

რ. კაკუბას მოხსენებიდან გაირკვა აგრეთვე, რომ აფხაზეთში არსებობს რამდენიმე პოლიტიკური მიმდინარეობა, რომლებისთვისაც დამახასიათებელია ესა თუ ის ორიენტაცია. მემამულეები ატარებენ აშკარა თურქულ ორიენტაციას. არის ბოლშევიკური ორიენტაციის პატარა მიმდინარეობაც, მოსახლეობის ნაწილი სიმპატიურად ეპყრობა ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელებს. „ყველა ამ მიმდინარეობასთან ბრძოლისათვის აფხაზეთის სახალხო საბჭო მოელის დახმარებას სა-

<sup>89</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. 0-39, აღ. 1, ს. 6, ფ. 4—4ა.

ქართველოს მთავრობისაგან და იმედოვნებს, რომ საქართველოს წითელი გვარდია არ იქნება გამოყვანილი აფხაზეთის ფარგლებიდან და დაეხმარება აფხაზეთის ადმინისტრაციას და ინტერნაციონალურ რაზმს, რომელიც ყალიბდება ამ ელემენტების წინააღმდეგ ბრძოლაში<sup>90</sup>. სახალხო საბჭო ასევე ითხოვდა ფინანსურ დახმარებას საქართველოს მთავრობისაგან.

საქართველოს მთავრობამ ყველა ამ საკითხის გადასაწყვეტად თავის მინისტრებს შ. მესხიშვილს და ნ. ხომერიკს დაავალა შეედგინათ აფხაზეთთან ხელშეკრულების ტექსტი. 8 ივნისის ხელშეკრულების ტექსტი მზად იყო. რ. კაკუბა პირდაპირი მავთულით დაუკავშირდა აფხაზთა სახალხო საბჭოს და მოახსენა, რომ საქართველოს მთავრობამ სოხუმიდან ჩამოსული დელეგაციის მანდატი გაიგო ისე, რომ ჩვენ თავს ვაცხადებთ სრულიად დამოუკიდებლად და ვწყვეტთ ყოველგვარ კავშირს საქართველოსთან. ასეთ პირობებში მთავრობას შეუძლებლად მიაჩნდა ჩვენი შუამდგომლობის დაკმაყოფილება წითელი გვარდიის, ფულის, ფორმის ტანსაცმლისა და სხვათა შესახებ. საქართველოს მთავრობას, — ამბობდა რ. კაკუბა, — აუცილებლად მიაჩნია აფხაზეთ-საქართველოს შორის ურთიერთობის დადგენა აფხაზეთის სრულუფლებიანი წარმომადგენლების ყრილობის მოწვევამდე, რომელიც საბოლოოდ გადაწყვეტს აფხაზეთის პოლიტიკური წყობის საკითხს. შექმნილი ვითარების ხანგრძლივი ანალიზის შემდეგ გადაწყდა დაიდოს ახალი ხელშეკრულება 1918 წლის 9 თებერვლის ხელშეკრულების დამატებისა და განვითარებისათვის. რ. კაკუბამ უკარნახა ხელშეკრულების პროექტის ტექსტი და დასძინა, რომ მისი ხელმოწერის გარეშე საქართველოს მთავრობას შეუძლებლად მიაჩნია ილაპარაკოს უცხოეთის ქვეყნებთან აფხაზეთის სახელით. „თუ საქართველოს მთავრობა მოკლებული იქნება ამ შესაძლებლობას, მაშინ მას ექვიც არ ეპარება იმაში, რომ თურქეთი ახლო დღეებში მოახდენს აფხაზეთის ოკუპაციას“<sup>91</sup>. რ. კაკუბა ითხოვდა უფლებამოსილებას ხელი მოეწერა ხელშეკრულებისათვის.

1918 წლის 10 ივნისს თავის სხდომაზე სახალხო საბჭომ აფხაზი ხალხის წარმომადგენლების მონაწილეობით, განიხილა რა პოლიტიკური მომენტი, მისცა რწმუნება თავის წარმომადგენლებს თბილისში ხელი მოეწერათ ხელშეკრულებისათვის საქართველოსთან. რაც გაკეთდა კიდეც 11 ივნისს. მოგვყავს მისი ტექსტი:<sup>92</sup>

<sup>90</sup> ა. მ. ნ. თ. შ. შ. ვ. ი. ლ. მ. თითოეული ნაშრომი, გვ. 14—15.

<sup>91</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი-39, აღ. 1, ს. 6, ფ. 14—22.

<sup>92</sup> ი. კ. ვ. ე. ფ. 2—2 ა.

1. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობასთან აფხაზთა სახალხო საბჭოს წარდგინებით იწვევენ აფხაზეთის საქმეთა მინისტრს.

2. შინაგანი მმართველობა და თვითმმართველობა აფხაზეთში მიეკუთვნება აფხაზთა სახალხო საბჭოს.

3. კრედიტები და ფული, რაც საქიროა აფხაზეთში მმართველობისათვის, გაიცემა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სახსრებიდან და იხარჯება აფხაზთა სახალხო საბჭოს მიერ აფხაზეთის საჭიროებებისათვის.

4. რევოლუციური წესრიგის სასწრაფოდ დამყარებისა და მტკიცე ხელისუფლების ორგანიზაციისათვის აფხაზთა სახალხო საბჭოს დასახმარებლად და მის განკარგულებაში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა აგზავნის წითელი გვარდიის რაზმს.

5. აფხაზეთში იქმნება ინტერნაციონალური რაზმი, რომელიც იმყოფება აფხაზთა სახალხო საბჭოს განკარგულებაში. რაზმისათვის აუცილებელი აღჭურვილობა და ფული გამოიყოფა საქართველოს მთავრობის მიერ.

6. სოციალურ რეფორმებს ცხოვრებაში ატარებს აფხაზთა ეროვნული საბჭო საერთო კანონების საფუძველზე, მაგრამ ადგილობრივი პირობების გათვალისწინებით.

7. აფხაზეთის მოსახლეობის ყრილობა დემოკრატიულ საწყისებზე მოიწვევა შემდეგისდაგვარად უახლოეს მომავალში აფხაზეთის წყობასთან დაკავშირებული საკითხების საბოლოოდ გადასაწყვეტად.

8. ეს ხელშეკრულება გადაისინჯება აფხაზეთის ეროვნული საბჭოს მიერ.

ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს: ნ. ხომერიკმა — მოწამოქმედების მინისტრმა. შ. მესხიშვილმა — იუსტიციის მინისტრმა, აფხაზეთის სახალხო საბჭოს რწმუნებულებმა რ. კაკუბამ, გ. თუმანოვმა, ვ. ლურჯუამ, გ. აჯამოვმა.

ამრიგად, საქართველოს მთავრობამ აფხაზეთს მიანიჭა ფართო ავტონომია და დაპირდა ეკონომიკურ და სამხედრო დახმარებას.

ამ დროისათვის აფხაზეთში მდგომარეობა კვლავ დაიძაბა. ბოლშევიკებმა, სოხუმიდან მათი განდევნის შემდეგ, გაგრისაკენ დაიხიეს. აქ შეიქმნა ყუბან-შავიზღვისპირეთის საველე შტაბი ჯერ ა. ურუშაძის. შემდეგ ბ. კვირკველიას თავმჯდომარეობით<sup>93</sup> (გაგრა და მთლიანად აფხაზეთიც ბოლშევიკებისათვის უბრალოდ რუსეთის შავიზღვისპირეთს წარმოადგენდა). შტაბმა მოულოდნელად განახორციელა ბოლშევიკების ახალი შეტევა, აიღეს გუდაუთა და ახალ ათონს შიადგენი.

<sup>93</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. 840, აღ. 1, ს. 3, ფ. 7.

ეხებიან რა ამ პერიოდს, მოხსენების ავტორები წერენ: „აფხაზთა სახალხო საბჭოსათვის დახმარების საბაბით ხელშეკრულების დადების შემდეგ შემოყვანილ იქნა გენერალ ვ. მაზნიევის ჯარები, რომლებმაც არსებითად მოახდინეს აფხაზეთის ოკუპაცია, დაიკავეს სანაპირო სოჭამდე და ტუაშესამდე. აფხაზეთი გამოცხადდა საგენერალ-გუბერნატოროდ, ხოლო მაზნიევი — გენერალ-გუბერნატორად და სოხუმის ვარნიზონის უფროსად. ასე ვერაგულად დაირღვა დადებული ხელშეკრულება, რასაც მოჰყვა აფხაზეთის ანექსია“. მოტანილი ციტატა წარმოადგენს ვ. კობახიას მოხსენების მთავარ დედაზრს, უფრო სწორად, ყველაზე დიდ უაზრობას. იგი თავიდან ბოლომდე ყალბია.

ვინაიდან აფხაზეთი უძველესი დროიდან საქართველოს განუყოფელი ნაწილი იყო, მთავრობის ნებისმიერი მოქმედება ქვეყნის ნაწილის შესანარჩუნებლად არ შეიძლება კვალიფიცირებულ იყოს როგორც ოკუპაცია და ანექსია. საკუთარი ქვეყნის ნაწილს მხოლოდ ათავისუფლებენ და დედასამშობლოს უბრუნებენ. ასეც მოხდა 1918 წლის ივნისში.

მოვეუსმინოთ რას წერს აფხაზეთის „დამპყრობელი“ გიორგი მაზნიაშვილი: „16 ივნისს კვლავ მოვიდნენ ჩემთან აფხაზეთის ეროვნული საბჭოს დელეგატები (დელეგატთა შორის ქალაქის მოურავი აღარ იყო) და მთხოვეს მეშველა რაიმე მათთვის, რადგან ბოლშევიკები მეორედ შემოიჭრნენ აფხაზეთში.

დელეგატები კვლავ მთავრობასთან გავგზავნე.

ორი დღის შემდეგ, 18 ივნისს სამხედრო მინისტრისაგან მივიღე დეპეშა, რომელშიაც ნათქვამი იყო, რომ მე ვინიშნები აფხაზეთის გენერალ-გუბერნატორად და შავი ზღვის ნაპირების ჯარების უფროსად.

წინადადება მეძლეოდა დაუყოვნებლივ, დეპეშის მიღებისთანავე, წავსულიყავი ქ. სოხუმში, სადაც მივიღებდი სრულ ინსტრუქციას აფხაზეთში საქართველოს მთავრობის წარმომადგენლის ისიდორე რამიშვილისაგან.

19 ივნისს გათენებისას მივედი სოხუმში. ნავსადგურში დამხვდნენ ისიდორე რამიშვილი და აფხაზეთის ეროვნული საბჭოს ზოგიერთი წევრი<sup>94</sup> მოტანილი სიტყვები ვ. კობახიას მოხსენების ბევრ სიცრუეს აქარწყლებს. კერძოდ, ვ. მაზნიაშვილი სოხუმში ჩამოვიდა აფხაზთა სახალხო საბჭოს თხოვნით, რათა კიდევ ერთხელ ეხსნა აფხაზეთი ბოლშევიკური მემამბოხეებისაგან. მომხსენებელს სურს ისე წარმოადგინოს საქმის ვითარება, თითქოს ვ. მაზნიაშვილმა ჯერ „დაიპყრო“ აფხაზეთი, შემდეგ გამოაცხადეს ეს მხარე საგენერალ-

გუბერნატოროდ, ხოლო მაზნიაშვილი — გენერალ-გუბერნატორად. სინამდვილეში კი გ. მაზნიაშვილი გენერალ-გუბერნატორად დაინიშნა სოხუმში ჩამოსვლამდე, მაგრამ ამის შესახებ გამოცხადდა სოხუმში გენერლის № 1 ბრძანებით 1918 წლის 23 ივნისს, ე. ი. აფხაზეთის „ოკუპაციამდე“. ეს ერთი. მეორე და უფრო მნიშვნელოვანი ის არის, რომ საქართველოში გენერალ-გუბერნატორობა არ ნიშნავდა ამა თუ იმ მხარის, ამ შემთხვევაში აფხაზეთის, უმაღლეს მმართველს, პირველ პირს და ა. შ. გენერალ-გუბერნატორი — ეს იყო სამხედრო მოქმედების ტერიტორიაზე ან ფრონტისპირა რაიონებში დროებით დანიშნული უმაღლესი სამხედრო-ადმინისტრაციული და არავითარ შემთხვევაში პოლიტიკური უფლებებით აღჭურვილი პირი. შემდგომში გ. მაზნიაშვილი იყო თბილისისა და მისი მიდამოების გენერალ-გუბერნატორი (1918 წ. ოქტომბერ-დეკემბერი). 1919 წელს იგივე მოვალეობას ასრულებდა ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრებში<sup>95</sup>.

გ. მაზნიაშვილის სოხუმში ჩამოსვლის შემდეგ მოვლენები ასე ვითარდებოდა. სამხედრო წესდების თანახმად, იგი სოხუმის გარნიზონის უფროსად დაინიშნა. გ. მაზნიაშვილმა აქ თავი მოუყარა სამხედრო ძალებს. „გარდა ამისა, — წერს იგი, — მივმართე აფხაზეთის ეროვნულ საბჭოს და ვთხოვე მოეხდინა საჩქარო მობილიზაცია აფხაზებს შორის და ამგვარად ჩაეყარათ საფუძველი აფხაზეთის ტერიტორიალური ჯარისათვის, რომელიც მათ გამოადგებოდათ, როდესაც ქართული ჯარები უკან, ტფილისში დაბრუნდებოდნენ“<sup>96</sup>. აი, როგორი „დამპყრობელი“ იყო გ. მაზნიაშვილი.

„ეროვნული საბჭო, — აგრძელებს გენერალი, — დიდი თანაგრძნობით მოეკიდა ჩემს წინადადებას და ორი დღის შემდეგ ჩემს განკარგულებაში იყო 300 ცხენოსანი აფხაზი. ამგვარად ჩემს რაზმს მიემატა კავალერია, რომელიც დაუყოვნებლივ გავგზავნე პოზიციაზე.

აფხაზეთის პოლიტიკურ და ადმინისტრაციულ ცხოვრებაში არ ვერეოდი, რადგან, ჯერ ერთი, ამ საქმისათვის აფხაზეთის ეროვნულ საბჭოსთან იყო საქართველოს წარმომადგენელი, და, მეორეც, სრულებით არ ვიყავი მომზადებული პოლიტიკური მოღვაწიობისათვის, ამიტომ მთელი ჩემი ყურადღება სამხედრო საქმეზე მქონდა მიქცეული“<sup>97</sup>. იყო იშვიათი შემთხვევები, როდესაც გ. მაზნიაშვილი პოლიტიკურ საკითხებშიც ერეოდა, რაც განხილული უნდა იქნეს როგორც ძალაუფლების გადამეტება. ასეთ შემთხვევებში აფხაზთა სახალხო

<sup>95</sup> გ. მაზნიაშვილი, მოგონებანი, გვ. 116, 133.

<sup>96</sup> იქვე, გვ. 63.

<sup>97</sup> იქვე.

საბჭო თავის ადგილზე აყენებდა გენერალს. მაგალითად, რო-  
დესაც გ. მაზნიაშვილმა შტაბის წარმომადგენელად აფხაზთა  
საბჭოში დანიშნა ვინმე დ. ცხაკაია, საბჭომ 1918 წლის 18 ივ-  
ლისს განიხილა ეს საკითხი და დაუშვებლად მიიჩნია შტაბის  
წარმომადგენლის დასწრება საბჭოს სხდომებზე, სამაგიეროდ  
მიზანშეწონილად ჩაითვალა ღია სხდომებზე საქართველოს  
მთავრობის წარმომადგენლის დასწრება<sup>98</sup>.

მოტანილი ფაქტი (არის სხვა ფაქტებიც) განა კიდევ ერთ-  
ხელ არ მეტყველებს იმაზე, რომ აფხაზთა სახალხო საბჭო  
მხარის სრული ბატონ-პატრონი იყო, რომ აფხაზეთის არაეი-  
თარი ოკუპაცია არ მომხდარა? აფხაზთა სახალხო საბჭოს  
თავმჯდომარე ვ. ა. შერვაშიძე ნ. ჟორდანიასადმი გაგზავნილ  
წერილში (1918 წლის ივლისი) ლაპარაკობს საბჭოსა და  
გ. მაზნიაშვილს შორის არსებულ უთანხმოებებზე. ვ. შერვა-  
შიძე წერს, რომ „სახალხო საბჭომ მაზნიევს მისცა ფართო  
უფლებები საალყო მდგომარეობის გამოცხადებამდეც კი,  
მაგრამ მხოლოდ და მხოლოდ სამხედრო ოპერაციების წარმო-  
ების დროს.

გთხოვთ მიუთითოთ გენერალს, რომ ძალაუფლებისა და  
საგანგებო უფლებების წყარო აფხაზეთის ტერიტორიაზე არის  
მხოლოდ აფხაზთა სახალხო საბჭო...“<sup>99</sup> აი, როგორი უფლებე-  
ბით სარგებლობდა „დაპყრობილი“ აფხაზეთი. იგი „დამპყრო-  
ბელ“ მაზნიევს თვითონ აძლევდა იმ უფლებამოსილებას, რო-  
მელიც მიაჩნდა საჭიროდ.

1918 წლის 27 ივნისს საქართველოს ჯარები (ქართული და  
აფხაზური რაზმები) შეტევაზე გადავიდნენ და პირსისხლიანი  
მტერი, რომელიც ხელმეორედ შემოვიდა აფხაზეთში მის და-  
საპყრობად, იოლად დაამარცხეს, გ. მაზნიაშვილმა სოფ. პი-  
ლენკოვო (ლესელიძე) დაიკავა, იქვე შეჩერდა, რის შესახებაც  
აცნობა საქართველოს სამხედრო მინისტრს და აფხაზთა სა-  
ხალხო საბჭოს. „როგორც ტფილისიდან, ისე აფხაზეთის  
ეროვნულ საბჭოდან, — იგონებს გენერალი, — მივიღე ანა-  
ლოგიური ბრძანებანი (ღიახ, აფხაზთა სახალხო საბჭო ბრძა-  
ნებებსაც აძლევდა საქართველოს გენერალს, ვინაიდან ქართუ-  
ლი ჯარები აქ მოვიდნენ საბჭოს განკარგულებაში და არა  
დასაპყრობად): წამეწია წინ და დამეჭირა სოჭი. მიზეზი, რო-  
გორც გადმომცეს პირდაპირი მავთულით, ვითომ და თხოვნა-  
მუდარა იყო სოჭში მცხოვრებ ქართველებისა, ხოლო აფხა-  
ზეთის ეროვნულ საბჭოს ზოგიერთი წევრი მარწმუნებდა,  
რომ აფხაზეთს ეკუთვნოდა არამც თუ სოჭი, არამედ აფხაზე-  
თის საზღვრები უძველეს დროში ანაპამდეც მიდიოდა“.<sup>100</sup>

<sup>98</sup> იხ. აფხაზეთის ცსა, ფ. ი-39, აღ. 1, ს. 3, ფ. 7.

<sup>99</sup> იქვე, ს. 6, ფ. 49 ა.

<sup>100</sup> გ. მაზნიაშვილი. მოგონებანი, გვ. 64.

აფხაზთა სახალხო საბჭომ სოჭისა და ტუაფსეს ოლქების დაკავების საკითხი განიხილა ჯერ კიდევ შეტევის დაწყებამდე სამი დღით ადრე—24 ივნისს. მიღებულ დადგენილებაში ვკითხულობთ: „აფხაზეთის ეროვნულმა საბჭომ განიხილა რა პოლიტიკური მომენტი და გაითვალისწინა რა, ჯერ ერთი, ის რომ ბოლშევიკური ანარქია, რომელიც გულს უღრღნის აფხაზეთს უკვე სამი თვის განმავლობაში, იკვებება ძირითადად სოჭისა და ტუაფსეს ოლქების მიერ და, მეორე, იმ გარემოების გათვალისწინებით, რომ შეიქმნა ბოლშევიკური განწყობილება და შენარჩუნებულია სასურსათო სიმცხელები, რაც წარმოიშვა ბოლშევიკების მიერ ტუაფსეს ნავსადგურის დაკავების მომენტიდან, ამასთან გაწყდა კავშირი ჩრდილო კავკასიასთან და შეაკავა ჩრდილო კავკასიიდან მომავალი სურსათის ტვირთი აფხაზეთისა და საქართველოს შავიზღვისპირეთისათვის; აფხაზეთში მყარი წესრიგის დამყარებისა და სასურსათო კრიზისის გადაჭრისათვის როგორც აფხაზეთში, ისე საქართველოში საჭიროდ ჩაითვალოს სოჭისა და ტუაფსეს ოლქების დაკავება ტუაფსეს ნავსადგურთან ერთად. ამ დადგენილების შესახებ ეცნობოს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას და რაზმის მეთაურს გენერალ-მაიორ მაზნიევს“<sup>101</sup>. ამონაწერი დადგენილებიდან ვ. შერვაშიძის ხელმოწერით გაეგზავნა ნ. ჟორდანიას. ამის შემდეგ მიეცა გ. მაზნიაშვილს შესაბამისი მითითებები. ივლისში საქართველოს ჯარებმა ბრძანება შეასრულეს.

საინტერესოა ვის ებრძოდა გენერალი გ. მაზნიაშვილი აფხაზეთში, ვინ იყო ის ხალხი, აფხაზეთიდან რომ გარეკეს 1918 წლის ივნისში? გ. ძიძარიას მონაცემებით, მაიკოპიდან ბოლშევიკებმა გამოაგზავნეს რაზმი 2 ათასი კაცის შემადგენლობით, აგრეთვე ვ. აგრაბამ და გ. საბუამ ჩამოიყვანეს მაიკოპიდან და ტუაფსედან 200 კაცი<sup>102</sup>.

არანაკლებ საინტერესოა, თუ როგორი იყო რუსეთიდან ჩამოსული „ინტერნაციონალისტების“, აფხაზეთის „განმათავისუფლებლების“ „კომუნისტური შეგნების“ დონე. ვ. აგრაბა თავის მოგონებებში წერდა, რომ იგი გ. საბუასთან ერთად გაიგზავნა მაიკოპში. სადაც ფრონტის ყრილობა მიმდინარეობდა, რათა იქიდან დამსმარე ძალა ჩამოეყვანა. ვ. აგრაბამოვიდა ყრილობაზე, მაგრამ იქ აფხაზეთში წამოსვლის მსურველები არ აღმოჩნდნენ, ყველას ოჯახის სურსათით უზრუნველყოფის საკითხი აწუხებდა. მაშინ მივმართე ჟუმაკობას, წერს ვ. აგრაბა, დამსწრენი დავაინტერესე იმით, რომ „ერთობ

<sup>101</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი-39, აღ. 1, ს. 6, ფ. 13.

<sup>102</sup> გ. ა. ძიძარია. აფხაზეთში საბჭოთა ხელისუფლებისათვის ბრძოლის ისტორიის ნარკვევები (1917—1918), გვ. 154—155.

მნიშვნელოვანი როდენობა ფასეული და ნოყიერი ხილის და ღვინოს, სახელობრ: ყურძნის, ატმის, კაკლის, ზეთისხილის, მანდარინის და სხვ., რომელიც გვაქვს, შეიძლება მოხვდეს მენშევიკების ხელში, მაგრამ ამის ხაცვლად აფხაზეთის რევოლუციურ კომიტეტს აუცილებლად ძიაჩნია გადაეცეს ყველა საკვები რევოლუციურ ფრონტელებს და ეს შესაძლებელია განხორციელდეს მხოლოდ გაგრის ფრონტზე საჩქაროდ დახმარების გაგზავნის პირობებში, სანამ ხეხილის რაიონები არ დაიკავეს მენშევიკებმა<sup>103</sup>. ამნაირი განცხადების შემდეგ ფრონტელების „რევოლუციური შეგნება“ მყისვე „ამაღლებულა“ და 150 კაცი ჩაწერილა მოხალისედ, ტუაფსეში კიდევ 50 „რევოლუციონერი“ დამატებია. ასე ჩამოუყვანიათ 200 კაცი.

ვ. აგრბა გვაწვდის კიდევ უფრო მნიშვნელოვან ცნობას აფხაზეთში არსებული „რევოლუციური“ ძალების შესახებ. „ერთ-ერთი ძირითადი საბრძოლო რაზმი“, რომელიც ნ. ლაკობას შეუქმნია გუდაუთაში და რომელიც „რევოლუციის პირველი დღიდან“ ყოფილა ძალიან „ერთგული“, ეს იყო თურმე „თურქული რაზმი“ რიზა-ბებინ-ოღლის მეთაურობით. ამ რაზმს ეკუთვნის პირველობა „ყველა საბრძოლო უბანზე ყველაზე სერიოზული საკითხების გადაწყვეტისას“<sup>104</sup>. თურქეთში დაბადებული და აფხაზეთში 1912 წელს ჩამოსული სულთან-ოღლი მუსტაფა ჰუსეინოვიჩი, რომელიც 1917 წლიდან იყო ყველაზე „ერთგული“ რაზმის წევრი, წერდა, რომ ის რაზმი შეადგენდა „კიარაზის“ ძირითად ნაწილს<sup>105</sup>.

„კიარაზის“ „საბრძოლო დიდებაზე“ ბევრია დაწერილი, მაგრამ ზედმეტი არ იქნება შევეხოთ მისი „გმირობის“ ნაკლებად ცნობილ მხარეს. 1918 წლის 17 ივლისს აფხაზთა სახალხო საბჭომ ვ. შერვაშიძის, დ. ალანias (მომავალი ბოლშევიკი), გ. ზუზბაის, დ. გულიას და სხვათა მონაწილეობით განიხილა „კიარაზის“ მოთხოვნები (გაიგზავნოს წარმომადგენლები ეკატერინოდარში ლაკობასთან და ეშბასთან, რათა ბოლო მოეღოს შემოსევებს აფხაზეთში, გაიყვანონ საქართველოს ჯარები, შეწყდეს მოსახლეობის განიარაღება და ა. შ.). ს. პ. ბასარიამ აღნიშნა, რომ „კიარაზის“ სათავეში დგას მღვდელი აგირბა — აშკარა ბოლშევიკი, არ შეიძლება თქმა, რომ „კიარაზელები“ გამოსწორდნენ, მათი მოთხოვნების დაკმაყოფილება არ შეიძლება. იგი ლაპარაკობს კოდორელთა კარგ თვისებებზე და „კიარაზის“ ავანტიურაზე. გუდაუთელი ლ. კარტოზია აცხადებს, რომ საჭიროა „კიარაზის“

<sup>103</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. 840, აღ. 1, ს. 4, ფ. 108.

<sup>104</sup> იქვე, ფ. 105.

<sup>105</sup> იქვე, 15, ფ. 78.

შოთავეთა დევნა, რომ მათთან ლოლიობა ზედმეტია, რადგანაც თურქული ბანდები „კიარაზთან“ ერთად სჩადიან უხამსობას, ძარცვავენ და ხოცავენ ადამიანებს. ჯოტო შერვაშიძემ მოახსენა საბჭოს, რომ „კიარაზმა“ სოხუმში ყოფნის დროს დააპატიმრა სახალხო საბჭოს თავმჯდომარე და წევრები; გუდაუთელი აფხაზები იქ ნაკლებია, ვიდრე სხვა ერების წარმომადგენლები: თუ ჩვენ მღვდელი აგირბას ჰკუპზე ვივლით, მაშინ უმჯობესია დავიშალოთ.

საბჭომ ერთხმად დაადგინა „გულისწყრომით უარი ეთქვას“ „კიარაზის“ მოთხოვნებს.<sup>106</sup>

1918 წლის 20 ივლისს აფხაზთა სახალხო საბჭოს სხდომაზე გამოვიდა გუდაუთის უბნის ბერძნული მოსახლეობის წარმომადგენელი და ილაპარაკა „კიარაზის“ მიერ ბერძნების დევნისა და ორგანიზებული ძარცვის შესახებ. ჯ. შერვაშიძემ და დ. მარშანიამ შემოიტანეს წინადადება გაიგზავნოს „კიარაზთან“ საბჭოს დელეგაცია, რომელიც შესთავაზებს მის წევრებს დაუბრუნდნენ მშვიდობიან ცხოვრებას. წინააღმდეგ შემთხვევაში მათი დაშოშმინების საკითხი გადაეცემა სამხედრო ხელისუფალთ. საბჭომ მიიღო ეს წინადადება, გამოყო დელეგაცია მათთან გასაგზავნად ა. ცვიებას, გ. კობახიას და ი. მარლანიას შემადგენლობით<sup>107</sup>.

აი, რა ძალებს ეყრდნობოდნენ აფხაზეთში ბოლშევიკები, რომელთა დიდი უმრავლესობა საქართველოს სხვადასხვა რაიონიდან ან რუსეთიდან იყო ჩამოსული; აი, ვის ებრძოდა გენერალი გ. მაზნიაშვილი — იმათ, ვინც აფხაზი ხალხის მამას-დიმიტრი გულიას და სხვა პატრიოტებს მძარცველებად და მკვლელებად მიაჩნდათ („კიარაზი“), ვინც აქ ხილულისა და ღვინოს ხელში ჩასაგდებად მოვიდა, ვინც არ ცნობდა და ებრძოდა მხარეში აღიარებულ ხელისუფლებას — აფხაზთა სახალხო საბჭოს, ვინც მიზნად ისახავდა აფხაზეთის საქართველოსაგან მოწყვეტას და მის გადაქცევას საბჭოთა რუსეთის შემადგენლობაში შემავალ სოხუმის ოლქად.

ჩვენ ვნახეთ, რომ აფხაზთა სახალხო საბჭოსა და გ. მაზნიაშვილს შორის იყო გარკვეული უთანხმოება. ამის ერთ-ერთი მიზეზი, როგორც უკვე ითქვა, გენერლის მიერ ხანდახან ძალაუფლების გადამეტება გახლდათ. იყო სხვა მიზეზიც — უკიდურესი ანტიქართული (პროთურქული და პრორუსული) ძალების მისწრაფება მოეხდინათ საქართველოს ჯარების დისკრედიტაცია, რათა მიეღწიათ მათი აფხაზეთიდან გაყვანისათვის. ამ საკითხზე აფხაზთა სახალხო საბჭოს პოზიცია იყო ცალსახა — ქართული სამხედრო ნაწილები უნდა

<sup>106</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი-39, აღ. 1, ს. 3, ფ. 5 ა.

<sup>107</sup> იქვე, ფ. 15 — 16.

დარჩენილიყვენ აფხაზეთში. 1918 წლის 17 ივლისს ს:ხალხო საბჭოს სხდომაზე გ. თუმანოვი ლაპარაკობდა იმის შესახებ, რომ გულდაუთაში მბრძანებლობენ ჯარისკაცები, ისინი ავიწროებენ მოსახლეობას და ა. შ. მას არ დაეთანხმა უბნის კომისარი ლ. კარტოზია. გ. თუმანოვისა და ლ. კარტოზიას გამოსვლების გამო აფხაზთა სახალხო საბჭოს თავმჯდომარემ ვ. შერვაშიძემ კენჭისყრაზე დააყენა საკითხი გ. მაზნიაშვილის შტაბისადმი ნდობის შესახებ. თითქმის ერთხმად გადაწყდა (მხოლოდ ორმა კაცმა თავი შეიკავა) „ხ ე ლ ა ხ ლ ა და-დასტურდეს არაერთი ჩვენი გადაწყვეტილება და ითქვას საქართველოს ნაწილების აქ ყოფნის აუცილებლობის შესახებ (ხაზგასმა ჩემია. — ჯ. გ.)<sup>108</sup>“.

1918 წლის 18 ივლისს აფხაზთა სახალხო საბჭოს სხდომაზე გამოვიდა საქართველოს მთავრობის წარმომადგენელი აფხაზეთში ი. რამიშვილი: მან დაახასიათა ზოგადპოლიტიკური ვითარება რუსეთში, ამიერკავკასიაში, საქართველოში, ილაპარაკა რევოლუციისა და დემოკრატიის მტრების წინააღმდეგ აფხაზ ხალხთან ერთად ბრძოლის აუცილებლობის შესახებ. „გარდა ამისა, — თქვა ი. რამიშვილმა, — არსებობს საშიშროება ვიწრო ნაციონალისტური და შოვინისტური ელემენტების მხრიდან, რომლებიც, გაერთიანდებიან რა ეგერეთწოდებულ „ბოლშევიკებთან“, შეუძლიათ ხელიხელჩაკიდებულები წავიდნენ დემოკრატიის წინააღმდეგ...“

აფხაზი ხალხის გონება განწყობილია ქართული დემოკრატიისა და მისი წარმომადგენლების წინააღმდეგ. რომელთა მიმართ გაავრცელეს ჭორები, თითქოს მათ მოაქვთ აფხაზი ხალხისათვის დამონება და დაპყრობა. მიდის ძლიერი აგიტაცია საქართველოს მიზნების წინააღმდეგ, ყოველივე იმის წინააღმდეგ, რაც მოაქვს თან თავისუფალ დემოკრატიულ რესპუბლიკას... ყველაფერს ამას მიყვარათ იმ აზრამდე, რომ თუ არ შევინარჩუნეთ ის მეგობრული ურთიერთობა და ის სიყვარული, რომელიც ჯერ კიდევ არ გამოლეულა ჩვენს მკერდში და იმ შემთხვევაში თუ ეს სიყვარული გამოილევა, მაშინ უკვე შეუძლებელი იქნება მისი აღდგენა. ვითარება გვეხატება იმდაგვარად, რომ უეჭველად საჭიროა ქართული ჯარების აქედან გაყვანა..., უმჯობესია დროულად გავიყვანოთ ჯარები, ვიდრე ველოდოთ სისხლისღვრას“<sup>109</sup>.

ი. რამიშვილის გამოსვლა მოულოდნელი აღმოჩნდა საბჭოს წევრებისათვის და მათი გაოცება გამოიწვია. რ. კაკუბამ განაცხადა, რომ ი. რამიშვილის მიერ „ყველაფერი გაშუქებულია მეტისმეტად მუქ ფერებში და მდგომარეობა არც ისე ცუდადაა და შეიძლება გამოსწორდეს, არ არსებობს აფ-

<sup>108</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. 1—39, აღ. 1, ს. 3, ფ. 4—5.

<sup>109</sup> იქვე, ფ. 9—9 ა.

ხაზეთის ფარგლებიდან ჯარების გაყვანისა და მისი ანარქი-  
ზმორევში ჩაგდების არავითარი აუცილებლობა<sup>110</sup>.

რ. კაკუბას მხარი დაუჭირა დ. მარშანიამ, რომელიც მე-  
ლი რიგი ფაქტების მოხმობით ცდილობს დაამტკიცოს „ი.  
რამიშვილის წუხილის უსაფუძვლობა და მიაჩნია, რომ ა-  
ვითარ შემთხვევაში რაზმის გაყვანა აფხაზეთიდან საჭირო არ  
არის“<sup>111</sup>.

კიდევ ერთი მაგალითი.

1918 წლის 20 ივლისს აფხაზთა სახალხო საბჭოს სხდომა-  
ზე გ. ზუხბაი გამოვიდა გ. თუმანოვის წინააღმდეგ, შეადარა  
იგი ლაკობას და, სხვა კომუნისტებს, რომელთა აგრესიას შე-  
უძლია დალუპვამდე მიიყვანოს აფხაზეთი. გ. თუმანოვი ხალ-  
ხის სახელით აყენებდა მოთხოვნებს საქართველოს ჯარების  
გაყვანისა და აფხაზეთის სრული დამოუკიდებლობის შესახებ.  
„თუმანოვის განცხადება ეს არ არის ხალხის ხმა“, — აღნიშ-  
ნა ზუხბაიმ. კამათში ი. რამიშვილიც ჩაერია. „იცხოვრეთ  
ისე, როგორც გინდათ. თუ მიგაჩნიათ, რომ მათ (ჯარებმა—  
ჯ. გ.) შეასრულეს თავიანთი მისია, მაშინ ისინი წავლენ... თუ  
აფხაზები თავიანთ თავზე აიღებენ ქონების დაცვას, მაშინ მას  
შეუძლია მხოლოდ მიესალმოს ამას, რადგანაც ფრონტს  
სჭირდება თითოეული ჯარისკაცი... რაც უფრო ადრე განთა-  
ვისუფლდებიან აქ სამხედრო ნაწილები, მით უკეთესია სა-  
ქართველოსათვის...“<sup>112</sup>. ი. რამიშვილმა თქვა, რომ პრობ-  
ლემაა ჯარების გაყვანის შესახებ ეწევიან მონარქისტები,  
თვითმპყრობელობის მომხრეები.

მოტანილი ფაქტები დამაჯერებლად უარყოფენ პროვოკა-  
ციულ მტკიცებას „ანექსიის“ შესახებ. პირველი მოწვევის  
აფხაზთა სახალხო საბჭო, რომელიც დღევანდელი სეპარა-  
ტისტების განსაკუთრებული სიმპათიით სარგებლობს და  
რომელიც ორჯერ გარეკეს ბოლშევიკებმა, ქართული სამხედ-  
რო ნაწილების წყალობით ერთადერთი ხელისუფლება ხდება  
აფხაზეთში.

საბჭოს აუცილებლად მიაჩნდა სოხუმში, საქართველოს ჯა-  
რების ყოფნა, რომელიც იცავდა აფხაზეთს ბოლშევიკური  
ანარქიისაგან, შინაური არეულობისაგან, უზრუნველყოფდა  
მისთვის მინიჭებული ფართო ავტონომიური უფლებების რე-  
ალიზაციას.

ძალიან გვაინტერესებს, როგორ ახსნიან თანამედროვე სე-  
პარატისტები აქ მოტანილ ფაქტებს იმის შესახებ, რომ „დამ-  
პყრობლებს“ უნდოდათ წასვლა აფხაზეთიდან, ხოლო „დამ-

<sup>110</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი-39, აღ. 1, ს. 3, ფ. 9 ა

<sup>111</sup> იქვე,

<sup>112</sup> იქვე, ფ—15 ა.

ყრობილები“ კი ამის სასტიკი წინააღმდეგნი იყვნენ და იღებდნენ დადგენილებებს, თანაც ერთხმად, „ოკუპანტების“ აქ დარჩენის თაობაზე. სეპარატისტი იმიტომაც სეპარატისტი, რომ მან ყველა სიტუაციაში თავი დაიძვრინოს. ამ შემთხვევაშიაც ფაქტებმა „იმტვირონ თავი“, თორემ ადამიანები, რომლებმაც დღისით-მზისით მთავრობის, სუკის, მილიციის—ყველას თვალწინ მოაწყვეს ბანდიტური შეიარაღებული თავდასხმა ქართველებზე და მეორე დღეს განაცხადეს—აქეთ დაგვესხნენ ქართველებიო, იოლად მოძებნიან გამოსავალს.

ვ. კობახიას მოხსენებაში გამოტოვებულია, რა თქმა უნდა, სპეციალურად ფრიად მნიშვნელოვანი საკითხი 1918 წლის ზაფხულში აფხაზეთის ტერიტორიაზე თურქული დესანტის გადმოსხმის შესახებ. აფხაზთა სახალხო საბჭომ შესაბამისი ცნობა მიიღო 1918 წლის 27 ივნისს. თურქები აფხაზეთში მოვიდნენ სახალხო საბჭოს წევრის ა. შერვაშიძისა და აგრეთვე საბჭოს კიდევ რამდენიმე წევრის მოწვევით. დესანტი დაახლოებით ათასი კაცისაგან შედგებოდა. მათ თან ჩამოიტანეს დიდძალი იარაღი.

გ. მაზნიაშვილი წერს, რომ მან ა. შერვაშიძის მამულში ინახულა ოსმალთა ოფიცრები. ერთ-ერთმა მათგანმა „განაცხადა, რომ ის მოატყუილეს აფხაზებმა, დაარწმუნეს, რომ მას დიდი პატივით დახვდებიან აფხაზები, რომლებიც მოუთმენლად ელიან ოსმალებს, საქმით კი დავრწმუნდით, სთქვა ოფიცერმა, რომ მე გარშემორტყმული ვარ ქართული ჯარებით. ამასთან მარწმუნებდა, რომ მის მთავრობას არა აქვს არავითარი სურვილი საქართველოსთან საქმე გაართულოს და მთხოვა გამეგზავნა ისინი უკან ბათუმში“<sup>113</sup>. თურქები მართლაც ჩასვეს ბარჩებში და გააგზავნეს ფოთში.

კოდორში თურქთა ავანტიურის საბოლოო ლიკვიდაცია მაინც უსისხლოდ ვერ მოხერხდა.

მათ წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოიყენეს დაქირავებული კაზაკთა რაზმები, აგრეთვე საქართველოს ჯარის ნაწილები შტაბის უფროსის პოლკოვნიკ თუხარელის საერთო ხელმძღვანელობით. სოფელ მოქეთან თურქული დესანტი შედარებით იოლად გაანადგურეს (ამასთანავე ააწიოკეს მშვიდობიანი მოსახლეობაც, გადასწვეს იმ პირთა სახლები, ვისაც თურქებთან კავშირი დასწამეს), მაგრამ ეს საკითხი ამით არ მოხსნილა დღის წესრიგიდან.

როგორი იყო აფხაზთა სახალხო საბჭოს პოზიცია? შეიძლება ითქვას, წინააღმდეგობრივი. 1918 წლის 27 ივნისს საბჭომ როგორც კი მიიღო ცნობა თურქული დესანტის სოფელ წყურგილში (აქ იმყოფებოდა ა. შერვაშიძის მამული) გად-

<sup>113</sup> გ. მაზნიაშვილი. მოგონებანი, გვ. 71—72.

ქოსსმის შესახებ, საქართველოს მთავრობის მეშვეობით განაცხადა პროტესტი. მეორე დღეს, 28 ივნისს, საბჭომ, რომლის სახდომას გ. მაზნიაშვილიც ესწრებოდა, გადაწყვიტა მშვიდობიანი გზით მოეგვარებინათ კონფლიქტი, თუმცა გ. მაზნიაშვილი ძალის გამოყენების მომხრე იყო. თურქებთან მოსალაპარაკებლად გაიგზავნა საბჭოს დელეგაცია (გ. ზუხბაი, ა. ჩუკმარი, კ. გიცბა, ვ. ლურჯუა, ს. ბასარია და ა. კოჭუაძე, რომელმაც თავისი მისია შეასრულა.

1918 წლის 19 ივლისს აფხაზთა სახალხო საბჭოს სხდომაზე გაიმართა დისკუსია თურქული დესანტის საკითხზე. ო. კიუტმა განაცხადა, რომ კოდორის უბანში არავითარი თურქული დესანტი არ არის, არიან მხოლოდ მუჰაჯირები. ი. რამიშვილმა თქვა, რომ ის კმაყოფილია საბჭოს გუშინდელი განმარტებით, რადგანაც მოიხსნა თურქული ორიენტაციის საკითხი.

ვ. ა. შერვაშიძემ საბჭოს ნებართვით აღუთქვა საქართველოს მთავრობის წარმომადგენელს, რომ აფხაზთა სახალხო საბჭოს ამჟამინდელი შემადგენლობა „დგას ერთ პლატფორმაზე საქართველოს მთავრობასთან“ და მას არ უღალატებს; იგი არ დაუშვებს თურქული ნაწილების კონცენტრაციას აფხაზეთში. საბჭომ არ იცის იმის შესახებ, რომ კოდორის უბანში ვიღაცეები აიარალებენ თურქებს. ვ. ა. შერვაშიძემ თქვა: „რადგანაც ჩვენ ვენდობით შტაბს“, მან თავისი კონტრაზვერვის მეშვეობით შეისწავლოსო ეს საკითხი.

საინტერესოდ გამოვიდა დ. მარშანია. მან განაცხადა, რომ კოდორის უბნის მხრიდან არავითარი საშიშროება არ არის. „მოღალატური ნაბიჯები ჩვენი მხრიდან არ შეიძლება იყოს, ვინაიდან ქართული ნაწილები მოწვეულია ჩვენთვის მძიმე წუთებში დახმარების გასაწევად და საერთოდ ქართველებთან ჩვენ ყოველთვის მეგობრულად ვცხოვრობდით... არიან ადამიანები, რომლებსაც სურთ წაგვიდონ ქართველებთან, მაგრამ ჩვენ ეს არ გვინდა“...<sup>114</sup>

ი. მარშანია ამბობს, რომ აფხაზი ხალხის დემოკრატიული ნაწილი არაა თურქული ორიენტაციის მომხრე, რადგანაც მას მოაქვს არა დემოკრატიზმი, არამედ დესპოტიზმი.

ს. ბასარიას თქმით, კოდორის უბანში, რამდენიმე მუჰაჯირის გარდა, არავინ არ არის.

ვრცელი სიტყვით გამოვიდა ი. რამიშვილი: „ერთხელ და სამუდამოდ უნდა გავარკვიოთ ურთიერთობა. რადგანაც ბევრი რამ ბოლომდე არ თქმულა, არის უთანხმოება და ჩვენ

<sup>114</sup> ა. კოჭუაძე ა. რჩეული თხზ., გვ. 72; აფხაზეთის ცსა, ფ. ი-39, აღ. 1, ს. 6, ფ. 49.

<sup>115</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი-39, აღ. 1, ს. 3, ფ. 11.

ერთმანეთს ვერ ვუგებთ. წყურგილის ისტორია... სულაც არაა ლიკვიდირებული... მას აქვს ცნობა, რომ მუჰაჯირებს აქედან იწვევენ, მაგრამ რა მიზნით — ეს უნდა გავარკვიოთ, იმიტომ რომ ის ბატონები, ამას რომ აკეთებენ, მოღალატეები არიან, რომლებიც სასამართლოს უნდა გადაეცეს.

ამ საქმის გულდასმით გარკვევისათვის საჭიროა შეიქმნას კომისია... არ დაეჭვრება იმას, რომ სულთანი და ენვერ ფაშა მუჰაჯირების მეშვეობით უმიზნოდ აგზავნიდნენ იარაღს, კომისიამ ეს უნდა დაადგინოს პირველ რიგში...

არ ვმალავთ იმას, რომ ცალკეულ პიროვნებებში არის შიში ქართულისადმი (გრუზინიზმი), მაგრამ ხელისუფლების არაორგანიზებულობისას შეუძლიათ ეს იდეა თავს მოახვიონ ხალხს...

სახეზეა აქ სიძულვილი საქართველოსადმი და საკმარისია ერთი აგიტატორი, რომ ეს აგიზგიზდეს... საჭიროა ეს ძირშივე აღიკვეთოს...

...ამტკიცებს აფხაზებისა და ქართველების ერთობლივი მუშაობის აუცილებლობას, რათა არ იყოს ეროვნული შუღლი და დემოკრატიის ღალატი...

ენება რა უფლებამოსილ ყრილობას (დემოკრატიული გზით არჩეული პარლამენტი, — ჯ. გ), ლაპარაკობს იმის შესახებ, რომ ყრილობა გადაწყვეტს აფხაზეთის შემდგომ პოლიტიკას: შეუერთდება თუ არა აფხაზეთი საქართველოს, რუსეთს, ან თურქეთს, ანდა გამოაცხადებს დამოუკიდებლობას... საქართველო თვითონაა სუსტი, ამიტომ შეუძლებელია ლაპარაკი მის მიერ ვინმეს დაპყრობის შესახებ და საერთოდ იგი ხელს არ შეუშლის იმათ, ვისაც სურს თვითგამოერკვეს და გამოაცხადოს დამოუკიდებლობა“<sup>116</sup>.

1918 წლის 25 ივლისს სახალხო საბჭომ გადაწყვიტა კოდორის უბანში მყოფი მუჰაჯირები მოეწვია სოხუმში, რათა საბჭო გარკვეულიყო საქმის ვითარებაში. აქვე ვ. შერვაშიძემ განაცხადა, რომ საჭიროა ა. შერვაშიძის საკითხს მივუდგეთ სერიოზულად, მას „აფხაზეთისათვის ბოროტი განზრახვით არ მოუყვანია დესანტი“<sup>117</sup>. ხმის უმრავლესობით გადაწყდა ა. შერვაშიძე დაბრუნდეს აფხაზეთში. ეს გადაწყვეტილება მეტყველებს აფხაზთა სახალხო საბჭოს არათანაბარმიმდევრობაზე თურქული დესანტის საკითხში. საინტერესოა, რა განზრახვით მოიყვანა თავადმა თურქები? — საქართველოსაგან აფხაზეთის „გასანთავისუფლებლად“ და მისი მთიელებთან შესაერთებლად, რაც შედიოდა თურქეთის სტრატეგიულ გეგმებში. თუ ა. შერვაშიძემ „კეთილი განზრახვით“ მოიყვანა

<sup>116</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი.-39, აღ. 1, ს. 3, ფ. 11\* — 12.

<sup>117</sup> იქვე, ფ. 19.

თურქები, მაშინ რატომ განაცხადა თავიდან აფხაზთა სახალხო საბჭომ ამაზე პროტესტი? ეტყობა, ეს იყო ფანდი. სინამდვილეში სახალხო საბჭოს ბევრი წევრი მხარს უჭერდა თურქოფილ ა. შერვაშიძეს.

1918 წლის 29 ივლისს ო. კიუტმა საბჭოს სხდომაზე გააკეთა განცხადება იმის თაობაზე, რომ დარჩენილი მუჰაჯირების ირგვლივ ვრცელდება კორები, თითქოს „ისინი აყალიბებენ რაღაც თურქულ რაზმებს და ეწევიან აგიტაციას თურქეთის სასარგებლოდ“<sup>118</sup>. ამასთან დაკავშირებით, თქვა მან, ჯერდაში შედგა ყრილობა მუჰაჯირების მონაწილეობით, სადაც მათ განაცხადეს, რომ ჩამოვიდნენ, რათა იცხოვრონ თავიანთ ძმებს შორის და არავის მიმართ არავითარი ბოროტი განზრახვა არა აქვთ. სახალხო საბჭოს მორიგ სხდომაზე, 1918 წლის 30 ივლისს, კ. კიუტმაც ასევე თქვა, რომ მუჰაჯირებმა გაიგეს ჩვენი გაკირვების შესახებ და ჩამოვიდნენ დასახმარებლად, „ბოროტი განზრახვა საქართველოს მიმართ მათ არა აქვთ“. ისინი შეიარაღებულიც არ არიან. „მე მაოცებს, რომ ყურადღებას აქცევენ 23 თუ 30 მუჰაჯირს, მაშინ როდესაც სხვადასხვა ეროვნების თურქეთის ქვეშევრდომი ყოველ დღე გადმოდის ნაპირზე, მაგრამ ამაზე არ ლაპარაკობენ“<sup>119</sup>.

ბ. აშბამ აღუთქვა აფხაზთა სახალხო საბჭოს, ზღვისპირეთის ფრონტის შტაბს და ი. რამიშვილს, რომ კოდორის უბანი არ ითამაშებს მოლაღატეების როლს, რადგან მათ კარგად ესმით იმ დახმარების, რომელიც ქართველმა ხალხმა აღმოუჩინა აფხაზებს. „ნუთუ ჩვენ შეგვწყევს ზურგში დანის ჩაღების უნარი“<sup>120</sup>, — თქვა ბ. აშბამ. აფხაზი ხალხი საქართველოს მოლაღატის როლში მართლაც არასოდეს არ გამოსულა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ თანამედროვე სეპარატისტებსა და მათ წინამორბედებს.

ვ. ემუხვარმა ყურადღება გაამახვილა საკითხის სირთულეზე, მას სჯერა მუჰაჯირების განცხადებების, რომ ისინი დასახმარებლად ჩამოვიდნენ, „რადგანაც ბოლშევიზმის აღმოფხვრაზე გვიან მიაქციეს ჩვენი ყურადღება“. ვ. ემუხვარის აზრით, მოვლენებსაც უნდა ჩავუკვირდეთ. „გამოცხადდნენ ისინი ჩვენთან როგორც თურქეთის რეგულარული არმიის ნაწილი და ღლეშდეს ასეთებად რჩებიან. ჯარისკაცები ვერ შეძლებდნენ დეზერტირობას ომის დროს. თურქეთში ჯერ დემობილიზაცია არ გამოცხადებულა. თუ თურქეთის მთავრობა ამას უშვებს (რომ მისი ჯარის ნაწილი აფხაზეთში იყოს. — ვ. გ.), მაშასადამე, აკეთებს განზრახ. შემოვდივარ წინადადებით

<sup>118</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი-39, აღ. 1, ს. 3, ფ. 22.

<sup>119</sup> იქვე, ფ. 24 ა.

<sup>120</sup> იქვე.

ასეთი რთული საკითხი გამოვიძიოთ<sup>121</sup>. ვ. შერვაშიძის, შ. ანჩაბაძისა და ვ. ემუხვარიის წინადადებით, მეორედ გადაწყდა მუქაჩირების სოხუმში მოწვევა.

1918 წლის 8 აგვისტოს სახალხო საბჭოს სხდომაზე (1918 წლის ოქმები მეტი არაა შემონახული) კიდევ ერთხელ განიხილეს თურქეთის დესანტის საკითხი. ს. აშხაცავამ, რომელიც სხდომას თავმჯდომარეობდა, განაცხადა, რომ საბჭომ დესანტის შესახებ არაფერი იცოდა, ირგვლივ კი ყველა იმას ლაპარაკობს, თითქოს თურქეთის ჯარების ნაპირზე გადმოსვლა აფხაზთა სახალხო საბჭოს ნებართვით მოხდაო. ს. აშხაცავამ წინადადება შემოიტანა გაიგზავნოს საბჭოს დელეგატები მომავალ ყრილობაზე ტამიშში და გავიგოთ ხორციელდება თუ არა თურქული დესანტის ნაპირზე გადმოსვლა კოლორის უბნის მცხოვრებთა მონაწილეობით.

ვ. ლურჯუამ აღნიშნა, რომ „აფხაზთა სახალხო საბჭო, რომელიც არ რეაგირებს თურქეთის დესანტის ნაპირზე გადმოსვლაზე, მოქმედებს მოღალატურად“<sup>122</sup>. მისი აზრით, საჭიროა წინადადება მიეცეს დესანტს თუ ისინი მუქაჩირებია, ჩამოვიდნენ სოხუმში, ხოლო თურქები თუ არიან, გაბრუნდნენ უკან. თუ აფხაზთა სახალხო საბჭოს თურქები ურჩევნია ქართველებს, მაშინ ვუთხრათ ეს ქართველებს და ისინი წავლენ, სხვანაირად აქ დაიწყება საომარი მოქმედება და დარჩება ჩვენი ქვეყნის მხოლოდ გეოგრაფიული სახელწოდება, თქვა ვ. ლურჯუამ.

ა. ჭოჭუამ მხარი დაუჭირა ს. აშხაცავას. გადაწყდა ტამიშის ყრილობაზე გაიგზავნოს ა. ჭოჭუა, ა. ცვიჟა, ვ. ლურჯუა და გ. ქეცბა<sup>123</sup>.

ამრიგად, 1918 წლის ზაფხულში თურქეთი ეწეოდა ფარულ ომს აფხაზეთისათვის. ამ ბრძოლაში მას ეხმარებოდა ან თანაუგრძნობდა აფხაზთა სახალხო საბჭოს წევრების გარკვეული ნაწილი. საქართველოს მთავრობას ამ მეტად საშიშ სიტუაციაშიც არ გამოუყენებია უზეში ფიზიკური ძალა სეპარატისტების მიმართ. იგი მშვიდად აგრძელებდა საუკუნეების მანძილზე დაგლეჯილი საქართველოს ტერიტორიის გამთლიანების თავიჯანვე აღებულ დემოკრატიულ, მშვიდობიან გზას.

ვ. კობახია და მისი რეფერენტები უსირცხვილოდ ცრუობენ. როდესაც ამტკიცებენ, თითქოს აფხაზთა სახალხო საბჭომ ვერ შესძლო წინ აღდგომოდა მაზნიევს და ამ უკანასკნელმა 15 აგვისტოს გარეკა იგი. ამას წერენ და ლაპარაკობენ ადამიანები, რომელთაც კრინტი არ დაუძრავთ ბოლშევიკ და-

<sup>121</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი.-39, აღ. 1, ს. 3, ფ. 24 ა — 25.

<sup>122</sup> იქვე ფ. 70.

<sup>123</sup> ი. ქეცე.

პრობლემის მიერ 1918 წლის თებერვალ-აპრილში სახალხო საბჭოს ორჯერ ნამდვილად გარეკვის, თავმჯდომარის მეთაურობით მისი წევრების დაპატიმრების შესახებ.

როგორც ე-ცით, აფხაზთა სახალხო საბჭო აირჩიეს 1917 წლის 8 ნოემბერს გლეხთა პირველ ყრილობაზე. ამრიგად, ეს არ იყო დემოკრატიული გზით არჩეული ხელისუფლების ორგანო. შემდგომში საბჭოს შემადგენლობაში რამდენიმე კაცი იქნა კოოპტირებული. 1918 წლის ივლისში აფხაზეთის უბნებში, სამურზაყანოს გარდა, სადაც ჯერ კიდევ დათარგმობდნენ ძიგუას ბანდები, ყველგან ჩატარდა აფხაზთა სახალხო საბჭოს გადარჩევები სხვადასხვა მიტინგებსა და კრებებზე. 1918 წლის 31 ივლისს სახალხო საბჭომ თავის სხდომაზე საბჭოს შემადგენლობაში არჩეულებად სცნო 35 კაცი. გუდაუთისა და კოდორის უბნებიდან ადრე არჩეული საბჭოს წევრები ჩაითვალა საბჭოდან გასულად. პირველი მოწვევის საბჭოს მიერ კოოპტირებულთა უფლებამოსილების საკითხი დასკვნისათვის გადაეცა სამანდატო კომისიას<sup>124</sup>.

აფხაზეთში არსებობდნენ აგრეთვე ქართველთა, სომეხთა და ბერძენთა ეროვნული საბჭოები. საქართველოს მთავრობის დიდი შეცდომა იყო ის, რომ იგი ფაქტობრივად არავითარ ანგარიშს არ უწევდა მათ და ზედმეტად ეფერებოდა აფხაზთა სახალხო საბჭოს. ეროვნულ საბჭოებს ჰქონდათ უთანხმოება აფხაზთა სახალხო საბჭოსთან, რომელიც ხშირად იხრებოდა თურქებისაკენ. მაგალითად, როდესაც აფხაზთა სახალხო საბჭომ 1918 წლის 28 ივლისს გამოყო 2 კაცი (გ. თუმანოვი, ს. ბასარია) კონსტანტინოპოლის კონფერენციაზე გასაგზავნად საქართველოს დელეგაციის კონსულტანტებად მუჰაჯირების საკითხში, ქართველთა, სომეხთა და ბერძენთა ეროვნული საბჭოების წარმომადგენლებმა 30 ივლისს მოითხოვეს შეეჩერებინათ დელეგატების გაგზავნა, რათა ეს საკითხი სხვა ერების წარმომადგენლებთან ერთად გადაეწყვიტათ<sup>125</sup>. ისინი ვერ დააკმაყოფილა ს. ბასარიასა და გ. ლურჯუას სიტყვებმა იმის შესახებ, რომ დელეგატები იგზავნება არა ტერიტორიის, არამედ ცალკე ერის სახელით და რომ მათ არავინ არ გაუყიდიათ. 2 აგვისტოს ხ. ავდალბეკიანის (სომხური ეროვნული საბჭო), ი. ფაშალიდის (ბერძნული ეროვნული საბჭო), ი. გოგელაშვილის, ლ. ესვანციას (ქართული ეროვნული საბჭო) და სხვათა ხელმოწერით აფხაზთა სახალხო საბჭომ მიიღო წინადადება დელეგატების გაგზავნის საკითხი გადაწყდეს ყველა ეროვნული საბჭოს წარმომადგენლების გაერთიანებულ სხდომაზე<sup>126</sup>.

<sup>124</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი-39, აღ. 1, ს. 3, ფ. 26 ა.

<sup>125</sup> იქვე, 21 ა, 24.

<sup>126</sup> იქვე, ს. 8, ფ. 2 - 4.

მოტანილი მაგალითი ადასტურებს, რომ აფხაზთა სახალხო საბჭო, რომელიც მხოლოდ ერთი ერის ინტერესებს გამოხატავდა, არ სარგებლობდა მხარის მოსახლეობის დიდი უმრავლესობის—ქართველების, სომხების და ბერძნების ნდობით. ამდენად აუცილებელი იყო დემოკრატიული არჩევნების საფუძველზე ხელისუფლების კანონიერი ორგანოს შექმნა. 1918 წლის 8 აგვისტოს აფხაზთა სახალხო საბჭომ კიდევაც გამოყო აფხაზეთის დამფუძნებელი კრების არჩევნების მოსამზადებელი კომისია (რ. კაკუბა, ნ. ხასაია, ვ. ლურჯუა, ა. ინალ-იფა).<sup>127</sup>

არჩევნების მომზადებასა და ჩატარებას გარკვეული დრო სჭირდებოდა. იმისათვის, რომ ამ პერიოდშიაც აფხაზეთს ჰყოლოდა ხელისუფლების ავტორიტეტული ორგანო, 1918 წლის 27 ივლისს აფხაზთა სახალხო საბჭომ გადაწყვიტა მოეწვია საბჭოში სხვა ერების წარმომადგენლებიც. კონისიას ვ. ემ-უხვარს, დ. ალანისა და გ. ქეცბას შემადგენლობით დაევალა, სხვა ერების წარმომადგენლობის ფორმისა და რაოდენობის საკითხის გადაწყვეტა.<sup>128</sup>

მაღე აფხაზთა სახალხო საბჭოს შემადგენლობა უმნიშვნელოდ შეიცვალა. მის შემადგენლობაში შევიდა ახალი ხალხი—სხვადასხვა ერების წარმომადგენლები. აი, ამას უწოდებენ სეპარატისტები საბჭოს გარეკვას. საბჭოს შემადგენლობაში შემდგომშიაც მოხდა ცვლილებები. მაგალითად, ორი ოქტომბრის სხდომაზე საბჭოში დაუშვეს გულაუთის უბანში დამატებით არჩეული დელეგატები. იმავე სხდომაზე საბჭოს წევრად მიიღეს ძველი შემადგენლობიდან ს. აშხაყაძე და ესტონელი ხალხის წარმომადგენელი ი. მიხელსონი.<sup>129</sup> ე. ი. 1918 წლის აგვისტოში მოხდა აფხაზთა სახალხო საბჭოს რეორგანიზაცია, მისი შემადგენლობა შეიცვალა სხვა ეროვნებების წარმომადგენლებით, რასაც, უთუოდ, დადებითი მნიშვნელობა ჰქონდა მრავალეროვანი აფხაზეთისათვის.

თუ ეს ასეა, მაშინ საიდან მოდის მტკიცება 1918 წლის 15 აგვისტოს სახალხო საბჭოს გარეკვის შესახებ? სეპარატისტები აქ ეყრდნობიან თეთრგვარდიელი გენერლის ა. დენიკინის წერილს (1919 წლის 1 თებერვალი), რომელიც მან ა. შერვაშიძის თხოვნით გაუგზავნა ინგლისელ გენერლებს<sup>130</sup> (ამის თაობაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი) და რომელიც 1919 წლის 15 აპრილს დაგმო სახალხო საბჭომ (მათ შორის იქ მოკალა-

<sup>127</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი.-39, აღ. 1, ს. 3, ფ. 70 ა.

<sup>128</sup> იქვე ფ. 20—20 ა.

<sup>129</sup> ნაშე სლოვო, 1918, 5 ოქტომბერი.

<sup>130</sup> ა. დენიკინის წერილი გამოქვეყნებულია წიგნში: — ს. ლაკობა. აფხაზეთის პოლიტიკური ისტორიის ნარკვევები, გვ. 70 — 71.

თებულმა სეპარატისტთა ჯგუფმა) როგორც სინამდვილისადმი შეუსაბამო<sup>131</sup>.

1918 წლის შემოდგომისათვის მდგომარეობა აფხაზეთში კვლავ დაძაბული რჩება. ბოლშევიკური და თურქული ავანტიურის ჩაშლის შემდეგ ანტიქართულმა ძალებმა გეზი თეთრგვარდიულ გენერალ ალექსიეევზე აიღეს, რომელიც უკმაყოფილო იყო საქართველოს მიერ სოჭი—ტუაფსეს რაიონების დაკავებით. სეპარატისტებმა დელეგაცია აფრინეს ალექსიეევთან და თხოვეს დახმარება საქართველოს წინააღმდეგ ბრძოლაში. თეთრგვარდიელები ამის შემდეგ უხეშად ერეოდნენ საქართველოს საშინაო საქმეებში.

1918 წლის 25 სექტემბერს შესდგა საქართველოს (ე. გეგეჭკორი, გ. მაზნიაშვილი), ყუბანის მთავრობის (ბიჩი, ნ. ვორობიოვი,) და მოხალისეთა არმიის (მ. ალექსიევი, ა. დენიკინი, ვ. შულგინი და სხვ.) წარმომადგენელთა თათბირი<sup>132</sup>. თეთრგვარდიელებმა, უნდა ვივარაუდოთ, აფხაზ სეპარატისტებთან შეთანხმებით მოითხოვეს დაებრუნებინათ მათთვის არა მარტო სოჭი, არამედ „რუსული ტერიტორია“ — გაგრის ოკრუგი, ხოლო საკუთარი საზღვრები გადაეწიათ აფხაზეთს იქით. აი, თათბირის მონაწილეთა გამონათქვამები:

„ის საზღვრები, რომელიც დადებული იყო 1905 წელს, დაცული უნდა იქნეს და მხოლოდ ამ უცილობელი პირობით ჩვენ შეგვიძლია მოვრიგდეთ ერთმანეთში“ (ალექსიევი). იგივე განცხადება გააკეთა ბიჩმა. ვორობიოვის აზრით, გაგრა ეკუთვნის რუსეთს, ხოლო საქართველოს საზღვარი აფხაზეთს იქით უნდა დაწესდესო, „რადგან ჩვენ გვაქვს ცნობები, რომ აფხაზები არაფერს ზოგავენ და ცდილობენ ისევ შევიდნენ რუსეთის შემადგენლობაში“. მეორე დღეს, 26 სექტემბერს, ვორობიოვმა განაცხადა, რომ არ არსებობს გაგრის საქართველოსადმი კუთვნილების დამადასტურებელი არც ეთნოგრაფიული და არც ისტორიული საბუთი. „გაგრის იქით არის კიდევ აფხაზეთი, რომელსაც ჩასაყლაპავად ვერავის მივცემთ“, — დასძინა ვორობიოვმა. თათბირის დასასრულს ალექსიეევმა კიდევ ერთხელ დაადასტურა: „ჩვენ ვერ დავთმობთ რუსეთის მიწა-წყალს, როგორიც არის სოჭი და გაგრის ოლქები“<sup>133</sup>. თათბირი უშედეგოდ დამთავრდა.

თათბირის მონაწილემ ნ. ვორობიოვმა 1919 წელს ღონის როსტოვში გამოსცა წიგნაკი „სოხუმის ოლქზე (აფხაზეთზე) საქართველოს უფლებების განცხადების უსაფუძვლობის შე-

<sup>131</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი.-39, აღ. 1, ს. 7, ფ. 5 — 5 ა.

<sup>132</sup> იხ. თათბირის სტენოგრაფიული ანგარიში.—გ. მაზნიაშვილი. მოგონებანი, გვ. 79 — 133.

<sup>133</sup> გ. მაზნიაშვილი. მოგონებანი, გვ. 81 — 82, 84, 101 — 102, 105, 109.

სახებ“. 1918 — 1919 წლების მოვლენებს ავტორი ინტერპრეტირებს, როგორც პოლიტიკას საქართველოს მხრიდან „გადაყლაბონ მათთან ოდნავდაც არამონათესავე აფხაზეთის ჯალხი...“. იგი ავლენს სრულ არაკომპეტენტურობას საქართველოა და მისი ნაწილის — აფხაზეთის ისტორიის საკითხებში.

მოხალისეთა არმია, ეყრდნობოდა რა ადგილობრივი სეპარატისტების მხარდაჭერას, მალე სიტყვიდან საქმეზე გადავიდა. 1918 წლის ოქტომბრის დასაწყისში მისი წაქეზებით მოხდა აფხაზეთში გადატრიალების მცდელობა. ეს ფაქტიც, რა თქმა უნდა, გაყალბებულია ვ. კობახიას მოხსენებაში, რომელშიც ხათქვამია, რომ საქართველოს ცენტრალურმა მთავრობამ ძალით გარეკა „ხელისუფლების კანონიერი ორგანო“ — აფხაზთა სახალხო საბჭო. სოხუმში დატრიალებული მოვლენების შესახებ საქართველოს მთავრობას, სწორედ „ხელისუფლების კანონიერ ორგანოს“ თავმჯდომარემ აცნობა. მის დეპეშაში ნათქვამი იყო, რომ საოლქო კომისარმა მარღანიამ, აფხაზეთის შიხაგან საქმეთა მინისტრმა რ. ჩქოტუამ, პროტურქულმა ჯგუფმა, რომელმაც ახლა ორიენტაცია აიღო ალექსეევზე, ალყაში მოაქციეს ის შენობა, სადაც სახალხო საბჭო მუშაობდა. მეამბოხეებმა მიაღწიეს პრეზიდენტის გადადგომას. მაგრამ მალე მოვიდა მთავრობის ჯარი, რომელმაც იოლად აღადგინა წესრიგი. დეპეშაში ნათქვამია, რომ აუცილებელია სახალხო საბჭოს დათხოვნა და ახალი დემოკრატიული არჩევნების ჩატარება. მხარის მართვის საქმე, ახალი საბჭოს არჩევამდე შეთავაზებული იყო გადასცემოდა საქართველოს მთავრობას. საბჭო ასევე ითხოვდა შეთქმულების მონაწილეების დ. მარღანიას, რ. ჩქოტუას, ა. ინალ-იფას, ს. აშბაცავას, გ. თუშანოვის, ნ. მარშანიას და სხვათა დაპატიმრებას, ისეთი ზომების მიღებას, რომლებიც გამორიცხავდნენ ალექსეევს მომხრეთა ავანტიურას მომავალში<sup>135</sup>. ასეთი ცნობა მიიღო მთავრობამ ვ. შერვაშიძის, დ. ემუხვარის, ა. გოგელაშვილის, ი. ფაშალიდის, პ. გელოვანის ხელმოწერით.

1918 წლის 10 ოქტომბერს მთავრობამ მიიღო დადგენილება<sup>136</sup>, რომლითაც დაგმო სახალხო საბჭოს წევრთა ხაწილის საქციელი, რომლებიც დაადგნენ აფხაზი და ოლქის სხვა ხალხების ინტერესების ღალატის გზას. მთავრობამ გამოაცხადა სახალხო საბჭოს დათხოვნა, რომელიც მოღალატეთა დანაშაულით „მოკლებული იყო შესაძლებლობას ემუშავა ჯალხის საკეთილდღეოდ“ და რომლის წევრებიც არ იყვნენ

<sup>134</sup> ა. მ ე ნ თ ე შ ა შ ვ ი ლ ი. მითითებული ნაშრომი, გვ. 19.

<sup>135</sup> საქართველოს ცნობა, ფ. 1861, აღ. 2, ს. 37, ფ. 64 — 69 ა.

<sup>136</sup> იქვე, ფ. 71.

არჩეული ყველა იმ წესის დაცვით, რომელიც უზრუნველყოფდა სოხუმის ოლქის მთელი მოსახლეობის ნამდვილი ინტერესების გამოხატვას. სახალხო საბჭოს არჩევნების ჩასატარებლად შეიქმნა ცენტრალური საარჩევნო კომისია ვ. შერვაშიძის, ი. რამიშვილის, ვ. ლურჯუას, ი. ფაშალიძის, გ. შანშიევის შემადგენლობით.

სახალხო საბჭოს დათხოვნასთან დაკავშირებით აფხაზეთის საკმეთა მინისტრის რწმუნებანი ცნობილ იქნა ძალადაკარგულად, ხოლო მისი ფუნქციები დროებით დაეკისრა შინაგან საკმეთა მინისტრს.

ცენტრალური საარჩევნო კომისია (თავმჯდომარე ვ. შერვაშიძე) შეუდგა მუშაობას. სახალხო საბჭოს არჩევნების შესახებ დებულების პროექტის შესამუშავებლად კომისიამ მოიზიდა მოსახლეობის სხვადასხვა ფენებისა და პოლიტიკური პარტიების წარმომადგენლები. გარდა ამისა, გაგრის, გუდაუთის, გუმისთის, კოდორის და სამურზაყანოს უზნობრიდან კომისიის შემადგენლობაში კოოპტირებულ იქნა სამ-სამო აფხაზი. დებულების პროექტი შემუშავდა და ნოემბრის დასასრულს წარედგინა მთავრობას. 1918 წლის 17 დეკემბერს, მოისმინა რა შინაგან საკმეთა მინისტრის მოხსენება აფხაზეთის საქმეებზე, მთავრობამ მოიწონა პროექტი და დასამტკიცებლად გააძისცა პარლამენტს. მთავრობის დადგენილებაში ასევე აღნიშნულია: „გამოქვეყნდეს მთავრობის მიმართვა, სადაც მითითებულ უნდა იქნეს, რომ აფხაზეთს ენიჭება სახალხო წარმომადგენლობის უფლება და ამით შინაური ცხოვრების მოწყობა ავტონომიის საწყისებზე“<sup>137</sup>. იმავე დადგენილებით. საგანგებო კომისიის მიერ გამოძიებული მასალები იმ ზარალის შესახებ, რაც საქართველოს რაზმებმა მიაყენეს მოსახლეობას კოდორის რაიონში თურქი ასკერების წინააღმდეგ და კრასნოდარიდან ბოლშევიკური ჯარების წინააღმდეგ წარმოებული ბრძოლებისას, გადაეცა იუსტიციის მინისტრს.

სახალხო საბჭოს არჩევნების შესახებ დებულების პროექტი შედგენილი იყო საქართველოს დამფუძნებელი კრების არჩევნების შესახებ კანონის საფუძველზე, მაგრამ მასში შეტანილ იქნა მნიშვნელოვანი ცვლილებები. რამდენადაც მოკლეა სახალხო საბჭოს საბოლოოდ უნდა გადაეწყვიტა ქართველ-აფხაზთა ურთიერთობის საკითხი, არჩევნებში მონაწილეობის უფლება ენიჭებოდათ არა მარტო საქართველოს მოქალაქეებს, არამედ ყველა მოქალაქეს, რომელნიც აფხაზეთში დამკვიდრებულნი იყვნენ 1914 წლის 19 ივლისამდე — პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამდე (ასეთი გადაწყვეტილება აფხაზთა სახალხო საბჭომ ჯერ კიდევ 1918 წლის 2 ოქ-

<sup>137</sup> იხ. საბჭოთა აფხაზეთი, 1990, 4 აგვისტო.

ტომბერს მიიღო)<sup>138</sup>. სახალხო საბჭოში არჩევის უფლებით სარგებლობდნენ პირები, რომლებმაც აფხაზეთში ბინადრობის უფლება მოიპოვეს 1914 წლის 19 ივლისის შემდეგაც, აგრეთვე აფხაზეთში არმოსახლე საქართველოს ქვეშევრდომები.

ი. რამიშვილი ურჩევდა მთავრობას და პარლამენტს დაემტკიცებინათ დებულება წარმოდგენილი სახით. 1918 წლის 18 დეკემბერს იგი წერდა: „საქართველო-აფხაზეთის ურთიერთობა განსაკუთრებული სიფრთხილის ღირსია.

დღემდის იქ მოქმედებდა მხოლოდ ხმალი მთავრობისა და ამის მეოხებით ეს კუთხე შედარებით დამშვიდებას ეღირსა. მაგრამ სამხედრო მოქმედებას მუდამ თან სდევს მშვიდობიანი ხალხის ამა თუ იმ სახით შევიწროება. ამიტომაც აფხაზეთში ამჟამად ჩუმი უკმაყოფილება გაისმის. საჭიროა ფართო დადებითი მოღვაწეობა, რასაც ჩვენ მხოლოდ ახლა უნდა შევუდგეთ, სანამ გვიანი არ არის. ეს მით უფრო აუცილებელია, რომ ამჟამად სახალხო საბჭო აღარ მოქმედებს, ხოლო ეს იწვევს მრავალ გაუგებრობას და ხიფათს უმზადებს ჩვენს გავლენას აფხაზეთში.

პირველ რიგში სახალხო საბჭოს მოწვევა უნდა დაისვა, რა საფუძველზე უნდა აიგოს საარჩევნო კანონი?

აფხაზეთის სახალხო საბჭომ უნდა გადაჭრას ჩვენთან დამოკიდებულების ფორმა და ჩვენთან შეთანხმებით შექმნას ურთიერთობის უფლებრივი ნორმები. ამიტომაც საარჩევნო უფლებით მხოლოდ საქართველოს მოქალაქეთა აღჭურვა, როგორც ფორმალურად მიუღებელია, აგრეთვე პოლიტიკურადც არამიზანშეწონილად უნდა ჩაითვალოს. კითხვის ასე დასმა პოზიერ ნიადაგს მოუპოვებდა იმ ჯგუფს, რომელიც საქართველოს წინააღმდეგ გამოდის და რუსეთისაკენ ხტობა, ვინაიდან კითხვის ასე დასმას საქართველოს მიერ აფხაზეთის დამონების სურვილით ახსნიდნენ. ასეთ მტკიცებას მიეცემოდა იურიდიული საფუძველიც. ვინაიდან, თანახმად ჩვენი აფხაზეთთან ხელშეკრულებისა, სახალხო საბჭომ თვით უნდა გადაჭრას საქართველოსთან ურთიერთობის ფორმა. ჩვენ ამ ხელშეკრულებაზე ვდგევართ და მის უარყოფას შეუძლებლად ვრაცხთ...

ცხადია, საარჩევნო უფლება უნდა მიენიჭოს აფხაზეთის ყველა მოქალაქეს, რომელიც ომამდე იქ დასახლდა და მუდმივი ბინადრობა აქვს მიუხედავად ქვეშევრდომობისა...

ასეთი საარჩევნო კანონის შემოღებით ჩვენ საშუალება მოგვეცემა თავის გარშემო აფხაზეთის ერთა ერთგული ნაწილი შემოვიკრიბოთ და მით რესპუბლიკას ეს მხარე მჭიდროდ

<sup>138</sup> იხ. ნაშე სლოვო, 1918, 5 ოქტომბერი.

დავეუკავშიროთ. სხვა აფხაზეთ-საქართველოს ურთიერთობის გაქწევების ხელისშეწყობა იქნება“<sup>139</sup>.

ი. რამიშვილის წერილი ერთხელ კიდევ გვარწმუნებს იმაში, რომ საქართველოს მთავრობას აფხაზეთის მიმართ არაოფიციალური ბოროტი ზრახვები არ ჰქონდა.

წარმოდგენილ პროექტს პარლამენტში იცავდა ბ. ჩხიკვიშვილი, რომელიც საქართველოს მთავრობამ 1918 წლის 10 ოქტომბერს ახალი სახალხო საბჭოს არჩევნებამდე დანიშნა სოხუმის ოლქის კომისრად.

1918 წლის 27 დეკემბერს პარლამენტმა თითქმის უცვლელად დაამტკიცა სახალხო საბჭოს არჩევნების დებულება<sup>140</sup>, რომლის საფუძველზე 1919 წლის თებერვალში აფხაზეთში ჩატარდა მის ისტორიაში პირველი და ჯერ-ჯერობით უკანასკნელი დემოკრატიული არჩევნები. სახალხო საბჭო აირჩიეს 40 კაცის შემადგენლობით. საბჭოს პირველი სხდომა გაიმართა 1919 წლის 18 მარტს. ის გახსნა უხუცესმა დეპუტატმა ი. რამიშვილმა, რომელმაც თქვა: „ძალიან მძიმე და რთულ დროს იკრიბება ახალგაზრდა საბჭო. აფხაზეთი ღიდი ხანია, რაც გადაიქცა რევოლუციასა და კონტრრევოლუციას შორის, დემოკრატიზმსა და მონარქიზმს შორის ბრძოლის არენად, რომელსაც მოაქვს ხალხთა მასების სრული დამონება და სოციალური დაკბალვა. სახალხო საბჭოს მოვალეობაა ერთხელ და სამუდამოდ ბოლო მოუღოს მერყეობასა და სიმხდალეს დემოკრატიის დამკვიდრებაში და საბოლოოდ განსაზღვროს მთელი ოლქის პოლიტიკური კურსი... გაუმარჯოს თავისუფალ აფხაზეთს! გაუმარჯოს აფხაზეთსა და საქართველოში მცხოვრებნი ყველა ხალხის ძმობას, ერთობას, სიყვარულს! გაუმარჯოს რეაპუბლიკის ლაშქარს, რომელიც მკერდით იცავს აფხაზეთის ტერიტორიას!“<sup>141</sup>.

სახალხო საბჭოს თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა დ. ემუხვარი, პირველ მდივნად — გ. კოროლიოვი. თავმჯდომარის პოსტი მალე კვლავ დაიკავა ვ. შერვაშიძემ, ხოლო დ. ემუხვარი სათავეში ჩაუდგა აფხაზეთის მთავრობას — კომისარიატს.

სახალხო საბჭოში შევიდნენ: სოციალ-დემოკრატები — 27, ესერები — 3, სოციალისტ-ფედერალისტი — 1, ეროვნული დემოკრატი — 1, კოლონისტი — 1, დამოუკიდებელი სოციალისტები — 4 და დამოუკიდებელი სოციალისტებისაგან გამოყოფილი უკიდურესი მემარჯვენე ჯგუფი — 3. 1919 წლის ნოემბერში სოციალ-დემოკრატებს გამოეყო ჯგუფი, რომელმაც

<sup>139</sup> საქართველოს ცნობა, ფ. 1826, აღ. 1, ს. 159, ფ. 2 — 2 ა.

<sup>140</sup> იქვე, ფ. 37 — 45.

<sup>141</sup> იქვე, ფ. 1823, აღ. 1, 953, ფ. 108.

შექმნა სოციალ-დემოკრატ-ინტერნაციონალისტთა ფრაქცია (3 კაცი)<sup>142</sup>.

სახალხო საბჭოში ფაქტობრივად ჩამოყალიბდა ორი მიმდინარეობა — დემოკრატიული, პროქართული და პრორუსული (იმისდამიუხედავად, რუსეთი გახდებოდა დენიკინური თუ ბოლშევიკური). დამოუკიდებელ სოციალისტთა ჯგუფი (დ. ალანია, ი. მარლანია, მ. ცაგურია, ს. ჯანბა), რომელსაც ეკავა ბოლშევიკური ორიენტაცია, ხშირად გამოდიოდა დენიკინელებთან ერთად (ა. დემიანოვი და სხვ). დამოუკიდებელ სოციალისტებს მხარს უჭერდნენ ასევე სოციალ-დემოკრატი-ინტერნაციონალისტები (კ. ბარციცი, დ. ძეუია, მ. თარნავა).

1919 წლის 20 მარტს სახალხო საბჭომ მიიღო „აქტი აფხაზეთის ავტონომიის შესახებ“, რომელშიც ნათქვამია:

„აფხაზეთის პირველმა სახალხო საბჭომ, რომელიც არჩეულია საყოველთაო, პირდაპირი, თანაბარი და ფართული არჩევნების საფუძველზე, თავისი 1919 წლის 20 მარტის სხდომაზე აფხაზეთის ხალხთა სახელით, დაადგინა:

1. აფხაზეთი შედის საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შემადგენლობაში, როგორც მისი ავტონომიური ერთეული, რის შესახებაც ეცნობოს საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობას და მის დამფუძნებელ კრებას.

2. ავტონომიური აფხაზეთის კონსტიტუციის შესადგენად და ცენტრალურ და ავტონომიურ ხელისუფლებას შორის ურთიერთობათა დასადგენად არჩეულ იქნეს შერეული კომისია წევრთა თანაბარი რაოდენობით საქართველოს დამფუძნებელი კრებისაგან და აფხაზეთის სახალხო საბჭოსაგან და ამ კომისიის მიერ შემუშავებული დებულებები მათი საქართველოს დამფუძნებელი კრებისა და აფხაზეთის სახალხო საბჭოს მიერ მიღების შემდეგ შეტანილ უნდა იქნენ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის კონსტიტუციაში“<sup>143</sup>.

აქტის პირველ პუნქტს კენჭი ეყარა ფარულად. 34 დამსწრე დეპუტატიდან 27-მა მას ხმა მისცა, 3-მა თავი შეიკავა, 4-ს ხმის მიცემაში მონაწილეობა არ მიუღია. მეორე პუნქტი ერთხმად იქნა მიღებული, უარი ეთქვა შესწორებას „საქართველოსთან, ამ უკანასკნელის პოლიტიკური წყობის შეცვლის შემთხვევაში კავშირის გაწყვეტის გარანტიების შესახებ“<sup>144</sup>.

1918 წლის დასასრულს გერმანელების ადგილი ამიერკავკას-

<sup>142</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი-39, აღ. 1, ს. 11, ფ. 53, 55 — 56.

<sup>143</sup> იქვე. ს. 16, ფ. 41.

<sup>144</sup> საქართველოს ცსა, ფ. 1853, აღ. 1, ს. 853, ფ. 109.

სიაში დაიკავეს ინგლისელებმა. ისარგებლა რა ამით, მოხალისეთა არმიამ გააძლიერა თავისი ჩარევა საქართველოს, კერძოდ, აფხაზეთის საშინაო საქმეებში. 1919 წლის დასაწყისში დენიკინმა დაიკავა გაგრა. სეპარატისტები კვლავ ამოძრავდნენ. 1919 წლის 15 აპრილს სახალხო საბჭოს სხდომაზე რიგგარეშე განცხადებით გამოვიდა ი. რამიშვილი — ინგლისის მისიისადმი მოხალისეთა არმიის მემორანდუმის თაობაზე. ყველა ფრაქციის წარმომადგენელმა, გარდა მეზარჩვენეთა, გამოთქვეს აბსოლუტურად უარყოფითი დამოკიდებულება დენიკინის არმიის მიმართ, რომელსაც, მათი აზრით, მოჰქონდა დამონება და ცარიზმი. სახალხო საბჭომ მიიღო შემდეგი რეზოლუცია: მოისმინა რა საბჭოს წევრის ი. ი. რამიშვილის განცხადება ინგლისის სარდლობისადმი მოხალისეთა არმიის მემორანდუმის თაობაზე, რომელშიც, სხვათაშორის, ნათქვამია: „აფხაზეთის მოსახლეობა, მემორანდუმის ცნობით, მეტისმეტად მტრულად არის განწყობილი ქართველებისადმი და მიილტვის რუსეთისაკენ, ნიადაგ მიმართავს მოხალისეთა არმიას თხოვნით დახმარების შესახებ ქართველების გაძევებისა და სოხუმის ოლქის რუსეთთან შეერთების შესახებ. აფხაზი ხალხის ოფიციალური წარმომადგენლებისაგან მსგავსი განცხადების მიღების გამო მთავარსარდალმა მიმართა გენერლებს მილკესა და ფორესტიე უოკერს (დებუშოთ, რომელშიც ამ მხარის დაშორების მიზნით სთავაზობს შემდეგ ზომებს:

1. ქართული ჯარისა და ადმინისტრაციის დაუყოვნებლივ განდევნა ოლქიდან.

2. ოლქის გამოცხადება ნეიტრალურად, მასში წესრიგის დაცვა დაეკისროს ხალხის მიერ თავისუფლად არჩეულ ხელისუფალთ.

3. ქართველთა გაყვანა მდინარე ენგურს გაღმა“.

აფხაზთა სახალხო საბჭო საქვეყნოდ აცხადებს:

1) აფხაზეთის ერთადერთი უფლებამოსილი, სრულუფლებიანი წარმომადგენელია აფხაზთა სახალხო საბჭო, რომელიც არჩეულია ყველაზე დემოკრატიულ საწყისებზე; 2) რომ ამ საბჭოს მეშვეობით აფხაზეთმა დაამყარა გარკვეული და მყარი კავშირი საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან, შევიდა რა მასში როგორც ავტონომიური ნაწილი და ამით სავესებით განსაზღვრა საქართველოსთან საერთო სახელმწიფო საზღვრები, 3) რომ მემორანდუმში ხსენებული აფხაზი ხალხის ყოველგვარი „ოფიციალური წარმომადგენლები“ სხვა არა არიან რა, ვიდრე თვითმარქვეები, აფხაზეთისა და საქართველოს დემოკრატიის მტრები, რომლებიც დაინტერესებულნი არიან კონტრრევოლუციისათვის ხელსაყრელი პირობების შექმნით, ძველი წესრიგის რესტავრაციითა და დემოკრატიულ წყობის მოსპობით; 4) რომ აფხაზეთის დემოკრატია, საქართ-

ველოს დემოკრატიასთან კავშირში შესძლებს ალაგმოს აფხაზი ხალხის დაუპატრუებელი „წარმომადგენლები“, გაიმარჯვოს კონტრარევოლუციაზე და მის აგენტებზე და აზიმიზინოს რევოლუციის დიად ლოზუნგს; 5) რომ აფხაზეთის სახალხო საბჭოს სურს იცოდეს, ვინ არიან ეს „ოფიციალური წარმომადგენლები“, რომლებიც აფხაზი ხალხის სახელით მიმართავენ მოხალისეთა არმიას. სახალხო საბჭო გმობს იმ თვითმარქვია წარმომადგენლებს როგორც ხალხის მტრებს და მემორანდუმის მტკიცება მიაჩნია სინამდვილისადმი შეუსაბამოდ; 6) ეს რევოლუცია საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის მეშვეობით ეცნობოა მოკავშირე სახელმწიფოებს“<sup>145</sup>.

მოხალისეთა არმიის მემორანდუმმა აღაშფოთა დამოუკიდებელ სოციალისტთა ფრაქციაც კი, რომელმაც თავისი რევოლუციის პროექტში დაგმო აფხაზი ხალხის „ოფიციალური წარმომადგენლები“, უწოდა მათ თვითმარქვიები და აფხაზეთის დემოკრატიის მტრები. მოთხოვნა მათი გვარების გამოქვეყნება<sup>146</sup>. მალე დადგინდა, რომ საქართველოსაგან აფხაზეთის „განთავისუფლები“ თხოვნით დენიკინს ეახლა ა. შერვაშიძე<sup>147</sup>.

მოხალისეთა არმიის მემორანდუმის სრული ტექსტი 1989 წლის ივნისში „ამშვენებდა“ აფხაზეთის სახელმწიფო ფილარმონიის შენობას, სადაც მიმდინარეობდა სახალხო ფორუმის მიერ ორგანიზებული ანტიქართული აქცია. ეს ფაქტი, ჩვენი აზრით, მიუთითებს დღევანდელ სეპარატისტთა სულიერ ნათესაობაზე დენიკინთან, მათს განუხორციელებელ სურვილზე— აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის აღდგენის შიშით აფხაზეთი შეუერთონ რუსეთს.

ერთიანი განუყოფელი რუსეთის ლოზუნგით დენიკინის პრეტენზიები აფხაზეთის ტერიტორიაზე გრძელდებოდა შემდგომშიაც. 1919 წლის 23 მაისს ე. გეგეჭკორმა და ნ. რამიშვილმა თათბირი გამართეს დენიკინის წარმომადგენელთან ინგლისელ გენერალ ბრიგსთან. ე. გეგეჭკორი დაჟინებით მოითხოვდა საზღვრის დაწესებას მდინარე მეზადირთან. ბრიგსი იცავდა დენიკინის პირობებს: უკან დაეხიათ მდინარე ბზიფს აქეთ. იგი იმის წინააღმდეგი უკვე აღარ იყო, რომ სოხუმის ოლქი დროებით დარჩენილიყო საქართველოს მთავრობის მმართველობის ქვეშ იმ პირობით, თუ უზრუნველყოფილი იქნებოდა რუსეთის ქონების უსაფრთხოება როგორც სოხუმის ოლქში, ისე საერთოდ საქართველოში.

<sup>145</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი.-39, აღ. 1, ს. 7, ფ-5 — 5 ა.

<sup>146</sup> იქვე, ფ. 5 ა.

<sup>147</sup> ნაშე სლოვო, 1919, 21 ივნისი.

თათბირმა ვერ შეძლო მიეღწია რაიმე შეთანხმებისათვის<sup>148</sup>. დენიკინის აგრესიული მოქმედებანი სულ უფრო საშიში ხდებოდა. იმისათვის, რომ მიეპყროთ ევროპის სახელმწიფოთა ყურადღება საქართველოს წინააღმდეგ დენიკინის აგრესიული მოქმედებებისათვის, 1919 წლის 14 ივნისს პარიზში საქართველოს დელეგაციის მეთაურმა ნ. ჩხეიძემ მიმართა ამერიკის შეერთებული შტატების, დიდი ბრიტანეთის, იტალიისა და იაპონიის დელეგაციებს წერილით, რომელშიც ლაპარაკი იყო დენიკინის გეგმებზე — საქართველოსთვის წაერთმია მნიშვნელოვანი ტერიტორია, რომელიც შეადგენდა „აფხაზეთის ნაწილს, რომლის საქართველოსთან შეერთება სანქციონირებული იყო მისი ხალხის კენჭისყრით, და რომლის მმართველობას საქართველოს რესპუბლიკის ფარგლებში უზრუნველყოფდა საყოველთაო კენჭისყრით არჩეული აფხაზეთის სახალხო საბჭო“<sup>149</sup>.

1919 წლის ივნისის დასაწყისში ესტონეთის, ლატვიის, ჩრდილოეთ კავკასიის, საქართველოს, აზერბაიჯანის, ლიტივისა და პოლონეთის წარმომადგენლებმა მიმართეს დიდი სახელმწიფოების წარმომადგენლებს დენიკინის აგრესიული მოქმედების წინააღმდეგ პროტესტის ნოტიო<sup>150</sup>.

აქვე ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს განსაკუთრებით თბილი ურთიერთობა ჰქონდა ჩრდილოეთ კავკასიის რესპუბლიკასთან, რომელიც 1918 წლის 11 მაისს შეიქმნა. ავ უკანასკნელის შემადგენლობაში, მიუხედავად სეპარატისტთა მტკიცებისა (კავკაზ, 1990. №1, 1 ოქტომბერი), აფხაზეთი არასოდეს არ შედიოდა, იგი არც ტერიტორიულ პრეტენზიებს უყენებდა საქართველოს. ნ. ყორდანიას წერდა: „განსაკუთრებით ყურადღებას ვაქცევდი მთიელთა რესპუბლიკას, არ იყო არც ერთი შემთხვევა, მათ თხოვნაზე დახმარების შესახებ უარი გვითქვას. თბერვალში (1919 წელი. — ჯ. გ.) გვთხოვეს სამხედრო იარაღი, მთავრობამ დაადგინა მიეცეს მათ ყოველივე, რაც სჭირიათ სამხედრო საწყობიდან. არავისათვის ასეთი დახმარება არ გაგვიწევია. ჩვენ თვითონ გვუპირდა, სოფელ-სოფელ პატრონებს ვაგროვებდით, თითოში ორ მანეთს ვაძლევდით, ისე გვაკლდა სამხედრო მასალა, ამავე დროს მთიელთა ასე გულუხვად ვეხმარებოდით. რატომ? ცხადია რატომ, ამას ითხოვდა ჩვენი ჩრდილო საზღვრების უზრუნველყოფა: ძლიერი, დამოუკიდებელი მთა იყო ჩვენი სიმაგრე, მოსკოვის წინააღმდეგ ამართული. მის არსებობაში

<sup>148</sup> ა. მ ე ნ თ ე შ ა შ ვ ი ლ ი. მითითებული ნაშრომი, გვ. 28. — 34.

<sup>149</sup> იხ. იქვე, გვ. 40.

<sup>150</sup> იხ. იქვე, გვ. 40 — 41.

იყავით ყელამდე დაინტერესებული და ეს გვიკარნახებდა ჩვენს დამოკიდებულებას მასთან<sup>151</sup>.

საკითხი საქართველოსთან რუსეთის საზღვრების შესახებ საბოლოოდ გადაწყდა მათ შორის 1920 წლის 7 მაისს დადებული ისტორიული ხელშეკრულებით<sup>152</sup>. რუსეთმა სცნო სოხუმის ოლქი საქართველოს უდავო ტერიტორიად. სახალხო საბჭოს სხდომაზე 1920 წლის 18 მაისს დ. ემუხვარის ინფორმაცია რუსეთის მიერ საქართველოს დამოუკიდებლობის ცნობის შესახებ სიხარულით იქნა აღქმული.

საქართველოს მთავრობას და დამფუძნებელ კრებას გაეგზავნა საბჭოს შემდეგი რეზოლუცია: „მოისმინა რა კომისარიატის თავმჯდომარის ცნობა რუსეთთან ზავის დადების შესახებ, მეორე მხრივ, ცნობა რესპუბლიკის საზღვრებზე აზერბაიჯანის ჯარის თავდასხმის შესახებ, რომელმაც ჩაგვიმწარა ეს სიხარული (სინამდვილეში საქართველოს თავს დაესხა წითელი არმია. — ჯ. გ.), სახალხო საბჭო მიესალმება რუსეთის დემოკრატიასთან მეგობრული კავშირების აღდგენის დაწყებას და იწონებს რა თურქული ურდოებისაგან რესპუბლიკის დაცვისათვის მთავრობის ყველა ნაბიჯს, გამოთქვამს მზადყოფნას მთელი ძალით მხარი დაუჭიროს მთავრობის მიერ მიღებულ ყველა საგანგებო ზომას“<sup>153</sup>.

საქართველოს მთავრობა ყურადღებით ეპყრობოდა აფხაზი ხალხის ყველა პრობლემას და თხოვნას. ერთ-ერთ ასეთ მნიშვნელოვან პრობლემას წარმოადგენდა მუჰაჯირების სამშობლოში დაბრუნების საკითხის გადაწყვეტა. ეს იყო და არის აფხაზი ხალხის ყველაზე დიდი ეროვნული ტრაგედია, ყველაზე დიდი ტკივილი, რომელიც მას მიაყენა ბარბაროსულმა რუსეთის იმპერიამ, იმ იმპერიამ, რომლის დამცველებად გვევლინებიან დღეს ამ ხალხის ცრუ ლიდერები. სწორედ ცრუ ლიდერებმა, რომლებიც „აიდგილარასავით“ დიდი გავლენით სარგებლობდნენ მოსახლეობაში XIX საუკუნის 60 — 70 წლებში, წაიყვანეს აფხაზი ხალხის დიდი ნაწილი თურქეთში და ამით კატასტროფის წინაშე დააყენეს ერი. მომხდარი ტრაგედიისათვის მაშინდელი „ლიდერები“ იმპერიასთან ერთად სრულად აგებენ პასუხს ისტორიის წინაშე.

1917 — 1920 წლებში მუჰაჯირების დაბრუნების საკითხი არაერთხელ ყოფილა აფხაზი საზოგადოებრიობის მსჯელობის საგანი (გლეხთა ყრილობებზე 1917 წ. ნოემბერში და 1918 წ.

<sup>151</sup> ნო ე ე ო რ დ ა ნ ი ა. ჩემი წარსული (მოგონებანი). თბილისი, 1990, 33. 110 — 111.

<sup>152</sup> იხ. საქართველოს ოკუპაცია და ფიქტიური ანექსია. თბილისი, 1990, 83. 76 (რუს.).

<sup>153</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი-39, აღ-1, ს. 18, ფ. 125 ა.

„პარტში, სახალხო საბჭოს სხდომებზე და ა. შ.). 1920 წლის თებერვალში აფხაზი ინტელიგენციის ყრილობამ სპეციალური რეზოლუცია მიიღო მუჰაჯირების შესახებ. აფხაზ ინტელიგენციას მიაჩნია, ნათქვამია რეზოლუციაში, „რომ ეს საკითხი გადატანილ იქნეს პრაქტიკული გადაწყვეტის სიბრტყეზე“<sup>151</sup>. იქვე იყო ნათქვამი, რომ ამ პრობლემას უნდა მიექცეს რესპუბლიკის მთავრობის ყურადღება, რათა მან მიიღოს ზომები მუჰაჯირების სამშობლოში დაბრუნებისათვის.

მუხხედავად საქართველოს ურთულესი ეკონომიკური, პოლიტიკური, სამხედრო მდგომარეობისა, მძიმე საშინაო და საგარეო პირობებისა (რომელთა გართულებაში აფხაზეთის ანტიქართულ ძალებს, მათ შორის ხსენებული ინტელიგენციის ყრილობის ბევრ მონაწილეს დიდი „დამსახურება“ მიუძღვის), საქართველოს მთავრობამ გადადგა სერიოზული ნაბიჯები მუჰაჯირების საკითხის გადასაჭრელად.

1920 წლის 1 თებერვალს მუჰაჯირების სამშობლოში დაბრუნების თაობაზე თურქეთში საქართველოს მისიის მეთაურს გ. რცხილაძეს თხოვნით მიმართეს მუჰაჯირთა წარმომადგენლებმა ზარზანიამ და მარლანიამ, რომლებიც წარმომადგენდნენ, მათი სიტყვით, 150 ათას კაცს. მათ მიუღოცეს გ. რცხილაძეს 1920 წლის იანვარში ანტანტის სახელმწიფოების მიერ საქართველოს დამოუკიდებლობის ცნობა, განაცხადეს, რომ როგორც ისინი პერსონალურად, ისე ყველა აფხაზი მომხრეა საქართველოს ერთიანობისა და მომავალშიც იმუშავენ ამ მიმართულებით.

გ. რცხილაძემ ამის შესახებ შეატყობინა პარიზში ნ. ჩხეიძეს. მან, თავის მხრივ, 1920 წლის 7 აპრილს მოკავშირე საზემწიფოთა უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარეს გაუგზავნა წერილი, რომელშიც ვკითხულობთ: „ძალიან ბევრი მუსულმანი საქართველოდან და აფხაზეთიდან გამოსული, რომლებიც იძულებულნი იყვნენ დაეტოვებინათ სამშობლო სხვადასხვა ეპოქებში, დასახლდნენ ოტომანის იმპერიის ოლქებში... მუსულმანი ქართველები და აფხაზები განსაკუთრებით ბათუმისა და სოხუმის ოლქებიდან გამოსულნი და რომლებიც „მუჰაჯირებად“ იწოდებიან მათი გადასახლების რელიგიური ხასიათისათვის, ხშირად გამოთქვამდნენ თავიანთ კერაზე დაბრუნების სურვილს, მაგრამ მათი დაბრუნება მშობლიურ ქვეყანაში შეუძლებელი იყო რუსთა ბატონობის დროს“. შემდეგ ნ. ჩხეიძე მუჰაჯირთა შეუფერხებელი დაბრუნების უზრუნველსაყოფად, თხოვდა თავმჯდომარეს თურქეთთან მომავალი ხელშეკრულების პირობებში შეეტანა მუხლი, რომელიც „გაითვალისწინებდა საქართველოს ოლქებში ყველა იმათს თავი-

<sup>151</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. 0-39, აღ—1, ს. 20 ა, ფ. 16.

სუფალ დაბრუნებას, რომლებმაც, მიატოვეს რა იგი პოლიტიკური თუ რელიგიური მოსაზრებით, დაბრუნება ისურვეს.

ამიტომ პატივი მაქვს ვთხოვო თქვენს აღმატებულებას გადასცეთ უმაღლეს საბჭოს ზემოხსენებული სურვილი მოსახლეობისა და საქართველოს მთავრობის<sup>155</sup>. ამრიგად, თანამიმდევრულად იცავდა რა როგორც ქართველი, ისე აფხაზი ხალხების ინტერესებს საერთაშორისო არენაზე, საქართველოს მთავრობამ საკითხი მუქაჭირების დაბრუნების შესახებ, რომელიც ასე აღელვებდა აფხაზ საზოგადოებრიობას, დააყენა ანტანტის უმაღლესი საბჭოს განსახილველად. და ვინ იცის, რომ არა საქართველოს ანექსია 1921 წლის თებერვალში, ეს საკითხი შეიძლება დადებითად გადაწყვეტილიყო. ყოველ შემთხვევაში, ეს ფაქტი პირწმინდად უარყოფს მონაპორს იმის შესახებ, თითქოსდა მენშევიკები ატარებდნენ აფხაზი ხალხის მიმართ გენოციდის პოლიტიკას. უფრო მეტიც, ეს ფაქტი ლაპარაკობს საქართველო მთავრობის ყველაზე კეთილი სურვილების შესახებ.

აფხაზთა სახალხო საბჭოს ერთ-ერთ მთავარ ამოცანას 1919 — 1920 წლებში წარმოადგენდა ავტონომიური აფხაზეთის მართვის ორგანოების შექმნა და კონსტიტუციის მიღება.

1919 წლის 8 — 10 აპრილს სახალხო საბჭო თავის სხდომებზე განიხილავდა მართვის ორგანოების შექმნის საკითხს. გადაწყდა შექმნილიყო ცალკე აფხაზეთის მართვის ორგანო, რომელიც კონსტიტუციის შემუშავებამდე იხელმძღვანელებდა მხოლოდ სახალხო საბჭოს ინსტრუქციებით. მართვის ორგანო იყო კოლექტიური და შედგებოდა სამი წევრისაგან — შინაგან საქმეთა კომისარი, იუსტიციის, განათლების და ჯანდაცვის კომისარი, სახალხო მეურნეობის კომისარი. სახალხო საბჭო ირჩევდა მხოლოდ ერთ კომისარს (პასუხისმგებელს საბჭოს წინაშე), რომელსაც ევალებოდა სხვა კომისარების შერჩევა კოლეგიის შესადგენად. კოლეგიას ამტკიცებდა სახალხო საბჭო<sup>156</sup>.

მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება 1919 წლის 13 მაისს აღმასრულებელი ორგანოს (მთავრობის) — კომისარიატის შექმნის შესახებ. აფხაზთა სახალხო საბჭოს ეწოდა აფხაზეთის სახალხო საბჭო, სოხუმის ოლქს — აფხაზეთი, უბნებს — მაზრები.

აფხაზეთის კომისარიატის ძირითადი სტრუქტურა შემდეგნაირად გამოიყურება (1920 წლის მონაცემებით): თავმჯდომარე (დაარსების დღიდან ბოლომდე — დ. ემუხვარი); შინაგან საქმეთა კომისარი (მ. უბირია), განყოფილებები — საერთო

<sup>155</sup> ა. მ ე ნ თ ე შ ა შ ვ ი ლ ი. მითითებული ნაშრომი, გვ. 42 — 43.

<sup>156</sup> საქართველოს ცსია, 1833, აღ., 1, ს. 853, ფ. 93.

(კ. ჭანტურია), ადმინისტრაციული (დ. ლოღობერიძე), საფინანსო (მ. ვოლოშინი), იურიდიული (გ. სიღამონ-ერისთავი), მიწის (ი. მესხი), სამიჯნე (გ. რიჩკოვი), სამედიცინო-სანიტარული (ვ. ანჩაბაძე), განათლების (ი. ცომაია), საგზაო-სამშენებლო (ა. შვერცელი), სასურსათო (ვ. კანდელაკი), თაშბაქოს (ვ. ლურჯუა)<sup>157</sup>.

ყველაზე მწვავე გამოდგა აფხაზეთის კონსტიტუციის შემუშავებისა და მიღების საკითხი. სახალხო საბჭომ 1919 წლის მარტში ფაქტობრივად ამით დაიწყო თავისი საქმიანობა. შეიქმნა საკონსტიტუციო კომისია საბჭოში წარმოდგენილი ყველა პარტიის წარმომადგენლის მონაწილეობით. თავის პირველ სხდომაზე 1919 წლის 30 მარტს კომისიის წევრებმა ერთხმად მიიღეს მომავალი კონსტიტუციის პირველი პუნქტი იმის შესახებ, რომ „აფხაზეთი შედის საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შემადგენლობაში, როგორც მისი ავტონომიური ერთეული“<sup>158</sup>.

კომისიის მუშაობა დაძაბულად მიმდინარეობდა. 1919 წლის 23 მაისს იგი ორ ქვეკომისიად გაიყო და, შესაბამისად, მომზადდა ორი პროექტი<sup>159</sup>, რომლებიც ასახავდნენ საბჭოში არსებული საპირისპირო მიმდინარეობების პოზიციას. შემრიგებლური პროექტი შეადგინა აფხაზეთის კომისარიატმა<sup>160</sup>. მათ შორის ვერც ერთმა ვერ მიიღო სახალხო საბჭოში ხმების აუცილებელი რაოდენობა. 1919 წლის 21 ივლისს აფხაზეთის სახალხო საბჭომ გამოყო დელეგაცია თბილისში გასაგზავნად დ. ემუხვარის, გ. ზუხბაის, ვ. ანჩაბაძის, დ. ზახაროვის და მ. თარნავას შემადგენლობით. 1919 წლის 15 ნოემბერს სახალხო საბჭოს სხდომაზე დელეგაციის სახელით გამოვიდა მ. უბირია. მან აღნიშნა, რომ სახალხო საბჭომ ბევრი დრო და ენერგია მოახდომა კონსტიტუციის პროექტის შემუშავებას. თავიდანვე წარმოიშვა ორი მიმდინარეობა, რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდნენ ისტორიული მომენტისადმი, კერძოდ, აფხაზეთის პოლიტიკური და ეკონომიკური ამოცანებისადმი მიდგომით. ერთ მიმდინარეობას, მომენტის მოთხოვნებიდან გამომდინარე, თქვა მან, მიაჩნია, რომ საჭიროა აფხაზეთის რაც შეიძლება მაღლე შეერთება საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან, რაც ჩვენს ბობოქარ ეპოქაში მისი დაცვის, ხოლო მომავალში ნორმალური განვითარების საწინდარი იქნებოდა.

<sup>157</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი.-39, აღ. 1, ს. 19, ფ. 116 — 118.

<sup>158</sup> იქვე, ს. 1, ფ. 2.

<sup>159</sup> იქვე, ფ. 16 — 19 (სახალხო საბჭოს საკონსტიტუციო კომისიის პროექტი); ს. 15, ფ. 9 — 12 (14 დეპუტატის პროექტი); ს. 15, ფ. 25 — 26 (სოციალ-დემოკრატიული პარტიის პროექტი).

<sup>160</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი.-39, აღ. 1, ს. 15, ფ. 27 — 30.

მეორე მიმდინარეობაც ცნობდა საქართველოსთან შეერთების აუცილებლობას. მაგრამ მომავლის, ისტორიული პერსპექტივის თვალსაზრისით, უფრო სწორად მიაჩნდა რაც შეიძლება სუსტი კავშირი რესპუბლიკასთან, მეტი დამოუკიდებლობა. იგი ანგარიშს არ უწევდა აფხაზეთის ობიექტურ და სუბიექტურ შესაძლებლობას. ეს უთანხმოება წითელ ზოლად გასდევდა საბჭოს მთელ მუშაობას. მან ასახვა პოვა კონსტიტუციის ორ პროექტში. რომელსაც კომისარიატის პოექტიც მიემატა. შემდეგ მ. უბირიამ ილაპარაკა იმაზე, რომ თბილისში ჩამოვიდა მეორე დელეგაცია, რომელმაც დახმარების ნაცვლად დაიწყო სახალხო საბჭოს დისკრედიტაცია.

დელეგაცია შეხვდა დამფუძნებელი კრების წევრებს, არჩეულ იქნა პარიტეტული კომისია ხუთ-ხუთი კაცის შემადგენლობით.

გაერთიანებული კომისიის მუშაობაში წარმოიშვა სიძნელე, რომელიც ჩვენ ვერ გავითვალისწინეთ, აღნიშნა მ. უბირიამ. საქმე ისაა, რომ საერთო-სახელმწიფო კონსტიტუციის დამტკიცებამდე შეუძლებელია ქვეყნის ნაწილის კონსტიტუციის შემუშავება. ამიტომ აფხაზეთის კონსტიტუციის საბოლოო ვარიანტის შედგენის საკითხი გადაიდო რესპუბლიკის ძირითადი კანონის მიღებამდე<sup>161</sup>.

მოხსენებაში, რომელიც საკონსტიტუციო დელეგაციამ წარუდგინა სახალხო საბჭოს<sup>162</sup>, ნათქვამია, რომ იგი შეხვედრია ა. ლომთათიძეს და ა. ჩხენკელს, ხოლო პარიტეტულ კომისიაში დამფუძნებელ კრებას გამოუყვია პ. საყვარელიძე, ლ. ნათაძე, ს. დადიანი, ს. კედია და პ. სურგულაძე. კომისიამ იმუშავა აფხაზეთის კომისარიატის მიერ შედგენილ პროექტზე, რომელიც მიღებული იყო სახალხო საბჭოს მიერ ხმის უბრალო უმრავლესობით (ოცი ხმით). განიხილეს და შეათანხმეს მთელი რიგი მუხლები. სადავო საკითხებზე იმსჯელა დამფუძნებელი კრების საკონსტიტუციო კომისიამ ორ სხდომაზე. შეთანხმებას ვერ მიაღწიეს ეკონომიკურ საკითხებზე, მაგრამ დათქვეს გამონახონ კომპრომისული გადაწყვეტილება კონსტიტუციის საბოლოო ტექსტის დადგენისას. დამფუძნებელი კრების საკონსტიტუციო კომისიამ სურვილი გამოთქვა სახალხო საბჭოს დელეგაცია ჩამოვიდეს კიდევ ერთხელ თბილისში კონსტიტუციის დამფუძნებელ კრებაზე დამტკიცების წინ.

დელეგაციას საუბარი ჰქონდა ნ. ჟორდანიასთან. მას მოახსენეს, რომ „დამფუძნებელი კრების კომისიამ აფხაზეთის სახალხო საბჭოს დელეგაციასთან ერთად უკვე შეიმუშავა

<sup>161</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი-39, აღ. 1, ს. 12, ფ. 3 — 4.

<sup>162</sup> იქვე, ს. 18, ფ. 181 — 190.

ავტონომიური აფხაზეთის კონსტიტუციის კანონპროექტი, რომელიც უნდა განიხილოს და მიიღოს დამფუძნებელმა კრებამ<sup>163</sup>. დელეგაციამ განუცხადა მთავრობის თავმჯდომარეს, რომ კონსტიტუციის უქონლობა იწვევს ქაოსს, გაურკვევლობას, აფხაზ ხალხს უჩნდება ეჭვისა და უნდობლობის გრძნობა. ამიტომ დელეგაციამ თხოვა ნ. ჟორდანიას რესპუბლიკის კონსტიტუციის განხილვის გაჭიანურების შემთხვევაში მიღებულ იქნას ცალკე კანონი — დებულება ავტონომიური აფხაზეთის მართვის შესახებ, რომელიც ამ დღეებში შემუშავდა ერთობლივად. ნ. ჟორდანიამ მოიწონა ეს აზრი და დაჰპირდა ხელშეწყობას, მთავრობაში ამ საკითხის დაყენებას.

დელეგაცია ეახლა აგრეთვე დამფუძნებელი კრების თავმჯდომარის უფროს ამხანაგს (მოადგილეს) ა. ლომთათიძეს. მას გაუმეორეს ის, რაც ითქვა ნ. ჟორდანიასთან. ა. ლომთათიძე ასევე დაჰპირდა დახმარებას.

სახალხო საბჭოს დელეგაცია ეწვია მიწათმოქმედების მინისტრს ნ. ხომერიკს, იუსტიციის სამინისტროს დეპარტამენტის დირექტორს ჟორდანიას და საგარეო საქმეთა მინისტრის მოადგილეს საბახტარაშვილს. ამ უკანასკნელმა აღუთქვა დელეგაციას მუჰაჯირების საკითხის გადაჭრის „მთელი ძალებით და მთელი საშუალებებით“ დაჩქარება, თხოვა დელეგაციას წარუდგინონ მას წერილობითი მოხსენება ამ საკითხზე.

„მუშაობის დამთავრების შემდეგ კომისიებმა, დამფუძნებელი კრების პრეზიდიუმმა მთავრობის წარმომადგენლის — შინაგან საქმეთა მინისტრის მონაწილეობით მოუწყო გაცნობა დელეგაციის წევრებს და საერთოდ აფხაზეთის სახალხო საბჭოს დელეგაციებს. მათ თბილისში დიდი ყურადღებით მოეკიდნენ, რითაც დელეგაცია ძალიან კმაყოფილი დარჩა“<sup>164</sup>. — ასე მთავრდება მოხსენება, რომელსაც ხელს აწერენ ვ. ანაბაძე, მ. თარნავა და დ. ზახაროვი.

თბილისში სახალხო საბჭოს დელეგაციის ნაყოფიერი მუშაობის მთავარი შედეგი იყო საქართველოს დამფუძნებელი კრების საკონსტიტუციო კომისიასთან ერთად აფხაზეთის ავტონომიური მმართველობის შესახებ დებულების<sup>165</sup> პროექტის შემუშავება, რომელშიც ჩადებული იყო უფართოესი უფლებები აფხაზეთისათვის. გარდა ამისა, შემუშავებულ იქნა პარიტეტული კომისიის პროექტი აფხაზეთის მართვის ძირითადი დებულებების შესახებ<sup>166</sup>, რომელშიც დაფიქსირებულია სა-

<sup>163</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი-39, აღ. 1, ს. 18, ფ. 187.

<sup>164</sup> იქვე, ფ. 190 ა.

<sup>165</sup> იქვე, ფ. 191, — 198.

<sup>166</sup> იქვე, ს. 15, ფ. 23 — 24.

ქართველოსა და აფხაზეთს შორის ფაქტიურად დამყარებული ურთიერთობანი.

ოფიციალურ დელეგაციასთან ერთად თბილისში იმყოფებოდა 14 დელეგატის სახელით გაგზავნილი დელეგაცია ი. მარლანიას, დ. ალანიას, მ. თარნავას, და მ. ცაგურიას შემადგენლობით. გავიხსენოთ, რომ მ. ცაგურია 1918 წლის აპრილში ბოლშევიკების მიერ სოხუმის დაპყრობის შემდეგ იყო საოლქო რევკომის წევრი (კომპარტიის წევრია 1918 წ.), ი. მარლანია და დ. ალანია ბოლშევიკებს თანაუგრძნობდნენ (1921 წლის მარტში კომპარტიაში შევიდნენ და მაღალი თანამდებობები დაიკავეს). მ. თარნავაც (სოც.-დემ.—ინტერნაციონალისტი) მათ ემხრობოდა. ისინი ასრულებდნენ ბოლშევიკების დავალებას და ცდილობდნენ ყველგან და ყველადარსებულ ადგილზე შეეტანათ, გაემწევათ სიტუაცია. სწორედ ამ მიზნით გაემგზავრნენ ისინი თბილისში და არა იმდენად საკონსტიტუციო საკითხების გადასაჭრელად.

ეს დელეგაცია დიდი პატივით მიიღო მთავრობამ ნ. ჟორდანიას მეთაურობით, მაგრამ, ცხადია, საერთო ენა ვერ გამოახერხა<sup>167</sup>. დელეგაციამ მთავრობას წარუდგინა განცხადება<sup>168</sup>. მასში ძალზე ტენდენციურადაა გაშუქებული მთავრობის წარმომადგენლების, განსაკუთრებით ქართული ჯარების საქმიანობა აფხაზეთში. განცხადების ავტორების მიზანი იყო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დისკრედიტაცია, აფხაზეთში ანტიქართული განწყობილების გაღრმავება. ეს იყო და არის ყველა დროისა და მიმართულების აფხაზ სეპარატისტთა მთავარი ამოცანა.

ამავე დროს, ჩვენ არც იმის თქმა გვსურს, რომ მთავრობის წარმომადგენლები ან ჯარი ბოლომდე კეთილსინდისიერად ასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობას. მთავარი მაინც ეს გახლდათ, რომ მთავრობის პოლიტიკა აფხაზეთის მიმართ იყო დემოკრატიული, ჰუმანური და არ ისახავდა მიზნად ვინმეს დაჩაგრვას, მოსახლეობის აწიოკებას, ძარცვას. ამას ჩვივე ი. მარლანიასა და მ. ცაგურიას (კიდევ რამდენიმე კაცის) სახალხო საბჭოში ყოფნა ადასტურებს. სეპარატისტული ჯგუფის ძირგამომთხრელი საქმიანობა რომ არა, ჯარს გაცილებით ნაკლები საქმე ექნებოდა აფხაზეთში, უკმაყოფილებაც გამოირიცხებოდა.

მოვიტანთ ჯართან დაკავშირებულ ერთ მაგალითს.

1919 წლის 21 ნოემბერს მ. თარნავამ, ს. ჭანბამ და ა. ჩუკბარმა სახალხო საბჭოში შემოიტანეს შეკითხვა სამხედროების ადმინისტრაციულ ფუნქციებში ჩარევის შესახებ. ახსნა-გან-

<sup>167</sup> იხ. აფხაზეთის ცსა, ფ. ი.-39, აღ. 1, ს. 12, ფ. 5 ა — 7.

<sup>168</sup> იქვე, ს. 11, ფ. 11 — 13 ა.

მარტება მისცა კ. ბარციცმა (შინაგან საქმეთა კომისრის მოადგილე), რომელმაც უარყო ბრალდება. მან აღნიშნა, რომ სამოქალაქო და სამხედრო ხელისუფლები მოქმედებენ ერთმანეთთან კავშირში და ამის წყალობით გვაქვს კარგი შედეგები ანარქიისა და ყაჩაღობის წინააღმდეგ<sup>169</sup>. ამ მიზნებისათვის ჯარი იმიტომ გამოიყენებოდა, რომ ჯერ არ იყო ჩამოყალიბებული ყველგან მილიციის ორგანოები, სუსტი იყო აღმინისტრაციული აპარატი.

მ. წულუკიძემ განაცხადა, რომ, როდესაც ოპოზიცია შეკითხვით შემოდის, მას მხოლოდ მთავრობისათვის სახელის გატება აქვს მიზნად. იგი ყოველთვის ცდილობს საქმე ისე წარმოაჩინოს, თითქოს ხელისუფლებას ხალხის დაღუპვა, განადგურება სურდეს. მ. წულუკიძემ შეახსენა ოპოზიციას, რომ მას შემდეგ, რაც აქ მოვიდა დემოკრატია, მერე დაიწყო აღმშენებლობითი საქმიანობა, ჯუღელმა და სახალხო გეარდამ გაათავისუფლეს მხარე ბოლშევიკური ანარქიისაგან და შექქნეს პირობები ნორმალური პოლიტიკური ცხოვრებისათვის, რომ არჩეული ყოფილიყო სახალხო საბჭო, რათა ოპოზიციას შესძლებოდა აქ გამოსვლა და თავისი ხაზის დაცვა. ჩვენც ვხედავთ შეცდომებს. თქვა მ. წულუკიძემ, მაგრამ იმასაც ვხედავთ, რომ არის მიღწევებიც. „თქვენ ამ თვალსაზრისით რომ უდგებოდეთ საკითხს. მაშინ ასეთი მკვეთრად ურყოფითი ტონი, თქვენ რომ გაქვთ ყველაფრის მიმართ, არ გექნებოდათ... რომ გერწმუნათ ის, რომ ჩვენ შევადგენთ დემოკრატიული საქართველოს საერთო სახელმწიფოს ნაწილს, რომ ჩვენ მისი ერთგული შვილები ვართ, მაშინ ასეთი მკვეთრად ურყოფითი ტონი არ გექნებოდათ. თქვენ რომ გერწმუნათ ის, რომ დემოკრატიული ხელისუფლება იცავს წესრიგს და სიმშვიდეს, მაშინ ამ დემოკრატიული ხელისუფლების მიმართ ასეთი მკვეთრად ურყოფითი ტონი არ გექნებოდათ“<sup>170</sup>. ასე დაამთავრა მ. წულუკიძემ თავისი სიტყვა და მან თითქმის ყველაფერი თქვა.

ოპოზიცია დაგმეს ასევე აფხაზებმა ვ. ლურჯუამ და დ. ემუხვარმა. ჩვენ ვუბრუნდებით რა კონსტიტუციას, მხოლოდ ის შეგვიძლია დავემატოთ, რომ ოპოზიციას სულაც არ აწუხებდა აფხაზეთის ძირითადი კანონის მიღების საკითხი. მისთვის მთავარი იყო მიუღებელი წინადადებების წამოყენების გზით დროის გაკიანურება. ვითარების დაძაბვა, აფხაზების ამხედრება ქართველების წინააღმდეგ.

აფხაზეთის კონსტიტუციაზე მუშაობა გაგრძელდა 1920 წლის ზაფხულ-შემოდგომაზე. სახალხო საბჭოს პრეზდიუმის,

<sup>169</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. ი-39, აღ 1. ს. 12, ფ. 32 ა—34.

<sup>170</sup> იქვე, ფ. 35 ა.

სენიორენ-კონვენტის, საკონსტიტუციო დელეგაციისა და საფინანსო-ეკონომიკური კომისიის დავალებით 1920 წლის 31 ივლისს შეიქმნა სარედაქციო კომისია გ. ზუხბაის, დ. ზახაროვის, მ. წულუკიძის, გ. კოროლიოვის და მ. თარნავას შემადგენლობით. კომისიას დაევალი თბილისიდან 1919 წლის ნოემბერში ჩამოტანილი მასალების საფუძველზე შეედგინა კონსტიტუციის პროექტი. კომისიამ დავალება შეასრულა. მის მიერ წარმოდგენილი პროექტი 1920 სექტემბერ-ოქტომბერში სახალხო საბჭოს სხდომებზე განხილვის შემდეგ დამტკიცდა (1920 წ. 16 ოქტომბერს)<sup>171</sup>.

საბჭომ აირჩია საკონსტიტუციო დელეგაცია თბილისში გასაგზავნად. მასში შევიდნენ ვ. შერვაშიძე (ხელმძღვანელი), ვ. ლურჯუა (მდივანი), დ. ზახაროვი, მ. უბირია, ი. ფაშალიძე, მ. ცაგური, დ. ალანია, მ. თარნავა და მ. ბერულავა. დელეგაციას დავალებული ჰქონდა თავის მუშაობაში ეხელმძღვანელა 1919 წლის 20 მარტის აქტით. ეს იმას ნიშნავდა, რომ აფხაზეთის კონსტიტუცია უნდა შეედგინა სახალხო საბჭოსა და დამფუძნებელი კრების შერეულ კომისიას. 1920 წლის 16 ნოემბერს დელეგაციის წევრების საუბარში ნ. ჟორდანიასთან გაირკვა, რომ კონსტიტუციის შემუშავებისა და დამტკიცების უფლება აქვს მხოლოდ რესპუბლიკის დამფუძნებელ კრებას. იგივე პასუხი მიიღო დელეგაციამ დამფუძნებელი კრების პრეზიდიუმისაგან და საკონსტიტუციო კომისიისაგან 1920 წლის 28 ნოემბერს. დელეგაციას განემარტა, რომ აფხაზეთის ავტონომიის საკითხი დგას დამფუძნებელი კრების დღის წესრიგში და ახლო მომავალში რესპუბლიკის უმაღლესი საკანონმდებლო ორგანო ოფიციალურად დაადასტურებს ავტონომიური აფხაზეთის არსებობას, რაც შეეხება ავტონომიის დებულებას, აფხაზეთის სახალხო საბჭოს დელეგაცია ფართო მონაწილეობას მიიღებდა საკონსტიტუციო კომისიის მუშაობაში დებულების გარშემო<sup>172</sup>.

1920 წლის 30 ნოემბერს ნ. ჟორდანიამ თხოვა დამფუძნებელი კრების პრეზიდიუმს „რათა მიღებულ იქნას ზომები საკონსტიტუციო კომისიაში აფხაზეთის კონსტიტუციის პროექტის განხილვის დასაჩქარებლად“<sup>173</sup>. მთავრობის თავმჯდომარეს ეცნობა, რომ რესპუბლიკის კონსტიტუციის განხილვა დაწყებულია და დამთავრდება არაუგვიანეს სამი თვისა. მასთან ერთად დამტკიცდებოდა აფხაზეთის კონსტიტუციაც.

აფხაზეთის სახალხო საბჭოს დელეგაციის ნაწილმა (მ. ცაგურიამ, დ. ალანიამ, მ. თარნავამ) ჩათვალა, რომ მთავრობამ

<sup>171</sup> იხ. აფხაზეთის ცა, ფ. ი.-39, აღ. I, ს. 18, ფ. 260 — 270.

<sup>172</sup> იხ. საქართველოს ცსიკ, ფ. 1833, აღ. I, ს. 863, ფ. 47 ა, 48 ა.

<sup>173</sup> იქვე, ფ. 78.

დაარღვია 1919 წლის 20 მარტის აქტის მეორე პუნქტი და ამიტომ დატოვა თბილისი. 5 დეკემბრისათვის მთელი დელეგაცია დაბრუნდა სოხუმში<sup>174</sup>.

მცირე საკონსტიტუციო კომისიამ 1920 წლის 29 დეკემბერს შეიმუშავა „აფხაზეთის ავტონომიური მმართველობის შესახებ დებულების“ პროექტი, რომელიც რესპუბლიკის კონსტიტუციასთან ერთად დაამტკიცა საქართველოს დამფუძნებელმა კრებამ 1921 წლის 21 თებერვალს.

დებულების პირველ მუხლში ნათქვამი იყო, რომ აფხაზეთი — მდინარე მხადირიდან მდინარე ენგურამდე, შავი ზღვიდან კავკასიონამდე — წარმოადგენს საქართველოს განუყოფელ ნაწილს და ამ საზღვრებში ავტონომიურად მართავს თავის საშინაო საქმეებს.

დებულების მიხედვით, აფხაზეთის საკანონმდებლო ორგანო იქნებოდა სახალხო საბჭო, რომელიც ორი წლით აირჩეოდა პირდაპირი, საყოველთაო, თანასწორი, ფარული და პროპორციული საარჩევნო სისტემის საფუძველზე. დებუტატთა რიცხვი განისაზღვრა 30 კაცით. აღმასრულებელი ორგანო იქნებოდა აფხაზეთის კომისარიატი, რომლის წევრებსაც სახალხო საბჭო ირჩევდა. აფხაზეთის სახელმწიფო ენა იქნებოდა ქართული, მაგრამ სახალხო საბჭოს შეეძლო სკოლებში, დაწესებულებებში საქმის წარმოებისათვის გამოეყენებინა ადგილობრივი ენები<sup>175</sup>.

აფხაზეთის ავტონომიის დადასტურება, სამწუხაროდ, მოხდა საქართველოს ანექსიამდე მხოლოდ ოთხი დღით ადრე. მთავრობისა და დამფუძნებელი კრების გამართლება აქ არ შეიძლება. მათ შეეცდომა დაუშვეს, რომ არ გამოსცეს ცალკე კანონი აფხაზეთის ავტონომიის შესახებ რესპუბლიკის კონსტიტუციის მიღებამდე, როგორც იყო მოლაპარაკებული 1919 წლის ნოემბერში. მართალია, ასეთი კანონის მიღება ერთი წუთითაც ვერ შეაჩერებდა სეპარატისტთა ძირგამომტარელ საქმიანობას, სამაგიეროდ, მათ ბელიდან გამოაცლიდა. ბასრ იარაღს, რომელსაც საკმაოდ მარჯვედ იყენებდნენ მაშინ საქართველოს წინააღმდეგ და რომელსაც დღესაც ებლაუტებიან სეპარატისტები.

საჭიროა კიდევ ერთხელ გავესვას ხაზი იმ გარემოებას, რომ კონსტიტუციის საკითხი აფხაზი სეპარატისტებისათვის მხოლოდ საბაბი იყო. ძრითადი კანონი არც საქართველოს ჰქონდა, მაგრამ ამის გამო მის სუვერენიტეტს, დამოუკიდებლობას არაფერი დაკლებია. კონსტიტუციის უქონლობა ხელს არ უშლიდა აფხაზეთსაც, რომელიც რეალურად სარგებლობ-

<sup>174</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. 7-39, აღ. 1, ს. 22, ფ. 11 — 11 ა.

<sup>175</sup> იხ. საქართველოს ცსია, ფ. 1833, აღ. 1, ს. 863, ფ. 93.

და უფართოესი ავტონომიური უფლებებით. მაგრამ შექმნილ ვითარებას ბოლშევიკების აგენტები იყენებდნენ თავიანთი შავი მიზნებისათვის, რაც ვერ გაითვალისწინა მთავრობამ.

გარკვეულ ინტერესს იწვევს საქართველოში არსებული პოლიტიკური პარტიების დამოკიდებულება აფხაზეთის საკითხისადმი.

1919 წლის 2 აგვისტოს საქართველოს დამფუძნებელი კრების სხდომაზე დაიწყო დებატები ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის შეკითხვასთან დაკავშირებით, რომელიც აფხაზეთში შექმნილ ვითარებას ეხებოდა. შეკითხვაში დასმული იყო შემდეგი საკითხები:

„1. იცის თუ არა მთავრობამ, რომ სოხუმის ოლქში საქართველოს დამოუკიდებლობის მოწინააღმდეგე ჯგუფის მეცადინეობით საქართველოს სახელმწიფოებრივი ინტერესის საწინააღმდეგო განწყობილებაა, რომ ამ ჯგუფის მეთაურობით აფხაზეთის სახალხო საბჭოს მცირედი ნაწილი იჟუშავებს კონსტიტუციის დებულებას საქართველოსაგან განშორების განზრახვით;

2. იცის თუ არა მთავრობამ, რომ საქართველოს სახელმწიფოებრივი ენა განდევნილია სოხუმის ოლქის სახელმწიფო და საზოგადო დასვენებულებებიდან, რომ კერძოთ ამ ჩვენი მოწინააღმდეგე ჯგუფის წინადადებას, რომ სოხუმის საოსტატო სემინარიაში კურსდამთავრებულთა სიმწიფის ატესტატი მარტო რუსულ ენაზედ ყოფილიყო შედგენილი. მხარი დაუჭირა საქართველოს ოფიციალურმა წარმომადგენელმა, ბ-მა ისიდორე რამიშვილმა და მთელმა სოციალ-დემოკრატიულმა ფრაქციამ;

3. იცის თუ არა მთავრობამ, რომ აფხაზეთის საბჭო საქართველოს სახელმწიფო ხაზინის ფულს ურიგებს კერძო პირთ, პირადი საჭიროების დასაკმაყოფილებლად;

4. იცის თუ არა მთავრობამ, რომ რუსეთის სახელმწიფო ბანკის სოხუმის განყოფილება, რომელიც ფაქტიურად გაუქმებულია, ყოველთვიურად ასი ათას მანეთად უზის საქართველოს ხაზინას. თუ ყოველივე ეს მთავრობას მოეხსენება, რა ზომები აქვს მიღებული“<sup>176</sup>.

შეკითხვას პასუხი გასცა ნ. რამიშვილმა (სოც.-დემოკრატი). მოგვყავს ნაწყვეტები მისი გამოსვლიდან: „აფხაზეთის მდგომარეობა: როგორც შინაური, აგრეთვე საგარეო ძალთა შეჭახების მხრივ მეტისმეტად რთულია და თავისთავად აშკარაა, რომ ამ რთულ პირობებში მთავრობის პოლიტიკა უნდა იყოს ფხიზელი და არავითარ აჩქარებას ადგილი არ უნდა ჰქონდეს.

<sup>176</sup> საქართველოს დამფუძნებელი კრება. სტენოგრაფიული ანგარიში. 44-ე სხდომა. 1919 წ. გვ. 19.

უკვე გარეშე არის. რომ იქ აფხაზეთში, არიან ისეთი ელემენტები, რომელიც ებრძვიან ჩვენს სახელმწიფოებრიობას და ეს ელემენტები არიან, უპირველეს ყოვლისა, ის მემარჯვენეები, რომელიც თავიდანვე ცდილობენ, რომ საქართველოსთან არავითარი კავშირი არ ჰქონოდა აფხაზეთს და განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც იქ ერთნაირი ავტონომიური მმართველობა მოეწყო.

თავისთავად ასეთი პოლიტიკა უფრო გაცხოველდა. მაგრამ თქვენ ისიც იცით, რომ ჩვენს მიმართ უკმაყოფილონი არიან როგორც ის მემარჯვენე ელემენტები თვით აფხაზეთისა, აგრეთვე უკმაყოფილონი არიან მემარჯვენე ნაწილები იქ მოქმედი პარტიებისა. მემარჯვენე, ერთის მხრივ, აფხაზეთისა, მემარჯვენე, მეორეს მხრივ ქართველებისა...

ერთი ბანაკი, — მემარჯვენე აფხაზები უმთავრესად და ის ჯგუფი, რომელიც მის გარშემო თავს იყრის, — ჩვენ გვისაყვედურებს, რომ მთავრობა ცდილობს თავისუფლება მოუსპოს აფხაზეთს; მეორეს მხრივ, მემარჯვენე პარტიები საქართველოს მასშტაბით, კერძოდ. ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია გვისაყვედურებს, გვიწუნებს ჩვენ ქართველობას, უკეთ რომ ვთქვათ, გვისაყვედურებს ისეთ პოლიტიკას, რომელიც სავსებით აშორებს ამ მხარეს საქართველოს.

მართალია, როგორც შეკითხვის ავტორები ამბობენ, რომ აფხაზეთის სახალხო საბჭოში არიან ისეთი ელემენტები, რომელთაც სურთ ჩვენ სახელმწიფოებრიობას ლახვარი ჩასცენ, რომ უნდათ, თუნდაც თანდათან მოიპოვოს დამოუკიდებლობა, რასაკვირველია იმ მიზნით, რომ შემდეგ შეუერთდეს დენიკნს, მაგრამ, თქვენ იცით, რომ ის სახალხო საბჭო, რომელიც აქ მოქმედებს, იმას აქვს საკანონმდებლო ფუნქციები, და ამიტომ ჩვენ მთავრობას და ჩვენ წარმომადგენელს არა აქვს არავითარი უფლება ამ შემთხვევაში ჩაერიოს საქმეში და ვინმეს, რომელიმე ჯგუფს აუკრძალოს იქონიოს ესა თუ ის აზრი კონსტიტუციის შესახებ...

დღეს ეს პროექტი აფხაზეთის საბჭოს მიერ უარყოფილი არის...

შემდეგ მე უნდა მოგახსენოთ, რომ ერთი შეხედვით, მართლაც კაცს ეგონება თითქოს აფხაზეთის საბჭო დაადგა სულ წინააღმდეგ გზას, ვინემ ამას აწარმოებს მთავრობა და დამფუძნებელი კრება, ეს ესე არ არის. მართალია, აქ არის ბრძოლა სხვადასხვა ჯგუფთა შორის, მაგრამ, სწორედ ის ჯგუფი, რომელიც ცდილობს დაადგეს ამ გზას, რომელიც ჩამოაშორებს აფხაზეთს საქართველოსაგან, — ეს ჯგუფი უკანასკნელ კრებებზე დამარცხდა, და ამიტომ არ შეგვიძლიან ამ ჯგუფის აზრი მივიღოთ ისე, რომელსაც მართლაც ექნება რაიმე მნიშვნელობა შემდეგში.

ჩვენ გვეკითხებიან — იცის თუ არა მთავრობამ, რომ სახელმწიფო ენა განდევნილია სოხუმის ოლქიდანო. მე უნდა განვაცხადო, რომ ყველა მიწერ-მოწერა ჩვენ და სოხუმის ოლქის დაწესებულებათა შორის ხდება სახელმწიფო ენაზედ და ამის საწინააღმდეგო არც ერთ ხელმძღვანელ ჯგუფს იქ არა აქვს.

ჩვენი სახელმწიფოებრიობის წინააღმდეგ გამოდიან, ერთის მხრივ, მემარცხენე ელემენტები ბოლშევიკების სახით, მეორეს მხრივ, გამოდის მემარჯვენე ელემენტი დამოუკიდებელი სოციალისტების სახით და აგრეთვე უნდა აღვნიშნო აქვე, რომ პოლიტიკას, რომელსაც იქ აწარმოებენ ეროვნული დემოკრატიის პარტიის წარმომადგენლები, ეს პოლიტიკა, სწორედ, ფაქტიურად, აძლევს საშუალებას ჩვენი სახელმწიფოებრიობის მოწინააღმდეგე ელემენტებს გამოიყენონ ის პოლიტიკა. რომელსაც აწარმოებს ეროვნული დემოკრატიული პარტია ჩვენი სახელმწიფოს ინტერესების წინააღმდეგ. და ამიტომ, როგორც თვალსაჩინო წარმომადგენელი ამ პოლიტიკისა, თავდგირიძე არაერთხელ აცხადებს, რომ საქართველოს პოლიტიკა უნდა იყოს იქ ისეთი, რომელიც მოგვცემს ჩვენ საშუალებას, უმთავრესად დავეყრდნოთ, გარდა ქართველებისა — აფხაზებს, ესე იგი ერთ ნაწილს ადგილობრივ მკვიდრთა, და ვინაიდან, ფაქტიურად ამ აფხაზების მეთაურებად გამოდიან მემარჯვენე ელემენტები, ეს მოასწავებს იმას, რომ ჩვენ ამ მემარჯვენე ელემენტებს უნდა დავეყრდნოთ.

ჩვენ უკვე განვაცხადეთ და ამ გზას ვადგევართ — ყველა მკვიდრი აფხაზეთისა აგრარულ საკითხში თანასწორ უფლებებით სარგებლობს. აგრეთვე სხვა პოლიტიკურ საკითხებშიაც, როგორიც არის საარჩევნო უფლება და სოციალური კანონმდებლობა. ეს უნდა იყოს მიმართული ყველა ელემენტის დასაკმაყოფილებლად, და არავითარი განსხვავება არ უნდა იყოს იმათ სასარგებლოდ, ვინც ოდესმე ბატონობდა, მაგრამ ამჟამად უპირატესობა დაკარგა... და სწორედ ეს პოლიტიკა აერთებს, გვაძლევს საშუალებას ამ დემოკრატიულ ნიადაგზე გავაერთიანოთ ყველა ერები...

მაშასადამე, ექვს გარეშე არის, რომ იქ არიან ჩვენი მოწინააღმდეგე ელემენტები... მაგრამ დიდი უმრავლესობა, როგორც სახალხო საბჭოს, აგრეთვე აფხაზობისა ამ პოლიტიკას არ იზიარებს და ადგია იმ გზას, რომ საქართველო უთუოდ მისაღებია, ესე იგი, რომ ამ შწარეს მიენიჭოს უფლება და ამ მხარემ ისარგებლოს ავტონომიური მართვა-გამგეობით საქართველოს ფარგლებში იმ კონსტიტუციის მიხედვით, რომელიც შემუშავებული იქნება დამფუძნებელი კრების მიერ

იმ წრებთან შეთანხმებით, იმ დელეგაციასთან შეთანხმებით, რომელიც აქ გამოგზავნილი არის<sup>177</sup>.

ნ. რამიშვილის შემდეგ გამოვიდა საქართველოს დამფუძნებელი კრების წევრი და აგრეთვე აფხაზეთის სახალხო საბჭოს წევრი ვ. ლურჯუა (სოც.-დემოკრატი, ეროვნებით აფხაზი): „ეხლა, როდესაც აფხაზეთის საბჭომ დროებით მუშაობა შეწყვიტა (არდადეგები ჰქონდა. — ჯ. გ.), გამოვეშურე აქეთ, რომ სამშობლოს უმაღლესი კანონმდებლობითი ორგანოს მუშაობას გავცნობოდი და ჩემი წვლილი შემეტანა. სამწუხაროდ, მოვუსწარი მხოლოდ უკანასკნელ სხდომას სესიისას და ისიც მაშინ, როდესაც აფხაზეთის და მისი სახელის გატეხა მოუწადინებია თავდგირიძის კარნახით ეროვნულ-დემოკრატიულ ფრაქციას.

თქვენ ბრძანეთ, თითქოს ღალატობდნენ საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას, ჩვენზე უთქვამს, რომ გამოყოფის გზას დადგომიხართო, თითქოს დამოუკიდებლობისაკენ მივიღტვით და სხვა. მე ვკადნიერდები და გაწუხებთ, რომ ეს სინამდვილეს სრულიადაც არ შეეფერება. ჩვენ გვესმის, რომ აფხაზეთის ინტერესები მჭიდროდ არიან დაკავშირებული საქართველოს რესპუბლიკასთან და ჩვენ ამ რესპუბლიკაში გერებათ კი არ ვსთვლით თავს, არამედ თანასწორ მოქალაქეებად, მის ღვიძლ შვილებად. რამდენიც უნდა დაგვწამონ ცილი ბ. თავდგირიძეებმა ჩვენ სწორ გზიდან მაინც ვერ აგვაშორებენ. გზა კი არის შემდეგი: ერთი დემოკრატიული რესპუბლიკა და ერთი სახელმწიფოებრივი კანონი საქართველოს ყოველი ნაწილისათვის. აფხაზეთი, როგორც ავტონომიური ერთეული, მაგრამ ნაწილი ამ საქართველოსა, მხოლოდ თავის შინაურ საქმეში იქნება დამოუკიდებელი. ჩვენ მიერ შემუშავებული კონსტიტუცია თქვენ უნდა მიიღოთ და მოიწონოთ. თქვენ მიერ მიღებული სახელმწიფოებრივი კანონები ჩვენთვისაც იქნება სავალდებულო.

ჩვენ მეტს არაფერს არ ვთხოვლობთ და ამის წინააღმდეგ საქართველოში ნამდვილი დემოკრატიის წარმომადგენლები არასოდეს არ იყვნენ და არც იქნებიან წინააღმდეგი.

აფხაზეთის დემოკრატია, განურჩევლად ეროვნებისა, ჩვენ მოგვყვება და არა კაცუბა-დემიანოვებს, რომელნიც თქვენი ჯურის ნაციონალისტები არიან.

მაშ, გაუმარჯოს საქართველოს და მის დემოკრატიულ რესპუბლიკას, გაუმარჯოს დემოკრატიულად დარაზმულ ავტონო-

<sup>177</sup> საქართველოს დამფუძნებელი კრება. სტენოგრაფიული ანგარიში. 45-ე სხდომა. 2 აგვისტო, 1919 წ., გვ. 12 — 16.

მიურ აფხაზეთს, ამ საქართველოს რესპუბლიკის განუყოფელ ნაწილს (ტაშა)“<sup>178</sup>.

3. ღურჯამ რამდენადმე შეალამაზა საქმის ვითარება, მაგრამ იგი პირადად სავსებით გულწრფელი იყო, როდესაც საქართველოსადმი ერთგულებაზე ლაპარაკობდა, აფხაზეთის სახალხო საბჭოში მას ყოველთვის რეალისტური პოზიცია ეჭირა.

დებატებში მონაწილეობა მიიღო ბ. ჩხიკვიშვილმა (სოც. დემოკრატი), რომელიც ადრე მუშაობდა სოხუმში, იყო ქალაქის თავი და დიდი როლი შეასრულა 1918 წლის გაზაფხულზე ბოლშევიკების წინააღმდეგ ბრძოლაში. 1918 წლის 10 ოქტომბრის შემდეგ იგი თითქმის ნახევარი წელი იყო აფხაზეთის საგანგებო კომისარი და კარგად იცნობდა ამ მხარეს. ბ. ჩხიკვიშვილი არჩეული იყო როგორც დამფუძნებელ კრებაში, ისე აფხაზეთის სახალხო საბჭოში. თავისი სიტყვა მან მთლიანად მიუძღვნა აფხაზეთში ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის წარმომადგენლების კრიტიკას, მხარეში პოლიტიკური სიტუაციის ანალიზს. პასუხი გასცა შეკითხვის ავტორებს. მიუხედავად დიდი მოცულობისა, მცირე შემოკლებით ვაქვეყნებთ ბ. ჩხიკვიშვილის სიტყვას:

„ამ შეკითხვის პირველი მუხლი მეტად საყურადღებო არის იმ მხრივ, რომ აქ ხაზი აქვს გასმული სიტყვებს, რომელნიც ამბობენ შემდეგს: ...იციის თუ არა მთავრობამ, რომ სოხუმის ოლქში საქართველოს დამოუკიდებლობის მოწინააღმდეგე ჯგუფის მეცადინეობით საქართველოს სახელმწიფოებრივი ინტერესის საწინააღმდეგო განწყობილება მზადდება“... შეკითხვები დამფუძნებელი კრების წევრი ბ-ნი კედია, მისი ამხანაგი და მათი ორგანო მთელი ორი კვირის განმავლობაში და ყოველ ფეხის ნაბიჯზე გვიმტკიცებდნენ, რომ ამ განწყობილებას ადგილი ჰქონდა, რომ ჩვენ ჩვენი საქმე აფხაზეთთან და აფხაზეთის ფარგლებში წავახდინეთ... გარდა ეროვნულ-დემოკრატიებისა, ვინც აფხაზეთს იცნობს..., იცის რა არის მართლაც აფხაზეთი, იცის შემადგენლობა, სხვადასხვაობა ეროვნებათა, მათი სულიერი, ფსიქოლოგიური განწყობილება, მათი კულტურული მდგომარეობა და თავი და თავი ძალთა განწყობილება ამ ეროვნებათა შორის და ჩვენი ორიენტაციის მდგომარეობა, ის სულ სხვა დასკვნამდის მივიდოდა და სულ სხვას იტყოდა, ვინემ ამბობდნენ და სთქვენს წინაშე ეროვნულ-დემოკრატებმა. აფხაზეთი მართლა პატარა კუთხე არის, ის საქართველოს ნაწილია, როგორც ავტონომიური მასში შემოსული.

<sup>178</sup> საქართველოს დამფუძნებელი კრება. სტენოგრაფიული ანგარიში, 45-ე სხდომა, გვ. 16 — 17.

რამდენადაც პატარა არის ის, იმდენად მეტი ეროვნებაა მრავალფეროვნება არის. იქ თქვენ შეხვდებით 4 — 5 ეროვნებას, აფხაზებს, ქართველებს, ბერძნებს, სომხებს, რუსებს, შეხვდებით ესტონელებს და ლატიშებს, არის რამდენიმე კოლონია ნემცებისა, მაგრამ ისინი პოლიტიკურ სფეროში... არ იჩენენ განკერძოებულ ფიზიონომიას და უმთავრესი ნაწილი ჰიპყეება პროგრესულ მიმდინარეობას... ადგილობრივი მკვიდრი ხალხი აფხაზეთში, როგორც ეროვნულ-დემოკრატიებს ხშირად უყვართ ამის ხმარება თავის ლიტერატურაში, მეტად კეთილშობილი ხალხი არის. მე არ ვამბობ იმ წარმომადგენლებზე, იმ აფხაზებზე, რომელთან კავშირს ხშირად გვიკარნახებენ ჩვენ, ესე იგი, თავდაზნაურობაზე. მე ვამბობ უბრალო მდაბიო ხალხზე, გლეხკაცობაზე. მართლაც ძალიან კეთილშობილები არიან, მაგრამ კულტურულად ძლიერ განუვითარებელი ხალხი არის. მისი ინტელიგენცია იმდენად სუსტი არის, რომ თავისი საკუთარი ძალებით საქმის გაძლოა არ შეუძლია. ჩვენ იმედი გვაქვს, რომ მათი ზრდა და განვითარება, რომელიც დიდი ხანია დაწყებული არის და განსაკუთრებით სწრაფი ნაბიჯით მიდის წინ თავისუფლების მოპოვების შემდეგ როგორც სხვა ეროვნებისა, ისე აფხაზებისა, ნეტი სისწრაფით წავა წინ. მაგრამ დღეს ეს ასე არ არის. რაც შეეხება სხვა ეროვნებებს, ბევრი მათგანი, როგორიც არიან, ზაგალითად, სომხები, ქართველები და ნაწილი ბერძნებისა სოფლად, როგორც ეკონომიურად, აგრეთვე კულტურულად უფრო მძლავრი არიან, ქალაქებში მათ ხელშია ვაჭრობა-მრეწველობა...

აი, ამ კუთხეში უხდება ჩვენს მთავრობას მუშაობა და უნდა დაეუმატოთ ამას კიდევ ძველი მთავრობის მიერ დატოვებული შუღლი, შურისძიება, განხეთქილება ეროვნულ ხასიათისა, რომელსაც ასე უხვად სთესაგდა ძველი მთავრობა, რომელიც სწამლავდა ამით ხალხის გონებას და რომელიც კიდევ სრულიად აღმოფხვრილი არ არის ხალხის გონებიდან. ძველი მთავრობა თავის გავლენას აფხაზეთში ამ წასისიანებაზე ამყარებდა... ის სიძულვილი, ამ უკულტურობის გამო, რომელსაც იქ ადგილი აქვს იმ მუშაობის გამო, რომელსაც აწარმოებდა ძველი მთავრობა, დღემდის დარჩა. და აი ამ დროს, როდესაც მიდინარე ამ კუთხეში სამუშაოდ. ძალიან სიფრთხილით უნდა იმუშაო, რომ ეს შუღლი უფრო არ გააძლიერო და ნაცვლად ერთი ერის მეორე ერთან დაპირისპირებისა ერთი საერთო გზა გამოიხატოს და საერთო სახელმწიფოებრივ მუშაობაში ჩაებათ და თავად დაინტერესოთ ამ თავისი საქმის წარმოებაში...

...არიან იქ მემარჯვენენი, ჩვენი ორიენტაციის მოწინააღმდეგენი, რომელნიც ჩვენი დამოუკიდებლობის ფესვის

გაშომთხრელნი არიან. უნდათ, რომ ის როგორმე დაამზონ. მართალია, არიან უცხოელები, არიან ჩინოვნიკები, არიან დენიკინის აშკარა და დაფარული მომხრენი, მაგრამ სამწუხაროდ და სავალალო ის არის, რომ იმათ მუშაობაში და იმათ ჯგუფში არსებითად მთელი ჩვენი ეროვნული დემოკრატიების მოქმედება მთლიანად შედის. თქვენ როგორც გინდათ ისე აწარმოეთ ეს მუშაობა, ოღონდ კი თქვენ ერთი მიზნისაკენ მივყავთ საქმე. ერთი და მეორის მუშაობაში არსებითი განსხვავება არ არის. და ამას იმისთვის კი არ ვამბობ, რომ ვისმეს ვუკბინო ან პარტიული ჟინიანობა გამოვიჩინო, პირიქით, მე ამ კუთხეში მაგათ მუშაობას ძალიან კარგად ვიცნობ და უნდა მოგახსენოთ, რომ იქ დანგრევის მუშაობას, ჩვენი პოლიტიკისა და ორიენტაციის წინააღმდეგ მუშაობას ისე არავე აწარმოებს, როგორც ამას აწარმოებდნენ წარმომადგენლები ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიისა...

სინამდვილე უნდა ვსთქვა, რომ უკანასკნელ ამბებთა შორის ეროვნულ დემოკრატიებს ყურადღება უნდა მიექციათ აქ თქვენს წინაშე, იმ ფაქტზე, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ამ დღეებში აფხაზეთში — ეს ბ. ნიკო თავდგირიძის გადასახლება სოხუმიდან... ეხლა დაღის ორი კაცი და კრეფავს ხელის მოწერას, პროტესტი განაცხაოთ ნიკო თავდგირიძის გადასახლების წინააღმდეგო... როდესაც სოხუმში არსებობს შრავალი საზოგადოებრივი ორგანიზაცია, არსებობს ეროვნული საბჭო — ქართული, სომხური, ბერძნული და არც ერთს კრინტი არ დაუძრავს. მუშათა საბჭოები, ჩვენდა სამწუხაროდ, საერთოდ ძალიან სუსტია, არ უშლის ხელს არავის. მაგრამ ეროვნულმა საბჭომ, სოხუმის ქართულმა ეროვნულმა საბჭომ, რომელშიც ძალიან ბევრი არიან ჩვენი წარმომადგენლები, აქამდის ვერ დაინახეს საჭიროდ გამოხმაურებოდნენ ამას. ის ვაჭრები, რომლებიც ექიმბაგებიან ბ. ნიკო თავდგირიძეს, ისინი ამბობენ, მართალია, ტყუილი დასწერა გაზეთში თავდგირიძემ, მაგრამ არ უნდა გაესახლებინათ მაინცო... მე ვამბობ — განწყობილება ჩვენს წინააღმდეგ მზადდება სახლში ფსიქოლოგიურად ეროვნულ-დემოკრატიების მიერ. ფსიქოლოგიურად ვამბობ მე იმიტომ, რომ სხვა საშუალება არა აქვთ დღეს და არ შეუძლიან სხვაფრივ მოამზადონ...

ეს არის წასისიანება აფხაზებისა ქართველების წინააღმდეგ, ჩვენი დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ, საქართველოს რესპუბლიკის წინააღმდეგ... არ ვიცი რომელმა დასწერა... შემდეგი სიტყვები. აფხაზეთი ჰქვიათ ამ წერილს, მოწინავე წერილია. ყველა დარწმუნებულია და სხვაზედ არანაკლებ დარწმუნებულია მთავრობაც, მისი პარტიაც, რომ აფხაზეთში საქმე წავაზდინეთ ჩვენი საკუთარი უგუნურობით და

უთავბოლოებით, რომ აფხაზები გადავიკიდეთ, რადგან მათი თავმოყვარეობა შელახეს უვიცმა, ხეპრე პროპაგანდისტებმა და მათივე სამშობლოში თავზე ბატონებად დავუსვით და მათ საკუთრებაში წილი დავუღვეით უცხო ქვეყნის ქვეშევრდომ სომხებსა და სხვებს! ამას ვერ მოითმენდა ვერც ერთი თავმოყვარე და ღირსეული ხალხი და აფხაზები (ტექსტში აფხაზეთია. — ჯ. გ.) ხომ მეტად თავმოყვარე და კეთილშობილი ხალხია, — ამას მტკიცება არ სჭირია.

ეს არის თქვენ სიტყვებში, მე ამას სხვა სახელს ვერ დავძახებ. გავკადნიერდები და ვიტყვი, რომ ეს პროვოკაციაა ერთი ერის მეორე ერის წინააღმდეგ... მოგიყვებით იმას, რაც გავაკეთეთ... გავაკეთეთ ძალიან ბევრი. ჩვენ შევქმენით აფხაზეთში ახალი მთავრობა... ძველი წესწყობილება შევცვალეთ. შემდეგ თქვენ აღვილად წარმოიდგენთ, ისეთი კუთხე, როგორიც აფხაზეთი არის, სადაც ასე მრავალი ეროვნება ცხოვრობს, როგორც გითხარით, შეუგნებელი ხალხის ფსიქოლოგია იქ მოწამლულია ერთი მეორეს შუღლით და უნდობლობით, რასაც მეფის მთავრობა მუდამ აღვიკებდა, სადაც მუდამ, როგორც ზოგიერთ სხვა კუთხეში, მხოლოდ უფრო დიდი ძარცვა-გლეჯა, ყაჩაღობა იყო. თავიდანვე ჩვენმა მთავრობამ და ჩვენმა მუშაკებმა... შეძლეს ახალი მთავრობის ახალი ორგანიზაცია და ამ ორგანიზაციის საშუალებით წესიერების დამყარება და საქმის შესრულება... ვინ ეკადრა აფხაზეთს არა მარტო ყაჩაღობისაგან, არამედ პირდაპირ დარბევისაგან და ანარქიისაგან. ორჯერ ჩვენმა საუბრით სო წარმომადგენლებმა, ჩვენმა ახალგაზრდებმა, ჩვენმა ძეებმა და შვილებმა არ გაანთავისუფლეს აფხაზეთი მტერისაგან? არაერთი ძვირფასი საფლავი ჩვენი გვარდიელებისა და ჯარისკაცებისა დარჩა აფხაზეთში, ამ აფხაზეთისთვის თავისუფლების მოპოვებისათვის ბრძოლაში ანარქიის ალგვის დროს. ნაცვლად იმისა, რომ პატრიოტმა უთხრას აფხაზეთს, რომ დაიმახსოვრეთ, თუ როგორ დაღვარეს თქვენი თავისუფლებისათვის ჩვენმა ჯარისკაცებმა სისხლი, ეუბნებიან: ჩვენ არაფერი არ გავგიყეთებია, თქვენ გდევნიან, მთავრობა თქვენი მტერიაო და სხვა.

...დღეს აფხაზეთში ერობაცაა შემოღებული, რომელმაც, ჩვენდა საბედნიეროდ და თავდაზნაურობის და ნიკო თავდგირიძის სამწუხაროდ, მუშაობაც კი დაიწყო და სასიამოვნო ცნობებიცაა ამ მუშაობისა... ის დიდი საქმე, რომელიც ჩვენ აფხაზეთში გავაკეთეთ ჩვენი შეიარაღებული ძალის საშუალებით, არის აფხაზეთის დაცვა, რომ ჩვენ შევძელით აფხაზეთი ფიზიკური განადგურებისაგან გადაგვერჩინა; დენიკინის შავი რაზმები და ბანდები რომ შემოსულიყვნენ აფხაზეთში, აფხაზეთში ის იქნებოდა, რაც იყო სოჩის ოლქში, ისე-

თივე მდგომარეობა განმეორებოდა, ისეთივე აწიოკება ხალხია, რაც სხვაგან მოხალისეთა ჯარის მიერ დაპყრობილ ადგილებში. ნუთუ ჩვენი ჯარები, ჩვენი რაზმები არ დაჟდგნენ წინ აფხაზეთის ინტერესების დასაცავად თავდაპირველად და არ გადაეღობნენ მტერს. თქვენ ამაზე უნდა მიუთითოთ, ნაცვლად ამისა, თქვენ სულ სხვას ეუბნებით. ჩვენ აგრარული რეფორმა გავატარეთ, აგრარული რეფორმა, რომელიც ახლო მომავალში დაგვირგვინდება. ეს არის, რაც თქვენ გაწუხებთ... ამას ამბობდა ბ. ნიკო თავდგირიძე, ვუშინ ამასვე ამბობდა თქვენი ორგანო: წოდებები როგორმე უხდა შევარიგოთ. ა-ჰ არის თქვენი მუცლის ტკივილი. წოდებებს როგორმე უნდა შევეურიგდეთო, რადგანაც იქ სხვა ადამი არის, სხვა ზნე-ჩვეულება, სხვა ურთიერთობა.

ეს არის, ბატონებო, ეს გაწუხებთ თქვენ... ახლა ნაცვლად ამისა ეუბნებით, რომ ჩვენ დავანგრეთ, არაფერი არ გავაკეთეთ და ამით ამხედრებთ ხალხს. ასევე ამხედრებენ დენიკინელები, ამას ლაპარაკობენ ეკატერინოდარიდან დაწყებული სოჭამდე ჩვენი მტრები. ამ საერთო ცეცხლში აგდებენ თავის მუგუზაღს ეროვნული დემოკრატები. პირდაპირ გასაოცარია მათი ქცევა!

მე აქ მოგიყვანთ ერთ ადგილს ერთი დოკუმენტიდან. ეს არ შემოიძლიან დავმალო, რადგანაც ეს არის მათი კრედიტო, აი, ამითი გამოდიან საარჩევნოთ, აი რას ამბობენ, ეს არის მეტი ყურადღების ღირსი. იგინი ამბობენ: „სოხუმის ოლქში განსაკუთრებით სიფრთხილით უნდა მოეპყან მცხოვრებლები არჩევნებს (ეს მოწოდებაა აფხაზეთის საბჭოში). აქ ჩვენ ვცხოვრობთ აფხაზეთის ტერიტორიაზე, როგორადაც მეტრიცხოვანი არ იყვნენ სხვა ეროვნებათა მცხოვრებლები აფხაზეთზე, უკანასკნელთ მაინც აქვთ უფლება უპირატესობისა, რომლისთვისაც მათი წინაპრები სისხლს ღვრიდნენ. როგორიც არ უნდა დარჩეს არჩევნების შედეგი ამ სამართლიანი უფლების წინააღმდეგ. ეს მათში ბუნებრივ გულისწყრომას და გაბოროტებას გამოიწვევს... ამისათვის ხმა მიეცით ჩვენს მე-4 № სიასაო“. რა მოხდა? ეს დაწერა ეროვნული დემოკრატიის პარტიის საუკეთესო წარმომადგენელმა ნიკო თავდგირიძემ თავისი ზელით. ეს კი, ჩემის აზრით, წმინდა წყლის პროვოკაციაა და გულწრფელად გეტყვით, როდესაც მან ეს დაწერა, მაშინ მე საგანგებო კომისარი ვიყავი და მინდოდა დამეჭირა და გადამესახლებინა...

რადგანაც ის მაშინ იყო თავმჯდომარე ნაფიც მსაჯულთა ინსტიტუტისა, პრინციპიალური მოსაზრებით არ მოვიმოქმედე ეს. მაგრამ ჩავყვეთ ქვევით ეროვნულ-დემოკრატიების მოწოდებას. მეოთხე გვერდზე წერენ: „აი აირჩიეთ ჩვენი კანდიდატები, ე. ი. ისეთი წარმომადგენლები, რომლებიც

დაიცვენ თქვენს ინტერესებსო. აქედან გამოქვეყნდა ჰათი სულისკვეთება. ასეთი კანდიდატებია: პირველი — „ნიკო თაფ-დგირიძე — საზოგადო მოღვაწე, მცხოვრებთა კარგი ნაც-ნობი თავის მუშაობითო“. თავის მუშაობისათვის კი, როგორც მოგეხსენებათ, ის დემოკრატიული აფხაზეთიდან ტრაგიზმით გამოდევნეს. მეორე — ანჩაბაძე, ექიმი, რომელმაც იმ წუთ-შივე განცხადება შეიტანა მთავარ საარჩევნო კომისიაში და თავის გამორიცხვა მოითხოვა, — არასოდეს თქვენთან არ ვყოფილვარ, არც ვიქნები და ჩემი გვარი მაგათთან არ უნდა იყოსო... მესამე — შერვაშიძე ჯოტო, რომელსაც მოწოდება სახელის გასაქეთებლად „ცნობილ დელეცს“ ეძახის... ეს „დე-ლეცი“ სუყველა ეროვნულ დემოკრატებს სჯობიან, როგორც საქართველოს ორიენტაციის დაშველი და როგორც ჩვენი ერთგული მოქალაქე. ეს საუკეთესო წარმომადგენელი არის ყელა მაგათში, მაგრამ მე მოვიყვანე, როგორც დამახასიათე-ბელი იმისა, თუ როგორ ესმით მაგათ სიტყვა „დელეცი“.

ყველა ეს არაფერი არის იმასთან შედარებით რაც ცოტა ქვევით არის ჩაწერილი: (კითხულობს „ხაკი ავიცბა — სა-ხელგანთქმული აფხაზეთის გლეხკაცობაში მოღვაწე და გა-ბედული დამცველი ამხანაგების ინტერესებისა“). ბატონე-ბო! კატეგორიულად ვაცხადებ ამ ტრიბუნიდან, და ეს უკვე დამტკიცებული არის იუსტიციის საქმინისტროს დოკუმენტე-ბიდგან, რომ ის ხაკი ავიცბა პასუხისგებაში არის მიცემული ლალატისათვის, თათრების აგენტობისათვის. ეს ვაჟბატო-ნი იყო გაგზავნილი პირველი აფხაზეთის საბჭოს მიერ ბა-თუმში სხვებთან ერთად, როგორც პარლამენტიორი, რომ საბჭოს სახელით გადაეცა თათრებისათვის თქვენი არაფერი გვინდაო, ჩვენ საქართველოს ნაწილი ვართო. ნაცვლად ამისა კი ის გაეპარა ამხანაგებს და მეორე თათრების დესან-ტი მოიყვანა აფხაზეთში. მოკლედ ღდეს არის მტერი აფ-ხაზეთის დემოკრატიისა და ყოველგვარი პროგრესული მიმ-დინარეობისა, იყო, არის და იქნება მტერი საქართველოს დე-მოკრატიისა და დამოუკიდებლობისა... მე გეკითხებით თქვენ, როგორ უნდა გაიგოს ეს ხალხმა, ვინაიდან ხალხი იცნობს მას, როგორც თათრების აგენტს და არა როგორც სა-ქართველოს დემოკრატიის დამცველს... როდესაც ხალხს ეუბ-ნებიან, ეს გაბედული დამცველია თქვენი ინტერესებისაო, მე გეკითხებით თქვენ, რომელი დენიკინელი ამბობს ამაზე მეტს ჩვენს წინააღმდეგ? არც ერთი...

მეორე საკითხი თქვენი ინტერპელიაციისა კონსტიტუციის საკითხია. გინდათ ეს გაბედლოთ და მოგვაჩვენოთ, რომ აფხა-ზეთი თითქოს ჩვენ გვეყოფა და სხვაგან მიდის... ეს ასე არ არის. საბჭოს გონიერი ნაწილი, რომელიც ნამდვილი წარ-მომადგენელია აფხაზეთისა, კონსტიტუციის პროექტს იმუ-

შეგებას. ისინი მხოლოდ თავის აზრს ადგენენ, წარმოადგენენ აქ ჩვენ საკონსტიტუციო კომისიაში გადასამუშავებლად. როდესაც აუხსნი, დაარწმუნებთ იმაში, რაც იმათთვის ხელსაყრელი არის, ერთი სიტყვით, როცა მათი ინტერესები დაკმაყოფილებული იქნება, იგინი ამით მაღლიერი დარჩებიან და იმასვე მიიღებს აფხაზეთის საბჭოც და მისი წარმომადგენლებიც. თქვენ აქ მოგახსენეს, რომ დღევანდელი საბჭო არ არის ჩვენი ორგანიზაციისაო<sup>•</sup>. ის არ არის მართალი, გატეგორიულად ვაცხადებ მე. საბჭოს ნახევარზე მეტი ჩვენი ორიენტაციისა არის. და ჩვენი ორიენტაციისა არიან მართლ ჩვენი სიყვარულის გამო კი არა, არამედ იმიტომ, რომ ჩვენი ორიენტაციის დაცვა არის იმათი დემოკრატიის ინტერესებია დაცვა. რადგანაც მთელი დემოკრატია აფხაზეთისა. განურჩევლად ეროვნებისა, ამ გზით მიდიოდნენ, მათ ჰქონდათ პლატფორმა და ეს პლატფორმა იყო ავტონომიური აფხაზეთი. მაგრამ განუყოფელი ნაწილი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისა. შეიძლება ეს ვისმეს არ მოსწონს, მაგრამ ჩვენ ყოველ ღონისძიებას ვძეხართ, რომ აფხაზეთმა თავისი შინაური საქმეები რაც შეიძლება კარგად დააკმაყოფილოს. ჩვენ არაფერს დავიმუშავებთ ამისათვის, ნივცემთ ფულს მათ განკარგულებაში, კაცებს გავეცხავენო, გავგზავნიო ჩვენს ჯარს...

ენის შესახებ მთავრობამ მოგახსენათ, რომ დამოკიდებულება ჩვენსა და მათ დაწესებულებათა შორის სახელმწიფო ენაზე არსებობს, მაგრამ თქვენ ამბობთ, რატომ იქნურ დაწესებულებებშიაც საქმეს არ აწარმოებენ სახელმწიფო ენაზედ. ეს მართალია, რომ წარმოება არსებობს არა ქართულ ენაზე, არა სახელმწიფოებრივ ენაზე, არამედ იმ ენაზე, რომელი სახელმწიფოს ნაწილი აფხაზეთი არც დღესა და არც მომავალში იქნება, მაგრამ ამასთანავე მეტი ნაწილი ხალხისათვის და საზოგადოებისათვის უფრო გასაგები ენა არის. ეს არის რუსული ენა. ჩვენ ამის წინააღმდეგ არაფერი შეგვიძლიან ვსთქვათ, და მე მგონია, მანამ, სანამ თვით აფხაზეთის საბჭო არ შეიძლებს ქართულ სახელმწიფო ენის გამოყენებას იმ მიზნისათვის, რისთვისაც საზოგადო ენა არსებობს, მანამარ შეიძლება ვაიძულოთ უსათუოდ ქართულ ენაზე ილაპარაკეთ და სწერეთო. ეს უნიადაგო მოქმედება იქნებოდა და წინააღმდეგ შედეგებს მოგვცემდა, ჩვენ ასეთ პოლიტიკას ვერ ვაწარმოებთ. ეს ასე ხდება, მაგრამ ამაში არა ბუნებრივი და არა სახელმწიფოებრივი და ჩვენი საწინააღმდეგო არ არის რა.

..აფხაზეთის საკითხი ფრიად სერიოზულია, მრავალ სხვა-

<sup>•</sup> ალბათ „ორიენტაციისაო“ — ჯ. გ.

დასხვა ინტერესებით და ეროვნებებით დასახლებულ კუთხე-  
ში მუშაობის დროს დიდი სიფრთხილე არის საჭირო: საჭი-  
როა მედამ მუშაობა წინდახედული, რადგანაც ეს ძალიან  
დიდი საპასუხისმგებლო საქმე არის. არაფერს აქ ისეთ სა-  
შურს ადგალი არ ჰქონია, როგორც წარმოუდგენიათ ეროვ-  
ნულ დემოკრატებს, არც ჩვენთვის, არც აფხაზებისათვის.  
იქაური ხალხი, მე ვამბობ, გლეხებზე, დემოკრატიის უმრავ-  
ლესობაზე, რასაკვირველია, ლოიალური არის და ჩვენი ორი-  
ენტაციის მომხრე, მომხრე ჩვენ ფარგლებში ავტონომიუ-  
რად მოწყობისა, ისე, რომ მათი ინტერესები ჩვენ ინტე-  
რესებს არ ეწინააღმდეგებიან. წინააღმდეგის წერა და ლაპა-  
რაყი დასავლობა: ასეთი წასისიანება, დაპირდაპირება აფხა-  
ზებისა და ქართველებისა საქართველოს დემოკრატიული  
რესპუბლიკის წინააღმდეგ, ძალიან დიდ ზარალს აყენებს სა-  
ხელმწიფოს და ჩვენ დემოკრატიულ რესპუბლიკას... ამით  
გწენას მოვეუტანთ სახელმწიფო და ქართველ ერს და სამსა-  
ხურს ნაოლოდ მტრებს ვუწევთ“<sup>179</sup>.

ესერების ფოქციის წარმომადგენელმა ლ. შენგელაიამ  
აღნიშნა, რომ განაპირა რაიონები ხელსაყრელი ადგილი გაზ-  
და როგორც სტრატეგიულად, ისე პოლიტიკურადაც ჩვენი  
მტრებისათვის. რომელთაც სისტემატური იერიშები მიაქვთ  
საქართველოზე. ამაში ორატორმა დაადანაშაულა მთავრობა.  
იგი ყოველთვის აგვიანებდა იქ რეფორმების ჩატარებას. აგ-  
ზავნიდა უნიჭო პროპაგანდისტებს და უხეშ ადმინისტრატო-  
რებს. ამის გამო ზოგ ადგილას აჯანყება მოხდა, ზოგან კი-  
დეც გაურკვეველი ვითარება, მათ შორის აფხაზეთში. ლ.  
შენგელაიას აზრით, „სოხუმი კარგა ხანია დაიყო ორ ბანა-  
კად: ერთი მხრივ ღვანან დენიკინის მიმდევრები, მეორეს  
მხრივ — ჩვენი ორიენტაციის მომხრენი. აფხაზეთის რეაქცი-  
ონერებს ასკერების საშუალებით სურდათ აღედგინათ ძველი  
ბატონობა. ამ რეაქციონერებს გვერდში უდგას აფხაზეთის  
ნაციონალისტური ინტელიგენცია, თუ საერთოდ შეიძლება  
ლაპარაკი აფხაზეთის ინტელიგენციაზე. ეს ჯგუფი აქა-იქ პო-  
ვებს ერთგვარ გამოძახილს შეუგნებელ მასაში. ამაშია მთე-  
ლი ჭირთულე მდგომარეობისა. აფხაზეთის საბჭოში ათის  
ორი ფრაქცია, რომელიც მოითხოვს აფხაზეთის განცალკევე-  
ბას. ეს ფოქციები არიან გლეხების მიერ არჩეულნი. რა  
თქმა უნდა, აქ დიდი მნიშვნელობა აქვს პირად გავლენას და  
საერთოდ იმ პატრიარქალურ ურთიერთობას. რომელიც არ-  
სებობს იქ, ეს არ უნდა დავივიწყოთ, ჩვენ, მაგრამ აქვე უნ-  
და ითქვას, რომ ჩვენმა მთავრობამ თავის შეცდომებით ხელა

<sup>179</sup> საქართველოს დამფუძნებელი კრება. სტენოგრაფიული ანგარიში, 45-ე სესიონი, გვ. 17 — 24.

შეუწყო „დამოუკიდებელთა“ მოღვაწეებს...“<sup>180</sup> მთავრობის შეცდომად ლ. შენგელაიას მიაჩნია ზოზინი მიწის საკითხის გადაჭრაში, სხვადასხვა რეფორმების გატარებაში. „აფხაზეთში მეტად ენერგიულ და დამანგრეველ მუშაობას აწარმოებდა ვოსტორგოვის მიმდინარეობა, განაცხადა ლ. შენგელაიამ. წარმოიდგინეთ. აფხაზეთში ნაკლებად ლაპარაკობენ ქართულს და თითქმის უმრავლესობა რუსულად ლაპარაკობს. ეს ხდება არა მარტო თვით აფხაზეთში, ეს ხდება სამურზაყანოშიაც; სადაც უმრავლესობა მეგრელები არიან... დღეს აფხაზეთი მეტად ორჭოფულ მდგომარეობაში არის, ამ ორჭოფულ მდგომარეობაა დიდი ხანია ჩაეყარა საფუძველი ჯერ კიდევ მაშინ, როდესაც ძველი საბჭო იყო. ამ ძველ საბჭოსთან ჩვენმა მთავრობამ დასდო ხელშეკრულება, რომელიც ყოველნაირ უფლებებს ანიჭებდა აფხაზეთს და არავითარ უფლებას არ ანიჭებდა საქართველოს. აი, სწორედ აქ არის დასაწყისი იმ გაუგებრობისა, რომელიც აფხაზეთში არსებობს დღეს. ეს არის უდიდესი დანაშაული ჩვენი მთავრობისა... როგორია დღევანდელი პოლიტიკური ვითარება აფხაზეთში? მას აქვს უზენაესი საკანონმდებლო ორგანო, ეს არის სახალხო საბჭო, მას აქვს თავისი ტერიტორია, ჰყავს თავისი მთავრობა, ესე იგი, ყველა ელემენტები დამოუკიდებელი სახელმწიფოსი. რა თქმა უნდა, ასეთი მდგომარეობა ფრთხილად ასხამს აფხაზეთის დამოუკიდებლობის მომხრეებს, მათი აზრით, აფხაზეთი უკვე არის დამოუკიდებელი. ამიტომ, ჩვენი აზრით, დღეს ამ ტრიბუნიდან უნდა ითქვას, თუ როგორ გვეხატება აფხაზეთის მომავალი, როგორ უყურებთ აფხაზეთის საკითხს. აფხაზეთის დამოუკიდებლობა არის აბსურდი. დამოუკიდებელი აფხაზეთი მეორე დღესვე გვერდში ამოუდგება დენიკინს. იქ, ჩვენი აზრით, არავითარი ცალკე მთავრობა საჭირო არ არის, არ არის საჭირო არც ისეთი ორგანო, რომელსაც დამფუძნებელი კრების ფუნქციები ექნება, როგორც ჯღეს არის. მაშასადამე, ჩვენი აზრი ასეთი არის: აფხაზეთა უნდა მიენიჭოს ფართო ავტონომია“<sup>181</sup>.

შემდეგი გამოვიდა ს. მდივანი (სოც.-ფედერალისტი). როგორც მან აღნიშნა, ჩვენი სისუსტე იმაში არ გამოიხატება, რომ „იქ გვინდა დავაყაროთ სრული შინაური თვითმმართველობა, მივცეთ საშუალება აფხაზეთს აწარმოოს თავისი შინაური საქმეები“, არამედ იმაში, რომ მათ გაუჩნდათ რაღაც ილუზიები ცნობილი ხელშეკრულებების დადების შემდეგ. იგი შეეხო აგრეთვე აფხაზეთში ქართული ენის ინტერესების

<sup>180</sup> საქართველოს დამფუძნებელი კრება, სტენოგრაფიული ანგარიში, 45-ე სხდომა, გვ. 25.

<sup>181</sup> იქვე, გვ. 26 — 27.

დაცვის, აფხაზეთის თავადაზნაურობის მიმართ „სასტიკი პოლიტიკის“ გატარების აუცილებლობის საკითხებს. თუ საქართველოს დემოკრატიამ თავისი პირობა შეასრულა, მაშინ მდგომარეობა აფხაზეთში „გამოირკვევა ისე, რომ ერთი სახელმწიფოებრივი ინტერესი გვექნება“<sup>182</sup>, თქვა ს. მდივანმა. დისკუსიის ბოლოს ვრცელი სიტყვით გამოვიდა ს. კელია (ე. დ.), რომელმაც აღნიშნა შემდეგი:

„ჩვენი შინაური და საგარეო პოლიტიკის სირთულე უმეტესად ჩვენი განაპირა კუთხეების მოუწესრიგებლობით არის შექმნილი... დღეს ამ განაპირა კუთხეთა შორის ყველაზე უფრო სახიფათო აფხაზეთია. სახიფათოა იმიტომ, რომ საქართველოს სახელმწიფოებრიობას და დამოუკიდებლობას ამ გზით ემუქრება ჩრდილოეთის მტერი — რუსეთი! დენიკინი აფხაზეთით აპირებს საქართველოში შემოჭრას. თქვენ კარგად მოგეხსენებათ, რომ აფხაზეთში აქტიური ფრონტი გვაქვს... ფრონტის უკან კი გადაშლილია ის აფხაზეთი, სადაც დღეს ჩვენი სახელმწიფოებრივი ინტერესები განსაკუთრებულია ჩავარდნილი. მოსალოდნელი სამხედრო მოქმედების მოსაგებად და, საერთოდ, ჩვენი შინაური სიმტკიცისათვის საჭიროა, რომ აფხაზეთში მსწრაფლ შეიცვალოს წესი და მეთოდი მუშაობისა და აგრეთვე გაოაყენებული იქნენ ის პირნი, რომელთაც ვერ გამოიჩინეს სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის ნიჭი და უნარი...“

თქვენ კარგად იცით, რომ თუ აფხაზეთის ხალხს ვისმე მიმართ სიმპატია ჰქონია, ეს სწორედ ქართველებისადმი; როდესაც ჩვენს ქვეყანაში საერთო რუსეთის ბატონობა იყო, აფხაზეთი ყოველთვის სიმპათიით ყოფილა განწყობილი ქართველებისადმი და არასოდეს ქართველებსა და აფხაზებს შორის არავითარ ანტაგონიზმს აღიღო არა ჰქონია; რუსეთის მიმართ ქართველებსა და აფხაზებს მუდამ საერთო ფრონტი და პლატფორმა დაუჭირიათ. ეს ძველი მდგომარეობა დღეს შეიცვალა და თითქმის მთელი აფხაზობა ჩვენდამი უკმაყოფილებით არის აღვსილი და ვთიქრობთ, შესაფერი დრო რომ დადგეს, აფხაზთა ამგვარ განწყობილებას ჩვენს წინააღმდეგ ადვილად გამოიყენებენ ჩვენი მოსისხლე მტრები... და მაშინ ქატასტროფა არ აგვცდება. რა თქმა უნდა. არის აფხაზთა შორის ისეთი ნაწილიც, რომელიც ჩვენი მომხრეა. რომ აფხაზის ხალხს უფრო დაჯახლობილით და გულთბილად დაკლაპარაკებოდა, დავრწმუნდებოდით, რომ მას ჩვენი მეგობრობა სწყურია, ჩვენი ძმობა!

ჩვენს წინააღმდეგ მუშაობენ რუსის აგენტები. განსაკუთრებით რუსის სამღვდელო წოდებისაგან და მასწავლებელთა

<sup>182</sup> საქართველოს დამფუძნებელი კრება. სტენოგრაფიული ანგარიში, 45-ე სხდომა, გვ. 28.

წრიდან გამოდიოდნენ გაბედული მტრები ქართველებისა და ქართული იდეისა... ამ პირებმა თავიანთი პოლიტიკური სახე სხვადასხვანაირად შეისწორეს: ვინ ბოლშევიკია და ბოლშევიკურის იდეითა და მეთოდით გვებრძვის. ვინ კიდე დენიკინელია და დენიკინის იდეით და სისტემით გვებრძვის, ვინ ადგილობრივი მკვიდრია, სხვადასხვა პოლიტიკურ პარტიაშია და ასე ოსტატურად ებრძვის საქართველოსა და მის დამოუკიდებლობას. ყველა ეს ანტიქართული აქტიური ელემენტი ერთ პოლიტიკას ადგია და ერთ მიზანს ემსახურება: საქართველოს დამოუკიდებლობის დამხობას. ხშირად იმართება ბოლშევიკური მიტინგები სოხუმსა თუ აფხაზეთის სხვა დაბებში, სადაც აგიტატორები საქართველოს წინააღმდეგ ილაშქრებენ... ასეთი მტრული მოქმედებაა დღეს გაჩაღებული საქართველოს წინააღმდეგ თვით აფხაზეთის სახალხო საბჭოშიც...

აფხაზეთის სახალხო საბჭო იმუშავებს ისეთ კონსტიტუციას, რომელიც აფხაზეთის სრულ სუვერენობას მოითხოვს...

ის ფაქტი, რომ აფხაზეთში არჩევნები გადავდევით, გამოწვეულია შემდეგის გარემოებით: ჩვენმა წარმომადგენელმა ბ-მა ისიდორე რამიშვილმა, არ ვიცი, რატომ, საჭიროდ დაინახა შეპკითხოდა აფხაზეთის სახალხო საბჭოს აფხაზეთში დამატებითი არჩევნების (საქართველოს დამფუძნებელი კრების — ჯ. გ.) მოწყობის შესახებ. ამ შეკითხვამ საბჭოს საბაბი და საბუთი მისცა თავისთვის დაეტოვებია გადამწყვეტი უფლება არჩევნების გამართვის ნებართვისა; მან პრინციპული დამოკიდებულება დაიჭირა ამ წინადადებისადმი და მაოლოდ იმ პირობით და მაშინ თანხმდება აფხაზეთში დამატებითი არჩევნების გამართვაზე, თუ ჩვენ მივიღებთ იმ კონსტიტუციას, რომელსაც აფხაზთა საბჭო იმუშავებს. თუ არა და — არა!..

აფხაზეთის საბჭო თავის თავს სუვერენულ ორგანოდ სთვლის. იგი აბრკოლებს და წინ ეღობება ჩვენს გავლენას და სახელმწიფოებრივ მოქმედებას აფხაზეთში. იგივე საბჭო ილაშქრებს ქართული ენის წინააღმდეგ და ამაში მას ჩვენივე წარმომადგენელი მეთაურობს... საქართველოს წარმომადგენელი და მმართველი სოც. დემ. ფრაქცია ქართული ენის წინააღმდეგ ხმას აძლევენ! ასე იცავენ ჩვენ სახელმწიფო ინტერესს აფხაზეთის საბჭოში ჩვენი უვიცი წარმომადგენელი და სოც.-დემ. ფრაქცია!

ამნაირად, თქვენ დაინახეთ, რომ აფხაზეთის სახალხო საბჭოში ჩვენი სახელმწიფოებრივი ინტერესი დაცული არ არის...

თქვენ კარგად მოგეხსენებათ, რომ აფხაზეთში მთელი მმართველობა ჩვენს ხარჯზე ხდება. აფხაზეთის სახალხო საბჭო, აფხაზეთის საბჭო და ადმინისტრაცია ჩვენი ხაზინით ინახება. საქართველომ ერთი თვით რომ შეწყვიტოს ფულის გაგზავნა, მთელი აპარატი დადგება და ანარქია მოიცავს აფ-

ხაზეთს. უნდა ვიცოდეთ რაზედ და როგორ იხარჯება ეს ფული... ჩვენ გვინდა აღვნიშნოთ ერთი გარემოება, დამფუძნებელი კრების ყურადღება მიაქციოთ იმ გარემოებას, რომ აფხაზეთში ჩვენი ფული შინაური წესით იხარჯება...”

ს. კელია შეეხო შეკითხვის მეოთხე პუნქტს. აღნიშნა, რომ იმ გაუქმებულ ბანკში 33 კაცი მუშაობს (ძირითადად რუსობა), რომლებიც საქართველოს წინააღმდეგ მოქმედებენ. როდესაც საქართველოს დამოუკიდებლობის წლისთავი აღინიშნებოდა, მათ აქტიური პროტესტი განაცხადეს. „და ამ ჩვენს შეურიგებელ მტრებს ჩვენი ჯიბით ვინაზავთ... ამას იქით ვერ წავა ჩვენი მთავრობისა და აფხაზეთში ჩვენი წარმომადგენლის დაუდევრობა. უნდა ბოლო მოეღოს ამ უკუღმართობას; ასეთია მდგომარეობა აფხაზეთის კანონმდებლობა-დაწესებულებაში, ასეა ფულის საქმე, ასე წამხდარია, საზოგადოდ, ქართული იდეისა და გავლენის საქმეც. მიუხედავად იმისა, რომ აფხაზეთში დიდძალი შეიარაღებული ძალა გვიდგას, მიუხედავად იმისა, რომ აფხაზეთის საბჭოში უმრავლესობა ჩვენია, მიუხედავად იმისა, რომ აფხაზეთი ინახება ჩვენი ხაზინით, მიუხედავად ყოველივე ამისა, აფხაზეთში ჩვენი გავლენა ძალიან დაცემულია... ქართული ენის ასპარეზი ამ ბოლო დროს, მიუხედავად ჩვენი სახელმწიფოებრივი უპირატესობისა, შემცირდა და დაეცა. ქართული ენა სოხუმის ქალაქის თვითმმართველობიდან სრულიად განდევნილია. საქმე სწარმოებს რუსულად. სკოლებშიაც ქართული ენა თუ არსებობს, მხოლოდ იმდენათ და ისე როგორც რუსეთის აქ ბატონობის დროს იყო. არც მეტი, არც ნაკლები, ისე, რომ ომს, რევოლუციას, დამოუკიდებლობას და აფხაზეთში ჩვენი სახელმწიფოებრიობის დროშას ჩვენთვის არც მორალური და არც კულტურული შემატება არ მოუტანია! დაუჯერებელია, მაგრამ ეს ასეა. ეს შექმნა, ერთის მხრივ, და უმთავრესად, ჩვენმა მთავრობამ და, მეორეს მხრივ, ყველა ანტიქართული ელემენტების შეერთებულმა და აქტიურმა მოქმედებამ. მინდა თქვენი ყურადღება მივაქციო ერთი რეფორმის უფრო ფსიქოლოგიურ მხარეს, რომელსაც დიდი წილი უდევს აფხაზეთა უკმაყოფილების წარმოშობაში. მოგახსენებთ მიწის საკითხზე...”

აფხაზეთში მიწის საკითხი ცოტა სხვანაირად იდგა, ვიდრე ჩვენში. მთელი მიწა აფხაზეთში მეპატრონეებს ჩამორთმეული ჰქონდათ რუსეთის წინააღმდეგ უკანასკნელი აჯანყების შემდეგ, მხოლოდ რამოდენიმე ხნის შემდეგ ნაწილი მიწისა უკახვე დაუბრუნდათ. ყოველ გლეხაკს და აზნაურს მიეზომა 10 — 25 დეკატინამდე; დარჩა კიდევ თავისუფალი მიწა, რომელიც მოიჯარადრეებს ექირათ. მოიჯარადრეები უმთავრესად იყვნენ სომხები, ბერძნები, (ხმა: მეგრელები კი

არ იყვნენ?) მეგრელებიც გახლდათ. მაგრამ ამათ მცირე ნაწილი უქირავთ... მოიჯარადრე ბერძნები და სომხები მეტი წილი ოსმალეთის ქვეშევრდომნი არიან და როდესაც აფხაზეთში ჩვენი მიწის რეფორმით შევედით, ყურადღება არ მივაქციეთ ერთ შესაძლებლობას, რომელსაც შეეძლო ადგილობრივი ხალხის ფსიქოლოგიაში ერთგვარი აღელვება შეეტანა...

თუ მაინც და მაინც აფხაზი შეურიგდებოდა, რომ მიწის ნაწილი ქართველობასაც რგებოდა. იმ ქართველობას, რომელიც მისი მუდმივი თანამშრომელი იყო, არამც და არამც იმას არ შეურიგდებოდა, რომ ეს მისი საკუთრება—მიწა მისცემოდა ოსმალეთის ქვეშევრდომ სომხებსა და ბერძნებს. და ეს აფხაზს წართლაც ვერ მოუწელებია. ამ ნიადაგზე ისმის დიდი სამღურავი და ბევრი საჩივარიც აფხაზეთში. ამაში დიდი ფსიქოლოგიური სიმართლეა და არის საფუძველიც, რომ აფხაზობამ უკმაყოფილოდ შემოგვხედოს და ჩვენი წინააღმდეგი გახდეს.

საერთოდ აფხაზეთში ნიადაგი მერყევა, დიდი ანტიქართული მოძრაობაა, რომელსაც ხელმძღვანელობენ და აღრმავენ რუს-სომხის ბოლშევიკ-დენიკინელები და აფხაზთა ინტელიგენციის ერთი ნაწილი. ეს ფაქტია, ამას მტკიცება არ სჭირია... იმ რამოდენიმე ფაქტის მიხედვით, რომელიც მოგახსენეთ იმ საერთო შთაბეჭდილების მიხედვით, რომელიც ყველა იქ წასულ ქართველს გამოაქვს აფხაზეთის მდგომარეობაზე, სჩანს, რომ საქმე ცუდად მიდის. მე მგონია, დამფუძნებელი კრება დაინტერესებულია, რომ ამ საკითხს უდიდესი ყურადღება მიექცეს, რათა ჯარის ზურგი საიმედო იყოს და ადგილობრივი ელემენტი, მკვიდრი აფხაზობა, რომელიც მუდამ ყოფილა ჩვენი ისტორიული მეგობარი, მართლაც ლოიალურად დავიახლოვოთ, ჩვენთან ერთად ძველებურად ვამუშაოთ. მე აქ არ მინდა ჩუმად ჩაეატარო ის ფაქტი, რომ აფხაზთა შორის არიან ისეთი პირნი, რომელნიც აშკარად და აქტიურად ჩვენ წინააღმდეგ დენიკინის ბანაკში მოქმედობენ. არის მცირედი ნაწილი, რომელიც აქტიურად ჩვენთან არის, ხოლო აფხაზი ხალხის სიმრავლე პასიურ უკმაყოფილებაშია, თუმცა მას ბუნებრივად ჩვენთან ლოიალური დამეგობრება და შეერთება სწადია. ჩვენ უნდა გავფანტოთ ეს უნდობლობის ატმოსფერო, გავფანტოთ უკმაყოფილების ფსიქოლოგია. საჭიროა იმ მხარეში, რომელიც განსხვავებული ფსიქოლოგიით ცხოვრობს, როდესაც განსაკუთრებული თვისებები ახასიათებს, საჭიროა-მეთქი, ასეთ მხარეში მეტაქტი და ნიუანსები; ჩვენმა მთავრობამ ასეთ მხარეში უნდა იყოლიოს წარმომადგენლად უფრო მტკიცე, უფრო დაკვირვებული, უფრო რეალურ ცხოვრებას შეწყობილი კაცი, ვიდრე ის, რომელიც დღეს იქ არის... ყველა იმ ცნობის მიხედ-

ვით, რომელიც ჩვენ გვაქვს, ვრწმუნდებით, რომ ისიდორე რამიშვილი არ ვარგა თავის დღევანდელ პოსტზე; სხვა თანამდებობაზე, სხვა ადგილზე შეიძლება ძალიან კარგიც და უფრო გამოსადეგიც იყოს, მაგრამ აფხაზეთის დღევანდელ პირობებში იგი გამოსადეგი არ არის“. ს. კედიამ მოუწოდა პოლიტიკურ პარტიებს ერთობლივი მუშაობისაკენ, რათა „ეს ჩვენი საერთო საქმე, რომელიც დღეს აფხაზეთში განსაცდელშია, შეერთებულის ძალდონით, ერთმანეთის ლოიალური გაგებით, ჩვენსა სასარგებლოდ გამოვაკეთოთ“<sup>183</sup>.

დამფუძნებელი კრების სხდომაზე გამართულმა ფართო დისკუსიამ დაგვანახა, რომ ყველა პოლიტიკურ პარტიას აფხაზეთში საქართველოს განუყოფელ ნაწილად მიაჩნდა. საქართველოს პარტიები, მიუხედავად გარკვეული უთანხმოებებისა, კაოგად იცნობდნენ და რეალურად აფასებდნენ აფხაზეთში შექმნილ სიტუაციას, არავინ არ უარყოფდა აფხაზეთისათვის ავტონომიის მინიჭების აუცილებლობას.

საქართველოს პოლიტიკურ პარტიებს აფხაზეთში ჰყავდათ თავიანთი საოლქო ორგანიზაციები, რომლებიც ცდილობდნენ გაეტარებინათ ცხოვრებაში საკუთარი პარტიების პოლიტიკა ადგილობრივი პირობების გათვალისწინებით. წამყვანი როლი როგორც მთლიანად საქართველოში, ისე აფხაზეთში ეკავა სოციალ-დემოკრატიულ პარტიას. სასურველია გავეცხოთ ამ პარტიის საოლქო ორგანიზაციის პოლიტიკას, მის მიზნებსა და ამოცანებს.

1919 წლის იანვარში სახალხო საბჭოს არჩევნების წინ სოციალ-დემოკრატიული პარტიის აფხაზეთის საოლქო ყრილობამ მიიღო დეკლარაცია, რომელშიაც ჩამოაყალიბა თავისი პლატფორმა. მასში ხაზქვამია, რომ დიდმა თებერვლის გადატრიალებამ წამოაყენა ლოზუნგი ერთა თვითგამორკვევის შესახებ, მაგრამ მას განხორციელება არ ეწერა — რუსეთში ბოლშევიკურმა ანარქიამ გაიმარჯვა; დაიღუპა დამფუძნებელი კრებისა და აგრეთვე ერთა თვითგამორკვევის იდეა. რუსეთის დემოკრატიის ყველა მონაპოვარი; ეს იღუპები აღსდგა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში. საქართველოს დემოკრატია იძულებული გახდა გამოყოფოდა რუსეთს, რათა დაეცვა ეს პატარა კუთხე ბოლშევიზმისაგან და განხორციელებინა აქ რუსეთის დიდი თებერვლის რევოლუციის პრინციპები.

ხალხის ნების შესაბამისად, შემოვიდა ქართული დემოკრატია აფხაზეთში, გაანთავისუფლა ეს მხარე ბოლშევიკური მოძალადეებისაგან. 1919 თებერვალში მოხდება სახალხო

<sup>183</sup> საქართველოს დამფუძნებელი კრება. სტენოგრაფიული ანგარიში, 45-ე სხდომა, გვ. 29 — 35.

საბჭოს არჩევნები. ახლადარჩეულმა ორგანომ უნდა გადაწყვიტოს აფხაზეთის მომავალი.

„აფხაზეთი, ავტონომიური თავის საშინაო საქმეებში, სახელმწიფოებრივად დაკავშირებულია საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან. აი ჩვენი ლოზუნგი“, — ვკითხულობთ დეკლარაციაში.

ჩვენი მიზანია აფხაზეთის ორგანიზებული დემოკრატია, ქართული დემოკრატიის მხარდამხარ, მსოფლიოს მთელ ორგანიზებულ მუშათა კლასთან ერთად დემოკრატიზმის გზით მიმავალი სოციალიზმისათვის მებრძოლი...<sup>184</sup>

ამ ზოგადი დებულებებიდან გამომდინარე, საოლქო პარტიული ორგანიზაცია მიზნად ისახავდა მომავალ სახალხო საბჭოში მხარი დაეჭირა მოთხოვნისათვის: „აფხაზეთი შემადგენელ ნაწილად შედის საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში ადგილობრივი საკითხების მართვაში საშინაო ავტონომიის უფლებით“<sup>185</sup>.

სოციალ-დემოკრატიული პარტიის აფხაზეთის საოლქო ორგანიზაციის შეხედულებები ქართულ-აფხაზური ურთიერთობებისა და აფხაზეთის სახელმწიფოებრიობის საკითხებზე უფრო კონკრეტულადაა ჩამოყალიბებული სახალხო საბჭოში პარტიის ფრაქციის დეკლარაციაში, რომელიც საკონსტიტუციო კომისიის პირველ სხდომაზე 1919 წლის 30 მარტს იქნა წაკითხული.

დეკლარაციაში ნათქვამია, რომ უძველესი დროიდან აფხაზეთს და საქართველოს საერთო პოლიტიკურ-ეკონომიკური ცხოვრება და მჭიდრო სახელმწიფოებრივი კავშირი ჰქონდათ. იყო დრო, როდესაც არ იყო ის გამმიჯნველი ხაზი, რომელიც ისტორიის განგებით გაჩნდა ამ ორ მეზობელ და მონათესავე ხალხს შორის. ერთ დროს ქუთაისი იყო აფხაზი მთავრების — იმერეთის მეფეების რეზიდენცია. საერთო სახელმწიფოს დაშლის შემდეგაც აფხაზეთსა და საქართველოს შორის მჭიდრო კავშირი არსებობდა. ისინი ერთად იცავდნენ თავს გარეშე მტრებისაგან. მე-19 საუკუნემდე შეინარჩუნეს ჩვენმა ხალხებმა თუ საუკეთესო არა, ყოველ შემთხვევაში, კეთილმეზობლური დამოკიდებულება. რუსეთთან შეერთებით იწყება ახალი ურთიერთობები. ცარიზმის; ცბიერი პოლიტიკის წყალობით აფხაზეთი და საქართველო ხელოვნურად ჩამოაშორეს ერთმანეთს. ორი პატარა მეზობელი ხალხის გათიშვის მძიმე და არაბუნებრივ პროცესში ბევრი რამ შესცოდეს საქართველოსა და აფხაზეთის გაბატონებულმა ფენებმა, რომლებიც ჯილდოებისათვის ერთგულად ემსახურებოდნენ

<sup>184</sup> ნაშე სლოვო, 1919, 22 იანვარი.

<sup>185</sup> იქვე.

თვითმპყრობელობას. მეფის ჩინოვნიკები, ვკითხულობთ დეკლარაციაში, შულს თესავდნენ კავკასიის ხალხებს შორის, მოქმედებდნენ პრინციპით: „გათიშე და იბატონე“. ბრწყინვალე შედეგებსაც მიაღწიეს: რუსეთის ბატონობის წლებში გაჩნდა გამმიჯნეული ხაზი საქართველოსა და აფხაზეთს შორის.

დეკლარაციაში ხაზგასმულია აფხაზეთის ტერიტორიული მთლიანობის დაცვის აუცილებლობა, რომელსაც საფრთხე მოელოდა გაგრას დახარბებული დენიკინელებისაგან. როგორც დეკლარაციიდან ჩანს, სოციალ-დემოკრატიული პარტიის საოლქო ორგანიზაციის მიზანი იყო აფხაზეთში დემოკრატიზმის დამკვიდრება, მხარის ტერიტორიული მთლიანობის დაცვა, ფართო სოციალური რეფორმების განხორციელება, სახელმწიფო ფონდის შექმნა და მიწების მშომეღვებისათვის გადაცემა, წოდებების გაუქმება, მუშების სახელმწიფო დაზღვევა, მიწის სათადარიგო ფონდის შექმნა უპირატესად მუჰაჯირებისათვის, რომლებიც მოისურვებდნენ დაბრუნებას, აფხაზეთის თვითგამორკვევა, საქართველოსთან გარკვეული პოლიტიკური ურთიერთობის დამყარება.

აფხაზეთი შევიდა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან გარკვეულ სამოკავშირეო ხელშეკრულებაში, — ვკითხულობთ დეკლარაციაში. მან განაცხადა თავისი სურვილის შესახებ იყოს საქართველოსთან საერთო სახელმწიფო ავტონომიის საწყისეზზე...

...საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია აფხაზეთის სახალხო საბჭოში მხარს დაუჭერს აფხაზეთის შემდეგ წყობას:

1. აფხაზეთი შედის საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შემადგენლობაში, როგორც მისი ავტონომიური ერთეული.

3. მართვისა და აფხაზეთის საშინაო ცხოვრების ყველა სხვა ტიკა, ფინანსები, ფულის სისტემა, საბაჟო დაწესებულებები, საერთო სასამართლო დაწესებულებები და სენატი, სამოქალაქო და სისხლის სამართლის კანონმდებლობა, ფოსტა, ტელეგრაფი, რკინიგზები და გზატკეცილები, ადგილობრივი მნიშვნელობის გზების გარდა, შედიან საქართველოს რესპუბლიკის ცენტრალური საკანონმდებლო და სამთავრობო ორგანიზაციათა გამგებლობაში.

3. მართვისა და აფხაზეთის საშინაო ცხოვრების ყველა სხვა-საკითხში, სახელდობრ: ა) განათლება და საერთო კულტურული მშენებლობა აფხაზეთში; ბ) ადგილობრივი თვითმმართველობის საერო და საქალაქო ორგანოები (მათი ჩელმძღვანელობა); გ) სასამართლო, საერთო სასამართლო დაწესებულებებისა და სენატის გარდა; დ) ადმინისტრაცია; ე)

ადგილობრივი დაბეგვრა, ვ) შედიცინა და სანიტარია; ზ) აფხაზეთის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ეროვნულ უმცირესობათა უფლებების უზრუნველყოფა — აფხაზეთი ავტონომიურია და ეს ყველაფერი შედის აფხაზეთის სახალხო საბჭოს კომპეტენციაში.

4. აფხაზეთის საშინაო ადგილობრივ საქმეებს მართავს აფხაზეთის სახალხო საბჭო, რომელიც არჩეულია საყოველთაო, თანასწორი, პირდაპირი, ფარული და პროპორციული კენჭისყრით.

5. აფხაზეთის სახალხო საბჭო ნიშნავს აღმასრულებელ ორგანოს, რომელიც მართავს აფხაზეთს და საერთო ზელმძღვანელობას უწევს ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოებს, შეუძლია აფხაზეთის სამთავრობო და საზოგადოებრივ დაწესებულებებში დაუშვას სხვა ენა, სახელმწიფო ენას გარდა, და აქვს დამატებითი თვითდაბეგვრის უფლება.

6. მიწათმფლობელობის სფეროში აფხაზეთის სახალხო საბჭოს, ხელმძღვანელობს რა საქართველოს ფარგლებში ძალის მქონე აგრარული კანონებითა და დეკრეტებით, უფლება აქვს: ა) არა მარტო გაზარდოს ან შეაპყროს მიწათმფლობელობის ნორმა, არამედ დაადგინოს მშრომელი ხალხისათვის მიწის გადაცემის ფორმები და პირობები (თანაც სოციალ-დემოკრატიული ფრაქცია მხარს დაუჭერს მშრომელი ხალხისათვის მიწების უსასყიდლოდ გადაცემას); ბ) სახელმწიფო ფონდში შემავალ მიწებზე დასახლებისას აფხაზეთის ფარგლებში უპირატესობა მიენიჭოს მუჰაჯირებს (გადასახლებულ აფხაზებს).

7. საქართველოს საკანონმდებლო ორგანოში არჩევისას აფხაზეთი წარმოადგენს ცალკე საარჩევნო ოლქს და სარგებლობს პარლამენტში პროპორციული წარმომადგენლობის უფლებით.

8. აფხაზეთის სახალხო საბჭოს საერთო სახელმწიფო პარლამენტში აქვს საკანონმდებლო ინიციატივის უფლება.

9. სანამ შემუშავდება საერთო კონსტიტუცია საქართველოს რესპუბლიკისა, ამ უკანასკნელის მთავრობის შემადგენლობაში იქნება აფხაზეთის საქმეთა მინისტრი.

10. აფხაზეთის სახალხო საბჭოს დემოკრატიული ფრაქცია იღვაწებს იმისათვის, რომ აქ მოცემული დებულებები შეტანილ იქნას საქართველოს კონსტიტუციაში<sup>186</sup>.

საქართველოს წამყვანი პოლიტიკური პარტიების კონსტიტუციული პოზიცია აფხაზეთის საკითხში, სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის საოლქო ორგანიზაციის არა მარტო დეკლარაციები, არამედ პრაქტიკული საქმიანობა კიდევ ერთხელ მიუთითებენ იმაზე, რომ აფხაზეთის ავტონომია

<sup>186</sup> აფხაზეთის ცსა, ი.-39, აღ. 1, ს. 23, ფ. 1 — 3.

1918 — 1921 (მარტი) წლებში არ ყოფილა ფიქცია, როგორც ეს წარმოუდგენიათ 1990 წლის 25 აგვისტოს პროვოკაციის ორგანიზატორებს. სინამდვილეში, აფხაზეთი იმ წლებში რეალურად სარგებლობდა ფართო უფლებებით. რაც მთავარია, არსებობდა კიდევ ავტონომიის დაცვის საიმედო პოლიტიკური და მორალური გარანტიები — მთავრობის, პოლიტიკური პარტიების, ქართველი ხალხის მხრივ უთუო მხარდაჭერა. სხვა უფრო მტკიცე გარანტიები აფხაზეთის სახელმწიფოებრიობის დაცვისათვის წარმოუდგენელია. 1921 წლის თებერვალში მას სამართლებრივი გარანტიებიც მიეცა (საქართველოს კონსტიტუცია, დებულება აფხაზეთის ავტონომიური მმართველობის შესახებ).

აფხაზეთში პოლიტიკური არასტაბილურობის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზია რუსეთის კომპარტიის გარედან შემოგზავნილი და ადგილობრივი აგენტების ძირგამომთხრელი საქმიანობა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წინააღმდეგ. როგორც ზემოთ ითქვა, კომუნისტურ პარტიას, კომუნისტურ იდეოლოგიას აფხაზ მოსახლეობაში მხარდაჭერა არ ჰქონდა. ბევრმა არც იცოდა ასეთი ორგანიზაციის არსებობის შესახებ. გუდაუთის რევკომის თავმჯდომარე ზ. ნ. ბენია საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებიდან თითქმის ერთი წლის შემდეგ — 1922 წლის იანვარში — აფხაზეთის პირველ საოლქო პარტიულ კონფერენციაზე ამბობდა: „გუდაუთის მაზრის გლეხები არავითარ კომუნისტებს არ იცნობენ, მათ იციან ეშმა, ლაკობა და ჩვენთან ბრწყინვალედ მიდის საქმე“<sup>187</sup>. ზ. ბენიას სიტყვები ამ შეჯთხვევაში აბსოლუტური ჭეშმარიტებაა. უბრალო ხალხმა ნამდვილად არაფერი იცოდა კომუნისტების ვინაობაზე, მათ უტოპიურ მიზნებსა და არაადამიანურ სისასტიკეზე.

ასეთ პირობებში რუსეთის კომპარტიამ მკვეთრად შეცვალა ტაქტიკა აფხაზეთში. იგი ეწეოდა აქ მუშაობას არა თავისი იდეების გავრცელებისათვის, არამედ, თითქოს, აფხაზეთის „დამოუკიდებლობისათვის“. ჯერ კიდევ 1918 წლის მაის-ივნისში ბოლშევიკები წამლავდნენ აფხაზი ხალხის გონებას უტიფარი ცილისწამებით საქართველოს მიერ აფხაზეთის „დაპყრობის“ შესახებ. აქედან გამომდინარე, ისინი მოუწოდებდნენ აფხაზებს ებრძოლათ „დამპყრობლების“ წინააღმდეგ. „პარტიის პროგრამისა და წესდების აღიარების“ გარეშე მათ ლებულობდნენ ბოლშევიკთა რიგებშიაც; ლებულობდნენ ყველას, ვინც იარაღით ხელში იბრძოდა (1918 წ. მაის-ივნისში) და მომავალშიაც მზად იყო ებრძოლა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წინააღმდეგ აფხაზე-

<sup>187</sup> საქართველოს კომპარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის არქივი (სკპ ასკ არქივი). ფ. 1, აღ. 1, ს. 55, ფ. 70.

თას „დამოუკიდებლობისათვის“ ამგვარ „კომუნისტურ იდეოლოგიას“ გამოუჩნდნენ მომხრეები აფხაზეთში.

ამრიგად, რუსეთის კომპარტიის „შორსმკვრეტელი“ აგენტები აფხაზეთში თავიდანვე აყალიბებდნენ არა „ყველა ქვეყნის პროლეტარიატის შეერთებისა“ და „კომუნიზმის მშენებლობისთვის“ მებრძოლთა, არამედ ანტიქართულ, სეპარატისტულ ორგანიზაციას.

აფხაზეთში ორგანიზებული, შეგნებული კომუნისტური მოძრაობა ადრეც არ არსებობდა, მაგრამ 1918 წლის მეორე ნახევარში იგი საერთოდ ჩაქრა. 1919 წლის დასაწყისში ბოლშევიკებმა აქა-იქ წამოყვეს თავი. მათ გამოცოცხლებას ხელს უწყობდა ორი ფაქტორი: აფხაზეთში დენიკინის მიერ დევნილი ბევრი ბოლშევიკის ჩამოსვლა და 1919 წლის მარტში აფხაზთა სახალხო საბჭოს მოწვევის აღსანიშნავად გამოცხადებული პოლიტპატიმართა ამნისტია. ბოლშევიკებმა 1919 წლის აპრილში შექმნეს დროებითი კომიტეტი. ა. ბელიაკოვის მეთაურობით. მასში შედიოდნენ ს. კუხალეიშვილი, მ. მგელაძე, ი. ჟვანია, ი. ხიოტი და სხვ.<sup>188</sup>. უნდა ითქვას, რომ ნ. ლაკობა — 1918 წლის გაზაფხულის ამბოხების ერთ-ერთი მეთავე — „პირისისხლიანმა“ მენშევიკებმა კოდორის უბნის კონისრად დანიშნეს, სადაც იგი 1919 წლის ზაფხულამდე მუშაობდა, სანამ ძირგამომთხრელი საქმიანობისათვის არ იქნა გაძევებული აფხაზეთიდან<sup>189</sup>. 1919 წლის აგვისტოში აირჩიეს ახალი იატაკქვეშა კომიტეტი ს. კუხალეიშვილის თავმჯდომარეობით, იგი დიდხანს არ არსებობდა. 1920 წლის აპრილში კვლავ შეაკოწიწეს კომიტეტი კრიშტოფის ხელმძღვანელობით. კომიტეტთან არსებობდა სამხედრო სექცია. იმავე წელს კომიტეტის სათავეში სხვადასხვა დროს იდგნენ ნ. სვანიძე, ნ. აქირთავე და ს. კუხალეიშვილი<sup>190</sup>.

ბოლშევიკების საქმიანობა რამდენადმე გამოცოცხლდა 1920 წლის 7 მაისის რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულების დადების შემდეგ. მას წარმართავდა რსფსრ-ის საელჩო თბილისში ს. კიროვის მეთაურობით. ამ უკანასკნელის მითითებით სოხუმში შეიქმნა საგანგებო კომისია (ვ. ივანოვი, ვ. სვერდლოვი, ბ. ვოლხოვსკი, მუზიკანტსკი). მას ევალებოდა ჯამუშური ცნობების მიწოდება საელჩოსათვის თბილისში<sup>191</sup>.

ბოლშევიკებს 1920 წლის 7 მაისის შემდეგ მიეცათ სრულ-

<sup>188</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. 840, აღ. 1, ს. 11, ფ. 185; ს. 21, ფ. 32; სკპ ასკ არქივი, ფ. 1, აღ. 1, ს. 56, ფ. 177.

<sup>189</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. 840, აღ. 1, ს. 18, ფ. 49.

<sup>190</sup> იხ. აფხაზეთის ცსა, ფ. 840, აღ. 1, ს. 5, ფ. 226; ს. 12, ფ. 152, და სხვ.

<sup>191</sup> იხ. აფხაზეთის ცსა, ფ. 840, აღ. 1, ს. 9, ფ. 142.

ლი შესაძლებლობა ლეგალური საქმიანობისა და იდეური ბრძოლისათვის, მაგრამ განაგრძობდნენ იატაკქვეშა მუშაობას. აფხაზეთში ისინი მიზნად ისახავდნენ გაგრის ფრონტის დაშლას, ჭარის ნაწილების გახრწნას, შეიარაღებული რაზმების შექმნას.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა სამინისტროს ცნობაში „კომუნისტები სოხუმის ოლქში“ (შედგენილია არაუადრეს 1920 წლის ოქტომბრისა) მოტანილია დიდძალი ფაქტობრივი მასალა მათი დანაშაულებრივი, ანტ-სახელმწიფოებრივი საქმიანობის შესახებ 1919—1920 წლებში. უტყუარი ფაქტების საფუძველზე გაკეთებული ასეთი დასკვნა:

„ამგვარად, საქართველოს და საბჭოთა რუსეთის ზავის ჩამოგდების შემდეგაც... კომუნისტები სოხუმის ოლქში ეწეოდნენ საქართველოს დემოკრატიული წესწყობილების და მისი მთავრობის წინააღმდეგ აგრესიას და აწყობდნენ შეიარაღებულ აჯანყებას. ამ მუშაობას კომუნისტები აწარმოებდნენ არალეგალურად და იმავე დროს კავშირი ჰქონდათ საბჭოთა რუსეთის სამხედრო ძალებთან გაგრის ფრონტზე.

უმთავრესი სამოქმედო ორგანიზაციები იყო: 1) ქალაქ სოხუმში — „სოკი“, რომელიც საერთო ხელმძღვანელობას უწევდა დანარჩენ ორგანიზაციებს, იძენდა ასაფეთქებელ მასალას, ეწინააღმდეგებოდა მთავრობის მიერ გამოცხადებულ მობილიზაციას და ფულით დახმარებას უწევდა ხელქვეით ორგანიზაციებს; 2) გაგრამ—გაგრის სამაზრო რევოლუციური კომიტეტი, რომელიც საჯარო მასალებს აწვდიდა საბჭოთა ჯარებს, პროპაგანდით და აგიტაციით ხრწნიდა საქართველოს ჭარისკაცებს და არღვევდა ჩვენს ფრონტს და 3) აფხაზეთში ავრცელებდნენ აფხაზეთის საქართველოდან ჩამოშორების შესახებ ხმებს, ურჩევდნენ აფხაზებს შეერთებოდნენ რუსეთს და აწყობდნენ აფხაზეთის შეიარაღებულ აჯანყებას.

კომუნისტების ამგვარი მუშაობის შედეგი იყო ის, რომ ოქტომბერში მართლაც მოხდა აქა-იქ სოხუმის ოლქში შეიარაღებული გამოსვლები... მაგრამ ეს აჯანყებები ადვილად იქნა ჩაქრობილი საქართველოს მთავრობის მიერ მიღებული ენერგიული ზომების მეოხებით“<sup>192</sup>.

1920 წლის ბოლოსათვის ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა თითქმის შეწყვიტეს არსებობა აფხაზეთში, მაგრამ 1921 წლის იანვარ-თებერვალში კვლავ განაახლეს მუშაობა. 1921 წლის 25 იანვარს საბჭოთა რუსეთის სამხედრო ატაშე აცნობებდა მოსკოვს, რომ „მიღებული ბოლო მონაცემებით ჩვენი მუ-

<sup>192</sup> საქართველოს ცსია, ფ. 1863, აღ. 1, 523, ფ. 15 — 5 ა.

შაობა აფხაზეთში წარმატებით მიდის წინ. შექმნილია კოლექტივი აქტიური პარტიული მუშაკებისაგან აფხაზეთში. ქ. სოხუმის გარნიზონში შექმნილია სამხედრო-რევოლუციური კომიტეტი სამეულისაგან<sup>193</sup>. რკპ (ბ) ცკ-ს კავკასიის ბიუროს (კავბიურო) წარმომადგენელი ა. საჩაია 1921 წლის 13 თებერვალს წერდა მ. ცაგურიას, აფხაზეთის სახალხო საბჭოს წევრს, რომ „დამოუკიდებელი ფრაქცია“, „გაითვალისწინებს რა საქართველოში მენშევიკური ძალაუფლების უახლოეს მომავალში დამხობის ფაქტს“, მიიღებს ყველა ზომას „აფხაზეთის მშოპელი მასებია განთავისუფლებისათვის“<sup>194</sup>.

უკვე 1921 წლის 14 თებერვალს კავბიუროს მითითებით იქმნება ბოლშევიკების საოლქო კომიტეტი, რომელშიც შევიდნენ მ. კარგაიოფსკაია (კავბიუროს წარმომადგენელი), ე. სვერდლოვი და ი. ევანია (თავმჯდომარე), კანდიდატები — ურალოვი და ჩემაი. 18 თებერვალს იქმნება დროებითი რევკომი — ი. ევანია (თავმჯდომარე), ე. სვერდლოვი, მ. ცაგურია. მის ამოცანას წარმოადგენდა ადგილებზე რევკომების შექმნა და მენშევიკების ზურგში შეაშოხეთა რაზმების ჩამოყალიბება<sup>195</sup>.

ეს ის პერიოდია, როცა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ჯარები უთანასწორო ბრძოლებში იგერიებდნენ რუსეთის მე-11 არმიის ნაწილების შეტევას თბილისზე, ჩრდილო-დასავლეთიდან მტერს განზრახული ჰქონდა მე-9 არმიის ნაწილების შემოსევა. შესაბამისი ბრძანება არმიის სარდალმა გასცა 1921 წლის 17 თებერვალს<sup>196</sup>. იგი ავალებდა 31-ე დივიზიას აფხაზეთში შეჭრას. 1921 წლის 4 მარტს ოკუპანტებმა სოხუმი აიღეს. 6 მარტს დროებითმა რევკომმა არსებობა შეწყვიტა და ძალაუფლება გადასცა კავბიუროს მიერ ღანიშნულ რევკომს: ნ. აქირთავას, ე. ეშბას (თავმჯდომარე) და ნ. ლაკობას შემადგენლობით. 1921 წლის მარტში დასრულდა მთელი საქართველოს ოკუპაცია, რომელსაც მოჰყვა მისი ნაძალადევი გასაბჭოება და ტერიტორიული მთლიანობის დარღვევა.

ამრიგად, სურათი გაცილებით უფრო რთული და წინააღმდეგობრივი იყო, ვიდრე კობახიას მოხსენებაშია დახატული. 1918 — 1921 წლებში აფხაზეთმა რეალურად მიიღო ფართო ავტონომიური უფლებები საქართველოს დემოკრატი-

<sup>193</sup> ბრძოლა ოქტომბრისათვის აფხაზეთში. დოკუმენტებისა და მასალების კრებული (1917 — 1921 წწ.). სოხუმი, 1967, გვ. 172 (რუს.).

<sup>194</sup> იქვე, გვ. 175.

<sup>195</sup> ბრძოლა ოქტომბრისათვის აფხაზეთში, გვ. 175 — 176; აფხაზეთის ცსა, ფ. 840, აღ. 1, ს. 9, ფ. 11.

<sup>196</sup> აბ. ბრძოლა ოქტომბრისათვის აფხაზეთში, გვ. 184.

უღი რესპუბლიკის შემადგენლობაში. ამ წლებში მეტ-ნაკლები სიმძაფრით წარმოებდა აფხაზეთში გარედან თავს მოხვეული ბრძოლა ქართული ორიენტაციის მომხრეებს (რომლებიც მნიშვნელოვნად სჭარბობდნენ) და თურქული (აფხაზი თავადები) თუ რუსული ორიენტაციის (ბოლშევიკები, აფხაზი ინტელიგენციის ნაწილი, თეთრგვარდიელები და ა. შ.) ძალებს შორის. ამ ბრძოლის მიმდინარეობისას, რომელიც ხშირად მთავრობის მიერ შეიარაღებული ძალის იძულებით გამოყენებაზე მიდიოდა, სარაზღებოდა მშვიდობიანი მოსახლეობაც, რაც მის უკმაყოფილებას იწვევდა.

საქართველოს მთავრობამ შეძლო ჯაყვა აფხაზეთის ტერიტორიული მთლიანობა. რომელზეც თავის პრეტენზიებს აცხადებდა დენიკინი ადგილობრივ რეაქციულ ძალებთან ერთად. მან შექმნა მხარეში ძალაუფლებისა და მმართველობის დემოკრატიული ორგანოები. იგი იცავდა აფხაზი ხალხის ინტერესებს, მათ შორის საერთაშორისო არენაზეც, რაც გაპოზიხატა მუჰაჯირების უაბრუნების თაობაზე პარიზში მსოფლიო კონფერენციაზე საკითხის დაყენებაში. ამავე დროს, მთავრობამ აშკარად დაავიანა აფხაზეთის ავტონომიის შესახებ კანონის მიღება, რითაც ისარგებლეს სეპარატისტებმა, რომლებიც ყოველნაირად დაბავდნენ ვითარებას მხარეში.

საბჭოთა რუსეთის მითითებით მოქმედი ბოლშევიკები აფხაზეთში ეწეოდნენ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წინააღმდეგ ძირგაპომთხრელ საქმიანობას, ამზადებდნენ მის წინააღმდეგ შეიარაღებულ აჯანყებას. 1918 წლის გაზაფხულზე, ეყრდნობოდნენ რა ძირითადად გარეშე ძალებს, მათ შეძლეს ძალაუფლების დროებით ხელში ჩაგდება სოხუმში. იმ პერიოდის მოვლენებს საერთო არაფერი აქვთ ეროვნებათაშორის ბრძოლასთან. ვითარების დესტაბილიზაციის მიზნით ბოლშევიკები ისწრაფოდნენ მხარეში ეროვნებათაშორისი ურთიერთობების გამწვავებისაკენ. აფხაზებს არწმუნებდნენ. თითქოსდა საქართველომ მოახდინა აფხაზეთის ანექსირება, ურჩევდნენ გამოყოფოდნენ საქართველოს და შეერთებოდნენ რუსეთს.

1921 წლის თებერვალ-მარტში ბოლშევიკურმა რუსეთმა მოახდინა საქართველოს, მათ შორის აფხაზეთის ანექსია. დაიწყო ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობათა ახალი პერიოდი.

### 3. საქართველოს ანექსია საბჭოთა რუსეთის მიერ და აფხაზეთის საკითხი

აფხაზეთის ნაძალადევი გასაბჭოების შედეგად დამყარდა წითელი არმიის ხიშტებზე დაფუძნებული რევკომის ხელისუფლება. ამ უკანასკნელის ყოველ ნაბიჯს კონტროლს უწევ-

და კავშირით. წერილში, რომელიც რევკომმა მარტის პირველ რიცხვებში გაუგზავნა კავშირის, დასმულია საკითხები: ა) თურქეთის შესახებ, ბ) მთიელთა ავტონომიურ რესპუბლიკებს შორის (მათ შორის აფხაზეთისა) ურთიერთობის შესახებ. გ) აფხაზეთისა და საქართველოს ურთიერთობის შესახებ<sup>197</sup>.

1921 წლის 26 მარტს ვ. ლენინისა და ი. სტალინის საჩუქრად გაგზავნილ წერილში რევკომის წევრები საკითხს სვამდნენ: აფხაზეთი იქნება დამოუკიდებელი თუ ადმინისტრაციული ერთეული; ისინი აყენებენ წინადადებას, რომ აფხაზეთი საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა გამხდარიყო და უშუალოდ შესულიყო რუსეთის სფს რესპუბლიკაში. ამას იმით ასაბუთებდნენ, რომ მენშევიკების ეროვნულმა პოლიტიკამ, თითქოს, წარმოშვა მკვეთრი ანტიქართული განწყობილება და მშრომელი ხალხის მასობრივი სურვილია თავისი ბედი უშუალოდ დაუკავშიროს რუსეთს. გარდა ამისა, ნათქვამია წერილში, აფხაზეთის დამოუკიდებლობის გამოცხადებით წითელი არმია კიდევ ერთხელ დაადასტურებს თავისი ბრძოლის განმათავისუფლებელ ხასიათს როგორც აფხაზეთის მშრომელი მასების, ისე მსოფლიო საზოგადოებრიობის წინაშე<sup>198</sup>. ამის შესახებ ეცნობა გ. ორჯონიკიძესაც. მისი წინადადებით, 1921 წლის 28 მარტს ბათუმში გაიმართა კავშირის, საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტისა და აფხაზეთის წარმომადგენლების თათბირი, რომელსაც ესწრებოდნენ გ. ორჯონიკიძე, შ. ელიავა, ს. ქავთარაძე, მ. ტოროშელიძე, ე. ეშბა და ნ. ლაკობა. განიხილეს რა საკითხი აფხაზეთში საბჭოთა ხელისუფლებისა და კომპარტიის სტრუქტურის შესახებ, დაადგინეს:

„აფხაზეთის საბჭოების ყრილობამდე (ხაზგასმა ჩემია — ჯ. გ.) საბჭოთა აფხაზეთის რსფსრ-თან თუ სსსრ-თან ფედერაციის საკითხი რჩება ღიად და აფხაზეთი ცხადდება სოციალისტურ რესპუბლიკად.

პარტიული ორგანიზაცია კონფერენციამდე (ხაზგასმა ჩემია — ჯ. გ.) ატარებს სახელს — რკპ (ბ)-ს ორგბიურო აფხაზეთში და მუშაობს რკპ (ბ) ცკ-ის კავშირის ღირექტივების შესაბამისად. ორგბიურო ღებულობს ქმედით ზომებს ეროვნული შუღლის აღმოსაფხვრელად, რომელიც დათესეს მენშევიკებმა საქართველოსა და აფხაზეთის ხალხებს შორის“<sup>199</sup>.

ბათუმის თათბირის გადაწყვეტილების საფუძველზე, 1921 წლის 31 მარტს აფხაზეთის რევკომმა გამოაცხადა აფხაზეთის

<sup>197</sup> ბ. ე. ს ა ლ ა რ ი ა. მითითებული ნაშრომი, გვ. 41.

<sup>198</sup> იხ. იქვე, გვ. 41 — 42.

<sup>199</sup> სკპ ასკ არქივი, ფ. 1, აღ. 1, ს. 4. ფ. 22—22 ა.

საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნის შესახებ. მასში ნათქვამი იყო, რომ „აფხაზეთის გლეხთა და მუშათა საბჭოების პირველი ყრილობა საბოლოოდ გადაწყვეტს ხალხის ბედს“<sup>200</sup>. 4 აპრილს ფ. მახარაძემ ე. ეშბას გაუგზავნა მისალმონი დეპეშა: „საბჭოთა საქართველოს სახელით მხურვალედ მივესალმები საბჭოთა აფხაზეთის დაბადებას“<sup>201</sup>.

1921 წლის 21 მაისით არის დათარიღებული საქართველოს რევკომის დეკლარაცია აფხაზეთის სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის დამოუკიდებლობის შესახებ. საქართველოს რევკომმა ცნო აფხაზეთის დამოუკიდებლობა და გამოთქვა იმედი, რომ „საკითხი საქართველოს სსრ და აფხაზეთის სსრ ურთიერთობის შესახებ საბოლოოდ გადაწყდებოდა როგორც აფხაზეთის, ასევე საქართველოს მუშათა და გლეხთა დეპუტატების საბჭოების პირველ ყრილობაზე“<sup>202</sup>.

უნდა აღინიშნოს, რომ ოკუპაციის შედეგად შექმნილი უკანონო რევკომების (იქნება იგი აფხაზეთის, თუ საქართველოსი), მით უმეტეს, მათი წარმომადგენლების თათბირის გადაწყვეტილებებს არ შეიძლება ჰქონდეს რაიმე იურიდიული ძალა. მიუხედავად ამისა, შევეცდებით გავაშუქოთ საკითხის ფაქტობრივი მხარე, ეუჩგენოთ, თუ რას წარმოადგენდა „დამოუკიდებელი“ აფხაზეთი.

გავეცნოთ აფხაზეთის რესპუბლიკის შემქმნელისა და ხელმძღვანელის ნ. ლაკობას თვალსაზრისს ამ საკითხზე. აფხაზეთის პირველ საოლქო პარტკონფერენციაზე 1922 წლის იანვარში ის ამბობდა: „როცა კომპარტიას ვუთხარი: იმისათვის, რომ ეთნოგრაფიულ ეროვნებებს შორის, როგორიც მაგალითად, აფხაზეთია, შევინარჩუნოთ საბჭოთა ხელისუფლების იდეა, საჭიროა ერთი წუთით გამოვაცხადოთ აფხაზეთი დამოუკიდებელი რესპუბლიკად (ხაზგასმა ჩემია—ჯ. გ.), კომუნისტურმა პარტიამ გვითხრა... აფხაზეთის საბჭოთა რესპუბლიკის შექმნისას თქვენ ანგარიში უნდა გაუწიოთ მშრომელ მასებსო. ისტორიული და ეკონომიკური პირობები მეტყველებენ იმაზე, რომ აფხაზეთი და საქართველო შეადგენენ ერთ მთლიანს“<sup>203</sup>. გასაგებად ამბობს ნ. ლაკობა, რომ აფხაზეთის დამოუკიდებლობა გამოცხადდა დროებით, „ერთი წუთით“ საბჭოთა ხელისუფლების განმტკიცების მიზნით. ნ. ლაკობა და ე. ეშბა ხშირად აღნიშნავენ, რომ დამოუკიდებლობა საჭიროა ასევე ქარ-

<sup>200</sup> ბრძოლა ოქტომბრისათვის აფხაზეთში, გვ. 220.

<sup>201</sup> საქართველოს ოქტომბრის რევოლუციის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი (საქართველოს ორცხა), ფ. 281, აღ. I, ს. 198, ფ. 61 ა.

<sup>202</sup> სკპ ასკ არქივი, ფ. I, აღ. I, ს. 5, ფ. 48.

<sup>203</sup> იქვე, ს. 55, ფ. 44.

თველებსა და აფხაზებს შორის ეროვნული შუღლის აღმოსაფხვრელად. აფხაზეთის მშრომელთა პირველ ყრილობაზე 1921 წლის 28 მაისს მიღებულ რეზოლუციაში აფხაზეთის დამოუკიდებლობის აღიარება მიჩნეულია სწორი გადაწყვეტილებად, რადგანაც იგი ხელს შეუწყობდა „საქართველოსა და აფხაზეთის ძმური კავშირის განმტკიცებას“<sup>204</sup>. მშრომელთა ყრილობამ გამოთქვა რწმენა, რომ სრულუფლებიანი საბჭოების პირველი ყრილობა გადაწყვეტდა საქართველოსა და აფხაზეთის ძმური თანამშრომლობის საბოლოო ფორმას.

აფხაზეთის „დამოუკიდებლობა“ ატარებდა სუფთა ფორმალურ ხასიათს. 1921 წლის 10 სექტემბერს აფხაზეთში რკპ (ბ)-ის ორგბიუროს მდივანი ნ. სვანიძე საიდუმლო წერილით აცნობებდა კავშიურს, რომ „საბჭოთა აფხაზეთი თავისი ტერიტორიის ოდენობით უტოლდება რუსეთის მაზრას... მიუხედავად ამისა, ფორმალური მოსაზრებებით (ხაზგასმა ჩემია. — ჯ. გ.) აფხაზეთი დამოუკიდებელი რესპუბლიკაა“<sup>205</sup>. ეხებოდა რა აფხაზეთის „დამოუკიდებლობის“ საკითხს, ნ. ლაკობა 1922 წლის მაისში მეორე საოლქო პარტიკონფერენციაზე ამბობდა: „ჩვენ ვთქვით: ჩვენ სუვერენული სახელმწიფო ვართ. ამ მხრივ ჩვენ არ უნდა დაგვიწყნოდა, ჩვენ უნდა გვეთქვა, რომ ეს პოლიტიკური ფორმები, დამოუკიდებლობის გამოცხადება და ა. შ. სისულელეა, ამ ცდუნებას არ უნდა ავყოლოდით, ჩვენ გვესაჭიროებოდა აბრა და ჩვენ გამოვიდეთ ეს აბრ., მაგრამ ამ აბრისათვის თავყანისცენა არ იყო საჭირო...“<sup>206</sup>.

ამრიგად, ადგილობრივი ხელმძღვანელების აზრით, აფხაზეთის „დამოუკიდებლობა“ იყო ღრობებითი, „ერთი წუთით“ ეს იყო ფორმალბა. „სისულელე“, „ცდუნება“, ეს იყო მხოლოდ „აბრა“.

აფხაზეთი „ერთი წუთითაც“ არ ყოფილა დამოუკიდებელი. იგი პოლიტიკურად და ეკონომიკურად მაინც საქართველოსა და რუსეთზე იყო მთლიანად დამოკიდებული.

საქართველოს რევკომი და სახალხო კომისარიატები აფხაზეთის „დამოუკიდებლობის“ პერიოდშიაც აგზავნიდნენ სოხუმში, თანაც ქართულად. თავიანთ დოკუმენტებს „ცნობად და სახელმძღვანელოდ“, „სასწორით შესასრულებლად“ და ა. შ.<sup>207</sup> მაგალითად. 1921 წლის 9 ნოემბერს აფხაზეთის რევკომმა მიიღო საქართველოს შინაგან საქმეთა სახალხო კო-

<sup>204</sup> საბჭოთა ხელისუფლების განმტკიცება აფხაზეთში. დოკუმენტებაა და მასალების კრებული (1921—1925 წწ. სოხუმი, 1957, გვ. 48. (რუს.).

<sup>205</sup> სკვ აქ არქივი, ფ. 1, აღ. 1, ს. 42, ფ. 34.

<sup>206</sup> იქვე, ს. 56, ფ. 38.

<sup>207</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. 38, აღ. 1, ს. 26, ფ. 8, 16, 22 და სხვა.

მისარიატიდან ასეთი წერილი: „გევალემათ აღმოუჩინოთ ყოველგვარი დახმარება ვისაც ჯერ არს, რომ შემოსულ სანიტარულ გადასახადიდგან შემდგარი თანხები გადმოგზავნილ იქნას თბილისში...“<sup>208</sup>.

1921 წლის 1 დეკემბერს იმავე კომისარიატიდან მოვიდა წერილი: „აფხაზეთის რევკომის თავმჯდომარეს. გევალემათ ამის მიღებისთანავე აცნობოთ შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის ფინანსურ განყოფილებას რამდენი თანხა არის თქვენთვის გაცემული: სასურსათო, განათლების, სოც. უზრუნველყოფის და სხვა იმ განყოფილებებზე, რომლებიც ემორჩილებიან სხვადასხვა სახალხო კომისარიატებს. ეს ცნობები შინაგან საქმეთა კომისარიატისათვის ფრიად საჭირო არის და მისი დაუყოვნებლივ გადმოგზავნა აუცილებელია“<sup>209</sup>. წერილს ხელს აწერენ კომისარიატის საქმეთა მმართველი, ფინანსური განყოფილების გამგე და ბუღალტერი. აქედან კარგად ჩანს რამდენად „დამოუკიდებელი“ იყო აფხაზეთი.

1921 წლის 3 აპრილს აფხაზეთის შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარმა მ. ცაგურამ ყველა კომისარიატს და სამხარო რევკომს გაუგზავნა ცირკულარული წერილი, რომელშიც ნათქვამი იყო, რომ საქართველოს სახალხო კომისარიატების ბრძანებები და ცირკულარები მათ უნდა განეხილათ როგორც მასილ: ცნობისათვის, რადგანაც ისინი, თითქმის გაუგებრობის გამო ხვდებოდნენ აფხაზეთში<sup>210</sup>. სინამდვილეში აქ არავითარ გაუგებრობას იდგილი არ ჰქონია. განა შესაძლებელია ამგვარი „გაუგებრობა“, იუსტიციის, შინაგან საქმეთა, შრომის, განათლების და სხვა კომისარიატების მხრიდან თითქმის ერთი წელი გაგრძელებულიყო? აფხაზეთის რევკომს არასოდეს არ განუცხადებია პროტესტი მის „საშინაო საქმეებში“ საქართველოს ჩარევის გამო. მ. ცაგურას ცირკულარი ალბათ უფრო სეპარატისტების დაწაშოშვინებლად იყო განკუთვნილი. მაგალითად, რომელ „გაუგებრობას“ მივაწეროთ 3 აგვისტოსი დათარიღებული შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის ლტოლვილთა მთავარი სამმართველოს „გზიად სასწრაფო“ წერილი „საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის და აფხაზეთის და აჭარის ავტონომიური საბჭოთა რესპუბლიკების მხარებისა და ქალაქების რევკომების თავმჯდომარეებს?“ მასში ნათქვამია: „მთავარი სამმართველო წინადადებას გაძლევთ მისცეთ სასტიკი განკარგულება, რათა არც ერთი ლტოლვილი არ იქნას შემოშვებული საბჭოთა საქართველოს საზღვრებში, თუ ამაზე არ იქნება სათანადო

<sup>208</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. 38, აღ. 1, ს. 26, ფ. 45.

<sup>209</sup> იქვე, ფ. 45.

<sup>210</sup> ცსა ასე არქივი, ფ. 29, აღ. 1, ს. 5, ფ. 42.

წერილობითი განკარგულება თვით მთავარ სამმართველოს მიერ“...<sup>211</sup>

უეჭველია, საქართველოს მაშინდელი მარიონეტული მთავრობაც კი აფხაზეთს თავის ტერიტორიად თვლიდა. ამით აიხსნება 1921 წლის 28 მარტის თათბირის გადაწყვეტილებისა და საქართველოს რევკომის დეკლარაციის დებულებების ორაზროვნება. სხვათა შორის, 21 მაისის დეკლარაცია საქართველოს რევკომს არ განუხილავს და არ დაუმტკიცებია. რევკომის სხდომებზე (პისი ყველა ოქმი უკლებლივ დაცულია და შესწავლილია ჩვენს მიერ) აფხაზეთის დამოუკიდებლობაზე და დეკლარაციაზე საერთოდ არ ყოფილა საუბარი, სამაგიეროდ რევკომი 1921 წლის 14 აპრილს იხილავს საკითხს ტყვარჩელის მაღაროების შესახებ<sup>212</sup>. 22 აპრილს მან დაადგინა გაუხსნას აფხაზეთს 1 მილიარდი მანეთის კრედიტი<sup>213</sup>, 30 მაისს კი იმსჯელა ბზიფის კონცესიების შესახებ<sup>214</sup>. (ეს საკითხი მრავალჯერ იყო განხილვის საგანი საქართველოს რევკომის სხდომებზე<sup>215</sup>). იმავე სხდომაზე, განიხილა რა აფხაზეთის რევკომის უშამდგომლობა 10 მილიარდი მანეთის კრედიტის გახსნის შესახებ, საქართველოს რევკომის პრეზიდიუმმა დაადგინა: „მოეთხოვოს აფხაზეთის რევოლუციონურ კომიტეტს განმარტება თუ რა ხარჯებისათვის ესაჭიროება მას ეს ფული, მოეთხოვოს ხარჯთაღრიცხვა ან ხარჯების დაახლოებითი ვარაუდი განსაზღვრული დროის განმავლობაში“<sup>216</sup>. ცხადია, „თანასწორუფლებიან რესპუბლიკას“ ასე არ მიმართავენ და ამგვარ ანგარიშებს არ თხოვენ.

რევოლუციური კომიტეტები, როგორც ცნობილია, პარტიული ორგანოების ხელმძღვანელობით მოქმედებდნენ. ამასთან დაკავშირებით, ვნახოთ როგორი იყო საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პოზიცია.

1921 წლის 14 მაისს საქართველოს კომპარტიის ცკ-ის ბიურომ მოისმინა საბჭოთა აფხაზეთის წარმომადგენლის ე. ეშბას მოხსენება აფხაზეთში არსებული ვითარებისა და აფხაზეთის მშრომელების მომავალი ყრილობის შესახებ. ბიურომ დაადგინა: „მოხსენება მიღებულ იქნეს ცნობად. დადასტურდეს ბათუმში საქართველოსა და აფხაზეთის წარმომადგენლების თათბირის გადაწყვეტილება იმის შესახებ, რომ აფხაზეთი რჩება დამოუკიდებელი აფხაზეთის საბჭოების

<sup>211</sup> აფხაზეთის ცსა, ფ. 38, აღ. 1, ს. 26, ფ. 43.

<sup>212</sup> იხ. საქართველოს ორცსა, ფ. 281, აღ. 1, ს. 23. ფ. 10 ა.

<sup>213</sup> იხ. იქვე, ფ. 16.

<sup>214</sup> იხ. იქვე, ფ. 38.

<sup>215</sup> იხ. იქვე, ფ. 105, 114<sup>ა</sup>, 212<sup>ა</sup>; ს. 105, ფ. 39<sup>ა</sup>, 43 — 45<sup>ა</sup>

<sup>216</sup> იქვე, ფ. 281, აღ. 1, ს. 23, ფ. 39.

ყრილობის მოწვევამდე (ხაზგასმა ჩემია. — ჯ. გ.), რომელზეც საბოლოოდ უნდა გადაწყდეს აფხაზეთის პოლიტიკური მდგომარეობის საკითხი<sup>217</sup>. ამ დადგენილებიდან ერთი კვირის შემდეგ — 21 მაისს — ცენტრალური კომიტეტის პლენუმში იხილავს ბზიფის კონცესიების საკითხს და აღგენს, რომ იგი „წინააღმდეგი არაა მთავრობის (საქართველოს. ჯ. გ.) მიერ ამ კონცესიის დადებისა, თუ იგი არის სოლიდური და სასარგებლო“<sup>218</sup>. ასეთ გადაწყვეტილებას ლეზულობს ცენტრალური კომიტეტი რევკომის მიერ აფხაზეთის „დამოუკიდებლობის“ აღიარების დღეს, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს ამ ეგრეთ წოდებული დამოუკიდებლობის ფიქტიუობას.

აფხაზეთი არ მიაჩნდა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურ კომიტეტსაც თანასწორუფლებიან რესპუბლიკად. მის მიერ თბილისის საქალაქო კომიტეტთან ერთად გამოქვეყნებულ თეზისებში ვკითხულობთ: „ამიერკავკასიის დამოუკიდებელი რესპუბლიკების (საქართველო, სომხეთი, აზერბაიჯანი) ძალისხმევის გაერთიანება სამოკავშირო ხელშეკრულების საფუძველზე ნაკარნახევია“<sup>219</sup> საერთაშორისო და საშინაო პირობებით.

რკპ(ბ) ცკ-ის კავკასიის ბიურო, რომელიც მთელი კავკასიის უშუალო გამგებელი იყო, არ თვლიდა აფხაზეთს დამოუკიდებელ რესპუბლიკად. 1921 წლის 2—3 ივლისს კავბიუროს პლენუმმა „საქიროდ ცნო ამიერკავკასიის რესპუბლიკების (საქართველო, აზერბაიჯანი, სომხეთი) დამოუკიდებლობის ცხოვრებაში გატარება“<sup>220</sup> და ამ რესპუბლიკების მიერ სამხედრო, სავაჭრო და სამეურნეო-საფინანსო კონვენციების დადება რსფსრ-თან.

1921 წლის აგვისტოში კავბიურომ ჩაატარა კავკასიის სამხარეო ეკონომიკური თათბირი. მან შექმნა მხარის ეკონომიკური კავშირი, რომლის უმაღლეს ორგანოს წარმოადგენდა კავკასიის ეკონომიკური ყრილობა. ეს უკანასკნელი შედგებოდა აზერბაიჯანის, სომხეთისა და საქართველოს ხუთ-ხუთი წარმომადგენლისაგან, დალესტანისა და მთიულთა რესპუბლიკების სამ-სამი და ყაზარდოსა და ნახიკევანის თითო

<sup>217</sup> საქართველოს უახლესი სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის ინსტიტუტის არქივი, ფ. 14, აღ. 1, ს. 11, ფ. 22.

<sup>218</sup> იქვე, ს. 5, ფ. 23.

<sup>219</sup> პრავდა გრუზიი, 1921, 22 ნოემბერი.

<sup>220</sup> საქართველოს უახლესი სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის ინსტიტუტი, ფ. 14, აღ. 1, ს. 37, ფ. 180.

წარმომადგენლისაგან<sup>221</sup>. „დამოუკიდებელი“ აფხაზეთი აქაც „დავიწყებულია“.

1921 წლის 16 აგვისტოს კავბიუროს გადაწყვეტილებით შეიქმნა ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ეკონომიკური ბიურო, რომელშიც შევიდნენ აზერბაიჯანი, სომხეთი და საქართველო<sup>222</sup>. აფხაზეთი ამჯერადაც ამ უკანასკნელის შემადგენლობაში იგულისხმება.

კავბიუროს დამოკიდებულებაზე აფხაზეთისადმი, მისი სტატუსისადმი მეტყუელებს ისიც, რომ კავბიუროს პლენუმებზე აფხაზეთის წარმომადგენლები, ისევე როგორც დაღესტნისა და მთიულთა რესპუბლიკებისა, ესწრებოდნენ მხოლოდ სათათბირო ხმის უფლებით<sup>223</sup>.

აფხაზეთი არც მოსკოვში ფიგურირებს როგორც დამოუკიდებელი რესპუბლიკა. საბჭოთა რუსეთს ჰყავდა თავისი წარმომადგენელი ამიერკავკასიის სამ რესპუბლიკაში — საქართველოში, სომხეთსა და აზერბაიჯანში. ასევე ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს მოსკოვში ჰყავდათ თავიანთი წარმომადგენლები (საქართველოს წარმომადგენელი იყო მ. ცხაკაია). რუსეთი 1921 წელს ხელს აწერს ხელშეკრულებებს საბჭოთა რესპუბლიკებთან (საქართველოსთან 1921 წლის 21 მაისს), ცნობს მათ სუვერენიტეტს. აფხაზეთთან მას ასეთი ხელშეკრულება არ გაუფორმებია და არც წარმომადგენლები გაუცვლია (აფხაზეთს ჰყავდა წარმომადგენელი მხოლოდ ამიერკავკასიის რესპუბლიკების მთავრობებთან).

აფხაზი სეპარატისტები ხშირად მოითხოვენ რესპუბლიკისათვის იმ სტატუსის დაბრუნებას, რომელიც მისცა. თითქოს, ვ. ლენინმა, სინამდვილეში ვ. ი. ლენინს კავკასიის რესპუბლიკებს შორის არასოდეს არ უხსენებია აფხაზეთი, მათ შორის სპეციალურ წერილობადაც კი, რომელიც 1921 წლის 14 აპრილს კავკასიის კომუნისტებს გაუგზავნა. მისი ადრესატებია აზერბაიჯანის, საქართველოს, სომხეთის. დაღესტანისა და მთიულთა რესპუბლიკების კომუნისტები<sup>224</sup>. რატომ „დავიწყდა“ ბელადს „დამოუკიდებელი“ აფხაზეთი? დასმული კითხვის პასუხად გამოდგება ვ. ლენინის მიერ 1921 წლის 28 ნოემბერს დაწერილი რკპ(ბ) ცკ-ის პოლიტბიუროს დადგენილების პროექტი ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ფედერაციის შესახებ. პროექტში ლაპარაკია მხოლოდ სამ რესპუბლიკაზე. რომლებიც რეალურად არსებობდნენ და რომლებსაც იგი იცნობდა: საქართველოზე, სომხეთსა და

<sup>221</sup> იხ. პრედა გრუშიო. 1921, 16 აგვისტო.

<sup>222</sup> იხ. სკვ ასე არქივი. ფ. 1 კლ. 1. ს. 40, ფ. 101.

<sup>223</sup> იხ. ვ. ი. ლენინი. ობზ., სრ. კრ., ტ. 43, გვ. 198 — 200 (რუს).

<sup>224</sup> იხ. ვ. ი. ლენინი. ობზ., სრ. კრ., ტ. 44, გვ. 255 (რუს).

აზერბაიჯანზე. აფხაზეთი, როგორც დამოუკიდებელი რესპუბლიკა. არასოდეს ყოფილა საერთაშორისო სამართლის სუბიექტი, მაშინ როდესაც ასეთებად ჯერ კიდევ რჩებოდნენ საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი. 1921 წლის 13 სექტემბერს მათ ხელიც მოაწერეს თურქეთთან ხელშეკრულებას.

ამრიგად, სავსებით ნათელია, რომ აფხაზეთი რეალურად არ წარმოადგენდა დამოუკიდებელ რესპუბლიკას. იგი ექვემდებარებოდა საქართველოს მთავრობას. საჭირო იყო არსებული ფორმალობის აღმოფხვრა და ამ მიმართულებით მალე დაიწყო მუშაობა.

1921 წლის 5 ივლისს კავშიურმა მიიღო ერთდერითი სწორი გადაწყვეტილება: გაწეულ იქნეს პარტიული მუშაობა იმ მიმართულებით, რომ აფხაზეთი ავტონომიური რესპუბლიკის ფორმით შევიდეს საქართველოს შემადგენლობაში<sup>225</sup>. ორი კვირის შემდეგ, 1921 წლის 23 ივლისს, კავშიურის წევრის ნახარეტანის დასწრებით გაიმართა აფხაზეთში რკპ(ბ) ორგბიუროს, რევკომის წევრების და სხვა აქტიური მუშაკების გაერთიანებული თათბირი, რომელმაც მოისმისა ნ. ლაკობას მოხსენება საბჭოთა აპარატის გარდაქმნისა და ფედერალიზმის შესახებ. ნ. ლაკობამ ილაპარაკა საქართველოსა და აფხაზეთის ფედერირების აუცილებლობის შესახებ აფხაზეთის „ეთნოგრაფიული, ისტორიული და ყოფაცხოვრებითი პირობების გამო“<sup>226</sup>. უნდა ითქვას, რომ აფხაზეთის „დამოუკიდებლობის“ მომხრეებს მთავარ არგუმენტებად მოჰყავდათ საბჭოთა ხელისუფლების განმტკიცებისა და ეროვნული შუღლის აღმოფხვრის ამოცანები, გაერთიანების სასარგებლოდ კი ასახელებდნენ აფხაზეთის ეთნოგრაფიულ და ისტორიულ პირობებს. თავისთავად ეს ბევრ რამეზე მეტყველებს. კერძოდ. იმაზე. რომ „დამოუკიდებელი“ აფხაზეთის ხელმძღვანელების აზრითაც ეს მხარე საქართველოს განუყოფელი ნაწილი იყო.

თათბირმა ერთხმად მიიღო რეზოლუცია აფხაზეთისა და საქართველოს ურთიერთობის შესახებ. მასში ნათქვამია, რომ საქართველოს რევკომის დეკლარაციამ აფხაზეთის დამოუკიდებლობის შესახებ ბოლო მოუღო ჩაგვრისა და შევიწროების პოლიტიკას. რომ ამიერიდან მყარდება უფრო მეტი ძმური კავშირი აფხაზეთსა და საქართველოს შორის, რომ დეკლარაცია აძლევს აფხაზ ხალხს „მაქსიმალური ავტონომიური უფლებების გარანტიას“. სრული დამოუკიდებლობა, რომელსაც

<sup>225</sup> იხ. მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის ცენტრალური პარტარქივი,

ფ. 64, აღ. 2, ს. 105, ფ. 58.

<sup>226</sup> სკპ ასკ არქივი, ფ. 1, აღ. 1, ს. 2, ფ. 57

აძლევს აფხაზეთს საქართველოს რევკომი „პრაქტიკულად განუხორციელებელია“, ამიტომ თათბირმა გამოთქვა რწმენა, რომ აფხაზეთის მშრომელების ყრილობა ახლო მომავალში დაამყარებს ფედერაციულ კავშირს საქართველოსთან<sup>227</sup>.

1921 წლის 15 ოქტომბერს ორგბიუროს, რევკომისა და პასუხისმგებელი მუშაკების თათბირმა განიხილა აფხაზეთის დამოუკიდებლობის საკითხი. თათბირმა მოიწონა ბათუმის თათბირის გადაწყვეტილება და საქართველოს რევკომის დეკლარაცია, ამავე დროს, გაითვალისწინა რა აფხაზეთის ეკონომიკის არაპროპორციულობა, მცირერიცხოვნობა მისი მოსახლეობისა, რომელიც „ზნე-ჩვეულებებით და ისტორიულად დაკავშირებულია ქართველ ხალხთან“, ეკონომიკისა და ეკონომიკური პოლიტიკის ერთიანობა, საჭიროდ ჩათვალა „საქართველოს სსრ და აფხაზეთს შორის მტკიცე კავშირის დამყარება“<sup>228</sup>. გამოითქვა სურვილი ახლაც გაფორმდეს ეს კავშირი ორ თანასწორუფლებიან რესპუბლიკას შორის ხელშეკრულების დადების გზით. დაადგინეს ამ მიზნით თბილისში მიავლინონ ე. ეშბა და ს. კუხალეიშვილი<sup>229</sup>.

1921 წლის 21 ოქტომბერს ე. ეშბა წერილობით თხოვს კავბიუროს საჩქაროდ გადაწყდეს საქართველოსა და აფხაზეთის ურთიერთობის საკითხი<sup>230</sup>.

29 ოქტომბერს აფხაზეთში რკპ(ბ)-ის ორგბიურომ მიიღო წერილი კავბიუროდან. ეს უკანასკნელი ითხოვდა სტატისტიკურ მონაცემებს აფხაზეთის მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობის შესახებ. ორგბიურომ გაუგზავნა 1914 წლის მონაცემები, რომელთა მიხედვით აფხაზეთის მთელი მოსახლეობა შეადგენდა 181382 კაცს<sup>231</sup>, მათ შორის:

1. ქართველური ტომები — 70114 — 38,5 %
2. მთიელები და აფხაზები — 45705 — 25 %
3. სხვადასხვა აზიური ხალხები — 20196 — 11,1 %
4. რუსები — 18097 — 9,9 %
5. სხვა ევროპული ხალხები — 13784 — 7,6 %
6. სომხები — 13038 — 7,5 %
7. ებრაელები — 448 — 0,3 %

კავბიურო შემთხვევით არ დაინტერესებულა აფხაზეთის მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობით. იგი მას სჭირდებოდა აფხაზეთის საბოლოო სტატუსის დადგენისათვის.

<sup>227</sup> სკპ ასკ არქივი. ფ. 1, აღ. 1, ს. 2, ფ. 55ა — 56.

<sup>228</sup> იქვე, ს. 4, ფ. 77.

<sup>229</sup> იხ. იქვე.

<sup>230</sup> იხ. იქვე, ს. 42, ფ. 118.

<sup>231</sup> იქვე, ფ. 1, აღ. 1, ს. 65, ფ. 18 — 18ა

1921 წლის 1 ნოემბერს კავშიურომ საჭიროდ მიიჩნია აფხაზეთ-საქართველოს მომავალი ხელშეკრულების პროექტის შემუშავება, რისთვისაც შეიქმნა კომისია ე. ეშბას, შ. ელიავას და ამიერკავკასიის სამ რესპუბლიკაში რუსეთის წარმომადგენლის ლეგრანის (თავმჯდომარე) შემადგენლობით. კომისიას 10 ნოემბრისათვის პროექტი კავშიუროს პრეზიდენისათვის უნდა წარედგინა<sup>232</sup>. 14 ნოემბერს ე. ეშბამ წერილით მიმართა კავშიუროს, რომელშიც აყენებდა ახალ წინადადებას, რათა აფხაზეთი საქართველოს გვერდის ავლით უშუალოდ შესულიყო ამიერკავკასიის ფედერაციაში<sup>233</sup>. კავშიუროს 1921 წლის 16 ნოემბრის გადაწყვეტილება, ალბათ, იყო პასუხი ე. ეშბას წერილზე. მან მოისმინა საკითხი აფხაზეთ-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ და დაადგინა: „1. ეკონომიკურად და პოლიტიკურად მიზანშეუწონლად ჩაითვალოს დამოუკიდებელი აფხაზეთის არსებობა.

2. წინადადება მიეცეს ამხ. ეშბას წარმოდგინოს თავისი საბოლოო დასკვნა სახელშეკრულებო საწყისებზე აფხაზეთის საქართველოს ფედერაციის შემადგენლობაში ან რსფსრ-ში ავტონომიური ოლქის საწყისებზე შესვლის შესახებ“<sup>234</sup>.

კავშიუროს ეს დადგენილება მნიშვნელოვანია იმით, რომ მასში განსაზღვრულია აფხაზეთის სტატუსი საბჭოთა რუსეთის კრიტერიუმების მიხედვით (ალბათ, აფხაზეთის მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობაც იქნა ამ შემთხვევაში გათვალისწინებული) — ავტონომიური ოლქი. მაგრამ იმისათვის, რომ იგი საქართველოს შემადგენლობაში შესულიყო, რის წინააღმდეგ ენერგიულად გამოდიოდნენ სეპარატისტული ძალები, აფხაზეთის სტატუსი რამდენადმე ამაღლდა. 1921 წლის 16 დეკემბერს საქართველოსა და აფხაზეთს შორის დაიდო სამხედრო, პოლიტიკური და საფინანსო-ეკონომიკური კავშირი. გაერთიანდნენ შემდეგი კომისარიატები: სამხედრო, საფინანსო, სახალხო მეურნეობის, ფოსტა-ტელეგრაფის, საგანგებო კომისია, მუშათა და გლეხთა ინსპექცია, იუსტიციის, საზღვაო ტრანსპორტის. საგარეო საკითხები მთლიანად საქართველოს გამგებლობაში რჩებოდა. რკინიგზები და საგარეო ვაჭრობა — ამიერკავკასიის ფედერაციის გამგებლობაში. ამ უკანასკნელის შემადგენლობაში აფხაზეთი შედიოდა საქართველოს მეშვეობით, რომელიც მას აძლევდა თავისი ადგილების ერთ მესამედს<sup>235</sup>.

<sup>232</sup> სკპ ასკ არქივი, ფ. 1, აღ. 1, ს. 42, ფ. 152.

<sup>233</sup> იხ. იქვე, ფ. 120 — 121.

<sup>234</sup> იქვე, ფ. 149.

<sup>235</sup> იხ. ს. 40, ფ. 224.

ამრიგად, აფხაზეთი სახელშეკრულებო რესპუბლიკის დღატუსით შეუერთდა საქართველოს, რაც დაადასტურეს ამ რესპუბლიკების უმაღლესი საბჭოების ყრილობებმა 1922 წლის თებერვალში და საქართველოს სსრ კონსტიტუციამ.

აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის გამოცხადება ისტორიული, ეთნოგრაფიული, ეკონომიკური, სამართლებრივი — ყოველნაირი თვალსაზრისით გაუმართლებელი, დანაშაულის ტოლფასი ქმედება იყო, რომლის ნამდვილი მიზეზების დადგენას დიდი მეცნიერული და პოლიტიკური მნიშვნელობა აქვს.

გასაბჭოების შემდეგ აფხაზეთის რევკომის მესვეურების პოზიცია არ იყო მკაფიოდ განსაზღვრული, ისინი აფხაზეთის უბრალო ადმინისტრაციულ ერთეულად გამოცხადებასაც არ გამოირიცხავდნენ, მაგრამ, ჩვენი აზრით, მათი ორიენტაცია უფრო მშობლიური მთებისაკენ (მთიელებთან კავშირისაკენ) იხრებოდა, რუსეთი კი არ წავიდა აფხაზეთის მთიელებთან გაერთიანებაზე, ვინაიდან ეს ნიშნავდა სამხრეთის საზღვრებთან ძლიერი მუსულმანური, თურქული ორიენტაციის სახელმწიფოს შექმნას. ეტყობა, არც აფხაზეთის უშუალოდ რუსეთთან შეერთების იდეა იყო პოპულარული მოსკოვში. მას იგი საქართველოს შემადგენლობაში უფრო სჭირდებოდა როგორც დაყოვნებული მოქმედების ბომბი.

1921 წელს მოსკოვმა მარჯვედ გაითამაშა აფხაზეთის კარტი. მან უთუოდ არაოფიციალური სანქცია მიეცა აფხაზეთის „დამოუკიდებლობის“ გამოცხადებას (კავბიტრო ასეთ საკითხს დამოუკიდებლად ვერ გადაწყვეტდა) და ამით მოიმადლიერა აფხაზობა. ჩვენ ვიცით, რომ აფხაზები საბჭოთა ხელისუფლებას, კომუნისტურ იდეოლოგიას, ბოლშევიკებს არ წყალობდნენ. მას შემდეგ, რაც, სწორედ საბჭოთა ხელისუფლებამ და ბოლშევიკებმა მისცეს „დამოუკიდებლობა“ აფხაზებს, ამ უკანასკნელებმა მიიღეს მათთვის ადრე საძულველი იდეოლოგია, პარტია და წყობილება. აფხაზებისათვის საბჭოთა ხელისუფლების დაცვა აფხაზეთის „დამოუკიდებლობის“ დაცვას ნიშნავდა, შესაბამისად ბოლშევიკური რეჟიმის მოწინააღმდეგეს იგი საკუთარ მტრად აღიქვამდა. ამიტომაც მთავარ არგუმენტად „დამოუკიდებლობის“ სასარგებლოდ აფხაზების ხელმძღვანელები საბჭოთა ხელისუფლების განმტკიცების აუცილებლობას ასახელებდნენ და არა, ვთქვათ, მის კანონიერებას, აფხაზი ხალხის პოლიტიკურ-კულტურულ ინტერესებს. ერს ბოლშევიკები განიხილავდნენ როგორც ისტორიულ კატეგორიას, მის ინტერესებს ყოველთვის უკანა პლანზე აყენებდნენ. მთავარი კი მათთვის ხელისუფლების განმტკიცება იყო.

როდესაც „დამოუკიდებლობის“ გამოცხადების მიზეზებზე ვსაუბრობთ, არ უნდა დაგვავიწყდეს საქართველოს დამუშავებული კრების მიერ 1921 წლის 21 თებერვალს მიღებული რესპუბლიკის კონსტიტუცია და დებულება აფხაზეთის ავტონომიური მმართველობის ძესახებ, რომლებიც უფართოეს უფლებებს ანიჭებდნენ ავტონომიურ აფხაზეთს. პოლშევიკები, რომლებიც ადრე სულ მენშევიკების მიერ აფხაზეთის „ჩაგვრა-შევიწროებაზე“ გაჰყვიროდნენ, იძულებული ხდებოდნენ წითელი არმიის ხიშტებით „განთავისუფლებული“ აფხაზეთისათვის უფრო მეტი უფლებების მიაჩვების ილუზია შეექმნათ.

გარკვეული აზრი იყო ჩადებული „დამოუკიდებლობის“ დროებით გამოცხადებაშიც, აფხაზეთის ჩამოშორება საქართველოსაგან როგორც ჩვენში, ისე საზღვარგარეთ აშკარას გახდიდა წითელი არმიის დამპყრობლურ მიზნებს აქედან გამომდინარე არასასიამოვნო შედეგებით საბჭოთა რუსეთისათვის. დროებით „დამოუკიდებლობის“ გამოცხადებით რუეთი ორ კურდღელს იჭერდა: აიძულებდა საქართველოს „ქკვიანად“ ყოფილიყო, თუ მას არ სურდა მხოლოდ „დროებით ჩამორთმეული“ საკუთარი ტერიტორიის ნაწილის საბოლოოდ დაკარგვა. აფხაზებს კი მოჩვენებითი დამოუკიდებლობის უფლება რუსეთისადმი გაორკეცებული ერთგულებით უნდა დაემსახურებინათ, თუ არ სურდათ ისევ საქართველოსთან მიერთება.

არც ისაა შემთხვევითი, რომ კრემლს არასოდეს არ მოუღია ოფიციალური გადაწყვეტილება აფხაზეთის სტატუსის დადგენის ან მისი შეცვლის შესახებ. ყველაფერი ეს ხდებოდა საქართველო-აფხაზეთს შორის დადებული ხელშეკრულებების საფუძველზე. ამიტომ აფხაზების თვალში რუსეთი მაინც რჩებოდა როგორც „თავისუფლებისა“ და „დამოუკიდებლობის“ მიმნიჭებელი ქვეყანა. საქართველო კი, პოიქით, აღიქმებოდა აფხაზეთის „დამოუკიდებლობის“ მოწინააღმდეგედ. იმპერიამ ამგვარი ხრიკებით კიდევ უფრო გააღრმავა მანამდეც არსებული უნდობლობა ქართველებსა და აფხაზებს შორის.

აფხაზეთის „დამოუკიდებლობის“ დროებითი და ფორმალური გამოცხადება საგარეო-პოლიტიკური მიზეზებითაც იყო განპირობებული. საბჭოთა რუსეთს, რომელიც ევროპაში უკვე შერცხვენილი მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის დროში ხელში აღმოსავლეთისაკენ იცქირებოდა, სურდა ეთნიკურად ჭრელი მოკავშირის — თურქეთის და ასევე მთელი ისლამური სამყაროს ხალხებისათვის ეჩვენებინა, თუ როგორ „ზრუნავდა“ იგი მუსულმანური მოდგმის მცირერიცხოვან ერებზე.

აფხაზეზივით მცირერიცხოვან არც ერთ ერს (მათ შორის ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებს) სსრ კავშირში არათუ სახელმწიფოებო რესპუბლიკის (თუნდაც ფორმალურად), არამედ ავტონომიური რესპუბლიკის სტატუსიც არ მიუღია. ეს ფაქტი კიდევ ერთი დამაჯერებელი არგუმენტია იმ დასკვნის სასარგებლოდ, რომ აფხაზეთის სსრ-ის შექმნა იყო საქართველოს, მისი ტერიტორიული მთლიანობის წინააღმდეგ მიმართული ვერაგული აქტი. ბოლშევიკური რუსეთის მიზანი ამ შემთხვევაში იყო არა „ზრუნვა“ აფხაზეთზე, მით უმეტეს აფხაზეზზე, არამედ საქართველოს „დასჯა“.

პოლიტიკური თამაში აფხაზეთის ირგვლივ 1921 წლის დეკემბერში არ დამთავრებულა. განახლებულ რუსეთის იმპერიაში არ არსებობდა ხელშეკრულებითი რესპუბლიკის სტატუსი, ამიტომ აფხაზეთი ავტონომიური რესპუბლიკის უფლებებით სარგებლობდა, რამაც თავისი ასახვა პოვა კიდევაც სსრ კავშირის 1924 წლის კონსტიტუციაში. მასში ნათქვამია: „ავტონომიური რესპუბლიკები—აჭარა და აფხაზეთი და ავტონომიური ოლქები—სამხრეთ ოსეთი, მთიანი ყარაბაღი და ნახიჩევანი ეროვნებათა საბჭოში აგზავნიან თითო წარმომადგენელს თითოეულისაგან...“<sup>236</sup>.

აფხაზეთში გრძელდებოდა სეპარატისტული ძალების პარპაში. „აფხაზეთის ნაციონალისტებს მიაჩნდათ, რომ საქართველოსთან სამოკავშირეო ხელშეკრულების დადება ნიშნავდა თითქოს აფხაზეთის დამოუკიდებლობის უარყოფას. ამიტომ, არსებითად, ვერ გაიგეს რა ჩვენი პარტიის მიერ აფხაზეთის დამოუკიდებლობის გამოცხადების მნიშვნელობა, პოლიტიკური აზრი და დროებითი ხასიათი, ისინი ყოველნაირად განადიდებდნენ „დამოუკიდებლობის“ ლოზუნგს,“<sup>237</sup>—წერს აფხაზი მეცნიერი ბ. სალარია.

ნაციონალისტური ელემენტების ზეგავლენით 1925 წლის 1 აპრილს აფხაზეთის საბჭოების III ყრილობამ დაამტკიცა აფხაზეთის კონსტიტუცია, რომელმაც აფხაზეთი სუვერენულ რესპუბლიკად გამოაცხადა ამიერკავკასიის ფედერაციისა და სსრ კავშირის შემადგენლობიდან თავისუფალი გასვლის უფლებით. ეს იყო არაკანონიერი გადაწყვეტილება. რადგანაც აფხაზეთი არ წარმოადგენდა ამიერკავკასიის, მით უმეტეს, საკავშირო ფედერაციის სუბიექტს. 1925 წლის 2 დეკემბერს საქართველოს კომპარტიის IV ყრილობაზე, შეეხო რა აფხაზეთის კონსტიტუციის საკითხს, ნ. ლაკობამ განაცხადა: „ნაცვლად იმისა, რომ აფხაზეთში საბჭოთა ხელისუფლების არსე-

<sup>236</sup> საბჭოთა კონსტიტუციის ისტორია (დოკუმენტებში). 1917—1956 წ. 2., 1957, გვ. 463 (რუს).

<sup>237</sup> ბ. გ. სალარია. მითითებული ნაშრომი, გვ. 58.

ბობის მეხუთე წელს მოგვეხსნა დღის წესრიგიდან ე. წ. საკითხი აფხაზეთისა და საქართველოს ურთიერთობის შესახებ, ჩვენ, პირიქით, დიდი მასშტაბის კონსტიტუციური სისულელე ჩავიდინეთ...“<sup>238</sup>. სამწუხაროა, რომ ეს „კონსტიტუციური სისულელე“ გამოყენებულია ვ. კობახიას მოხსენებაში თანამედროვე სეპარატიზმის დასასაბუთებლად. საქართველოს კომპარტიის IV ყრილობაზე ნ. ლაკობამ, სხვათაშორის, თქვა: „აფხაზეთი წარმოადგენს კრელ რესპუბლიკას, თანაც ამ რესპუბლიკის ცალკეული ნაწილები ჯერ არ შეზრდილან ერთმანეთში ისე, როგორც საჭიროა. აფხაზეთში საკითხის დაყენება იმის შესახებ, რომ ის, მართლაც, დამოუკიდებელია და სადღაც უნდა წასვლა საქართველოსაგან, მიგვიყვანს იქამდე, რომ აფხაზეთი ცელქი ბავშვის ხელით აგებულ ხეხულასავით დაიშლება“.<sup>239</sup> ეს გაფრთხილება მთლიანად ინარჩუნებს თავის აქტუალურობას.

1926 წლის ივნისში ქ. სოხუმში ჩატარდა საქართველოს ცაკ-ის III სესია, რომელმაც მიიღო საქართველოს ახალი კონსტიტუცია. იგი საბჭოების IV ყრილობამ დაამტკიცა. კონსტიტუციაში ჩაწერილია, რომ აფხაზეთი განსაკუთრებული ხელშეკრულების ძალით შედის საქართველოს შემადგენლობაში. ამავე სესიაზე ნ. ლაკობამ განაცხადა: „აფხაზეთი საქართველოსთან ერთად წავა თუნდაც იმ ქვეყანაში“<sup>240</sup>.

საქართველოს ცაკ-ის III სესიის რეკომენდაციით, აფხაზეთის ცაკ-მა შეიმუშავა ახალი კონსტიტუცია. 1926 წლის ოქტომბერში იგი მოიწონა აფხაზეთის ცაკ-ის III სესიამ, ხოლო საბჭოების IV ყრილობამ დაამტკიცა. აფხაზეთის კონსტიტუცია შესაბამისობაში იქნა მოყვანილი საქართველოს კონსტიტუციასთან. „აფხაზეთის სსრ კონსტიტუციის ახალ რედაქციაში გათვალისწინებულია ყველა ნაკლი და შეცდომა, რომელიც იყო პირველ კონსტიტუციაში“<sup>241</sup>, — სწორად წერს ბ. საღარია.

1931 წლის თებერვალში აფხაზეთის საბჭოების VI ყრილობამ, შემდეგ კი საქართველოს საბჭოების VI ყრილობამ, სსრ კავშირის კონსტიტუციის შესაბამისად, მიიღეს გადაწყვეტილება აფხაზეთის სსრ-ის ავტონომიურ რესპუბლიკად გარდაქმნის შესახებ საქართველოს შემადგენლობაში. ამ შემთხვევაში მოხდა უფრო „შინაური სახელის“ გადარქმევა

<sup>238</sup> ნ. ა. ლაკობა. წერილები და სიტყვები. სოხუმი, 1987, გვ. 177.

<sup>239</sup> იქვე.

<sup>240</sup> სოვეტსკაია აბხაზია, 1926, 29 ივნისი.

<sup>241</sup> ბ. ე. საღარია. მითითებული ნაშრომი, გვ. 216.

აფხაზეთისათვის („ნამდვილი სახელი“, სსრკ კონსტიტუციის მიხედვით, ადრეც ავტონომიური რესპუბლიკა იყო), ვიდრე სტატუსის შეცვლა.

ამრიგად, ეგრეთ წოდებული საქართველო-აფხაზეთის ურთიერთობის საკითხი, რომელიც 1917 წლიდან იდგა დღის წესრიგში, გადაწყდა 1931 წელს. პოლიტიკური თამაში ამ საკითხის ირგვლივ, რომელიც მიმართული იყო ქართველი ხალხის წინააღმდეგ, თითქოს, დამთავრდა. მაგრამ იმპერიულმა ხელისუფლებამ საქართველოს სახელმწიფოებრიობისა და მის ტერიტორიული მთლიანობის ქვეშ ჩადო დისტანციური მართვის ნაღმი. რომელიც, საჭიროების შემთხვევაში, საკმაოდ შორი „დისტანციიდან“ შეფერხებების გარეშე მოჰყავს მოქმედებაში.

## ბ ა ს კ ვ ნ ა

ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობათა ისტორია დიდი მეცნიერული მნიშვნელობისა და პოლიტიკური უღერადობის საკითხია, რომელმაც განსაკუთრებული აქტუალურობა შეიძინა თანამედროვე ეტაპზე, როდესაც წინააღმდეგობამ ოდესღაც ძმურად შეკავშირებულ ხალხებს შორის არნახული სიმწვავე მიიღო. სეპარატისტული ძალები ყველაფერს აკეთებენ იმისათვის, რომ მიაღწიონ როგორმე აფხაზეთის საქართველოსაგან გამოყოფას. ამ მიზნით ბოლო სამი წლის მანძილზე მათ განახორციელეს შემოტევა ყველა მიმართულებით — იმპერიის წაქეზებით, მისი ხან აშკარა, ხან ფარული მხარდაჭერით, მოაწყვეს ქართველ ხალხზე უპრეცედენტო მასშტაბის იდეოლოგიური, ასევე შეიარაღებული და ბოლოს „პარლამენტური“ თავდასხმები. ნურავინ ნუ იფიქრებს, რომ ამით ყველაფერი დამთავრდა. წინ ახალ-ახალ პროვოკაციებს უნდა ველოდოთ. ასეთ აზრამდე მივყავართ შედარებით მცირე, მაგრამ ისტორიის მნიშვნელოვან მონაკვეთზე ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობათა გაცნობას.

დახლოებით ბოლო ერთი საუკუნის მანძილზე ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობათა ისტორია დამაჯერებლად ამტკიცებს, რომ რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში, თუნდაც „სუვერენული სახელმწიფოთა კავშირში“ აფხაზური პრობლემა ვერ გადაწყდებდა. იგი შექმნილია ხელოვნურად ქართველი ხალხის დასათრგუნავად. ორი მონათესავე ერის ურთიერთობა, რომელზედაც, საბოლოო ანგარიშით, დამოკიდებულია მათი მომავალი, სულიერი და მატერიალური კეთილდღეობა, თუ გნებავთ, ფიზიკური არსებობაც კი, კაცობრიობის ისტორიაში ერთ-ერთი ყველაზე საზიზღარი, უბოროტესი იმპერიის მძევლად იქცა თავის დროზე და მის დანაშაულებრივ ინტერესებს შეეწირა. ესაა ქართველი და აფხაზი ხალხების ნამდვილი ტრაგედია. საუბედუროდ, ქართველთა შეგნებაში არც ისე უსაფუძვლოდ რაინდის სახელით დამკვიდრებულ აფხაზ ერს რუსეთის იმპერიისა და საკუთარი ვაილიდერების წყალობით ახალი და უახლესი ისტორიის მანძილზე უმთავრესად ანტიქართული ძალის საქრახისი მისიის შესრულება ხვდა

წილად. ჩვენი მრავალტანჯული გუშინდელი ძმა კი ნამდვილად უკეთესი ხვედრის ღირსი იყო.

არ შეიძლება იმის თქმაც, რომ ქართველებისადმი აფხაზთა დაპირისპირებისათვის, რაც ამ საუკუნის დასაწყისისათვის ფაქტად იქცა და შემდგომში გაღრმავდა, არ არსებობდა არავითარი პირობები — პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური, რელიგიური და ა. შ. რად ღირს მარტო ისტორიული მეცნიერებისათვის ნათელი პრობლემა თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე ორი ერის აბორიგენობის შესახებ, რომელსაც ჯიუტად არ ცნობს აფხაზური მხარე, რადგანაც იცის, რომ ამით დღის წესრიგიდან იხსნება ყველა ძირითადი პრეტენზია, მათ შორის „ოკუპაცია — ანექსიის“, სხვადასხვა პერიოდში აფხაზეთის სტატუსის შესახებ და ა. შ. ამიტომ ახლო მომავალში უნდა მოხდეს ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობათა ისტორიის კომპლექსური შესწავლა უძველესი დროიდან დღემდე, რათა წერტილი დაესვას მთავარ სადავო საკითხებს და მათთან დაკავშირებულ პოლიტიკურ პროვოკაციებს.

## შ ი ნ ა ა რ ს ი

|                                                                             |     |
|-----------------------------------------------------------------------------|-----|
| 1. გეფის რუსეთის იმპერიული პოლიტიკა და ქარა-<br>თულ-აფხაზური ურთიერთობანი.  | 6   |
| 2. აფხაზეთი — საქართველოს დემოკრატიული რეს-<br>პუბლიკის ავტონომიური ერთეული | 42  |
| 3. საქართველოს ანექსია საბჭოთა რუსეთის მიერ<br>და აფხაზეთის საკითხი.        | 115 |
| და ს კ ვ ნ ა                                                                | 131 |